نوسینی: محمد سعید محمد

چەند دانا و زانایەکی کوردی موسڵمان

چاپی: یەکەم

1444ک

2023ز

ناوی کتێب: چەند دانا و زانایەکی کوردی موسڵمان

نوسینی: محمد سعید محمد

ساڵی نووسینی: 2023

دیزاینی: محمد سعید محمد

پێشەکی

بەناوی خودای بەخشندەی میهرەبان، سوپاس و ستایش بۆ خودای گەورەی جیهانیان،درودو سەلام لەسەرپێغەمبەرمان (موحەممەدﷺ)و یار و هاوەڵانی و هەموو پەیامبەران بەگشتی...

بە پشتیوانی و بەناوی پەروەرێنم دەستم کرد بەنووسینی یەکەمین کتێبم بەناوی (چەند دانا و زانایەکی کوردی موسڵمان) بۆ ناساندنی چەند داهێنەر و زانا و گەڕیدەو تێکۆشەر و کەسایەتیەکی کوردی موسڵمان کە ڕەنگە زۆربەی موسڵمانانی ئێستا ناوی بەشێکی ئەم کەسایەتییانەیان نەبیستێت، وە یاخود نەیانزانی بێت بەهەر هۆکارێک بێت کە ئەم کەسایەتییانە کوردێکی موسڵمانن،یان بێ ئاگان لەژیانیان..

ئێمەی موسڵمان بەگشتی چەندین داهێنەر و زانا و کەسایەتی بەناوبانگی گەورەمان هەبووە، لەزۆربەی ئەو نەتەوانەی کە موسڵمانن وە لە زۆر کتێبدا باسکراون، ئەوانیش وەکو (قەزوینی، ئیبن هەیسم،سابت بن قورە،ئیبن باجە، ئیدریسی، زەهراوی،ڕازی، ئیبن بەتوتە،خەوارزمی، عەباس بن فەڕناس،ئیبن بەیتار و هتد...) کە ئەمانە خزمەتێکی باشی مرۆڤایەتی و شارستانی و ئاینی ئیسلامیان کردووە لەزۆربەی بوارە جیاجیاکانی ژیانەوە، بەڵام ئامانجی من لەم کتێبەدا ئەوەیە تەنها بەجیا باس و ناساندنی کەسایەتیە کوردەکانتان بۆ بکەم بە زمانێکی سادە و ئاسان تاوەکو لەهەموو چین و توێژو تەمەنەکان بتوانن بەئاسانی بیخوێننەوەو لێی تێبگەن و لەخوێندنەوەیدا ماندوو نەبن، وە کاتێک لەلایەن دژبەرانی ئاینەکەمان و بەتایبەتی لەلایەن مولحیدانەوە ڕەخنەی ئەوەمان لێ گیرا کەوا ئاینی ئیسلام چی بۆ مرۆڤایەتی کردووە؟! ئەوا بەدەر لەو دانا و زانا و کەساییەتیانەی سەرەوە کە ئاماژەمان بەناویان داوە با باسی دانا و زانا و کەسایەتییە کوردە موسڵمانەکانیان بۆ بکەین وەکو نموونە هێنانەوە.

ئێمەی نەتەوەی کوردی موسڵمان چەندین کەسایەتی کوردی موسڵمانمان هەبووە کە کەسانی ناوداری ناو ئوممەتی ئیسلامی بونەو جێ پەنجەیان

دیاربووە لە زۆربەی بوارە جیاجیاکاندا کەچ ڕۆڵ و کاریگەریەکیان هەبووە لەشارستانیەتی ئیسلامیدا وەکو موسڵمانێک.

بەڵام مەخابن.. نەتەوەکانی تری موسڵمان ئەو کەسایەتیانەیان بەموڵکی خۆیانیان زانیوەو هەوڵیان داوە ناسنامەی کوردبوونی بەشێکیان بگۆڕن وە کردوشیانن بەناوی خۆیانەوە، هۆکارەکەشی بەهۆی ناشارەزایی و بێ ئاگای خۆمانە لەڕابردوو و مێژووی خۆماندا، بۆیە زۆربەی کەسایەتیە کوردەکان ناناسین و لە ژیاننامە و کارەکانیان بێ ئاگا و غافڵین بەداخەوە.

بەش بەحاڵی خۆم پێم خۆشبوو بەشێک لەو کەسایەتییە کوردانە لەم پەرتووکەمدا باس بکەم و بیخەمە بەر دیدی خوێنەرانمان تاوەکو سوودی لێ ببینن و ئەو کەسایەتیانەش زیاتر بناسن و بزانن کە ئێمەی کورد زمانی موسڵمانیش، هیچمان لە نەتەوەکانی تر کەمتر نییە و خاوەن چەندین کەسایەتی گەورە بووینە کە دەستێکی باڵایان لە پێشکەوتنی شارستانیەتی ئیسلامیدا هەبووە، لە زۆر بواردا و وە شانازیان پێوە بکەین کە ئێمەی کوردی موسڵمانیش ئەم کەسایەتیە موسڵمانانەمان هەبووە.

ئەم کتێبەم لە دوو بەش پێکدێت، بەشی یەکەمی باسی چەند دانا و داهێنەر و کەسایەتیەکی کورد دەکەم، وە لەبەشی دووەمیشیدا باسی چەند زانایەکی ئاینی و مێژوونووس و کەسایەتیەکی تری کوردی موسڵمانی تێدا دەخەمە ڕوو.

محمد سعید محمد

کەرکوک_کوردستانی باشوور.

٢٠٢٣/٧/٩ ڕۆژی یەکشەممە.

دەستپێک

خوێنەری ئازیز.. ئاینی پیرۆزی ئیسلام، هەمیشە لەگەڵ زانست و زانیاریدا بووە و هانی موسڵمانان دەدات بۆ زانست و زانیاری.

قورئانی پیرۆز پێکهاتووە لە (٦٢٣٦) ئایەت، لەکۆی ئەو ژمارەیەدا

بەپێی توێژینەوەیەکی دکتۆر (ڕاغب سرجانی)[1] کە دەڵێت: ((توێژینەوەیەکم لەسەر قورئانی پیرۆز کرد دەرکەوت زیاتر لە (٧٧٩) ئایەت باس لە زانست و زانیاری دەکەن، بەشێوازی جیا جیا)).

بەڵام بەداخەوە کە دێینە سەر واقعی موسڵمانان وەکو پێویست لەم ڕۆژگارەدا گرنگیان بە زانست و زانیاری نەداوە، کە ئەمەش بووەتە هۆی بەرەو دوواکەوتن و شکستهێنانی شارستانیەت.

ئەمە لە کاتێکدا کە دەستپێکی شارستانیەتی ئیسلامی بە وشەی (إقرأ_بخوێنە) بووە، لەوکاتەی کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) هاوەڵانی پەروەردە کرد بەشێوەیەکی زانستی ڕاست و درووست، پاشان هاوەڵانی و دوای ئەوانیش شوێنکەوتوان(تابعین) و ئینجا سەردەمی ئەمەوییەکان و عەباسیەکان و دوای ئەوانیش ئەوانەی کە دەسەڵاتیان گرتووەتە دەست، شەش سەدەیەکیش لەم کۆتاییانەوە کە عوسمانیەکان حوکمیان بە قورئان و سوننەت کردووە بە شێوەیەکی گشتی، ئەمانەی کە باسمان کردن توانیویانە ئەم (٧٧٩) ئایەتی قورئانی پیرۆزە کە باسی زانست و زانیاری دەکەن،بەباشی جێبەجێی بکەن و هەر ئەوەش

1_ دکتۆر ڕاغب سرجانی: لەساڵی (١٩٦٤ز)لەوڵاتی میصر لەدایکبووە،کۆلێژی پزیشکی لەزانکۆی قاهیرە تەواو کردووە،گرنگی زۆر دەدات بە مێژووی ئیسلامی و ئێستا لەو بوارەدا خزمەت دەکات. نزیکی٦١ نوسراوی دەربارەی مێژوو و فیکری ئیسلامی هەیە.

هۆکاری سەرەکی بووە لە بەرەوپێشچوونی شارستانیەتی ئیسلامی لە ڕابردوودا.

هەرکاتێک لایەنی خوێندن و خوێندەواری و زانست و زانیاری فەرامۆش کرا چ لەلایەن دەسەڵاتدارانی موسڵمانان یاخود لەلای تاک بەتاکی موسڵمانانەوە بێت، ئەوا شارستانیەتی ئیسلامی بەرەو لاوازی هەنگاو دەنێت هەروەکو ئێستا لەبەرچاومانە کە لەم ڕۆژگارەدا بەچاوی سەر دەیبینین بەداخەوە کە جیاوازیەکی زۆرمان هەیە لەگەڵ ڕابردوومان‌دا لەبواری زانست و داهێنان و پێشکەوتنی شارستانیەتدا.

لەکتێبەکانی فەرموودەشدا زۆر باسی زانست و زانیاری کراوە، بەنموونە تەنها لە صحیحی بوخاریدا (٣٠٠) فەرموودە باسی زانست و زانیاری و عیلم دەکەن بەشێوەی جیا جیا[2].

هەر بۆ نموونە ئەم فەرموودەیەی پێغەمبەری خۆشەویستمان ﷺ زۆر بە بەرزو بە نرخییەوە باس لە گەورەیی زانست و زانیاری و هەڵگری زانست و زانیاری و قوتابی زانست و زانیاری کردووە، کە ئەمە دەقی فەرموودەکەی پێغەمبەرمانە ﷺ بەزمانی کوردی: ((هەرکەسێک ڕێگەیەک بگرێتە بەر بۆئەوەی زانستێک فێربێت، ئەوا خوای پەروەردگار ڕێگەی بەهەشتی بۆ ئاسان دەکات، هەمیشە خوای گەورە کۆمەڵێک فریشتەی خۆی تایبەت کردووە بۆ ئەو کەسانەی کە خەریکی زانست و زانیارین، لەوە زیاتر ئەو کەسەی کە زانایەو خەریکی زانست و زانیارییەو هەوڵدەدات بۆئەوەی فێر ببێت، داوای

٢_ ٤٠ وانە لە شارستانیەتی ئیسلامی، نووسینی: سەربەست جەباری، لاپەڕە: ٦٧.

لێخۆشبوونی لەخوا بۆ دەکەن هەرچییەک لە ئاسمانەکان و زەویدایە، تەنانەت ماسی و نەهەنگەکانیش لە دەریادا داوا دەکەن و دەڵێن:

پەروەردگارا، لەو بەندەیەت خۆشبە کە زانایە، لەو بەندەیەت خۆشبە کە خەریکی زانست و زانیارییە، هەروەها پلەو پایەی زانا بەسەر نەزاندا وەکو فەزڵی مانگ وایە. بەسەر هەموو ئەستێرەکانی تردا، وە بێگومان زانایان میراتگری پێغەمبەرانن (علیهم الصلاة والسلام) چونکە پێغەمبەران دینار و درهەمیان لەپاش خۆیان جێ نەهێشتووە، بەڵکو زانست و زانیارییان جێ هێشتوە))[3].

ئەگەر بمانەوێت باسی هاندانەکانی ئاینی پیرۆزی ئیسلام بکەین لەبواری زانست و زانیاریدا ئەوا ڕەنگە پێویست بە پەرتووکێکی تایبەت بکات تاوەکو لەسەری بدوێین و بیخەینە بەر دیدەتان، هەر بۆیە لەوە زیاتر لەسەر ئەو بابەتە نادوێم و نامەوێت زیاتر لەسەر بابەتی پەرتووکەکەم لابدەم بەڵکو تەنها ویستم وەکو بەرچاو ڕوونییەک سەبارەت بە زانست و زانیاری لە ئاینی پیرۆزی ئیسلامدا بۆ خوێنەرانی ئازیز بەچەند دێرێک بدوێم و بزانن کە ئاینەکەمان چەندە

لەگەڵ زانست و تێکۆشان و زانیاریدایە و دژی نەخوێندەوارییە، ئێستاش با بێینە سەر باسی ئەو کەسایەتییە کوردانە.

٣_ دەقی فەرموودەکە بەزمانی عەرەبی: ((- وعَنْ أَبي الدَّرْداءِ، قَال: سمِعْتُ رَسُول اللَّهِ ﷺ، يقولُ: منْ سَلَكَ طَريقًا يبْتَغِي فِيهِ علْمًا سهَّل اللَّه لَه طَريقًا إِلَى الجنةِ، وَإِنَّ الملائِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا لِطالب الْعِلْمِ رِضًا بِما يَصْنَعُ، وَإِنَّ الْعالِم لَيَسْتَغْفِرُ لَهُ منْ في السَّمَواتِ ومنْ فِي الأَرْضِ حتَّى الحِيتانُ في الماءِ، وفَضْلُ الْعَالِم عَلَى الْعابِدِ كَفَضْلِ الْقَمر عَلى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ، وإِنَّ الْعُلَماءَ وَرَثَةُ الأَنْبِياءِ وإِنَّ الأَنْبِياءَ لَمْ يُورِّثُوا دِينَارًا وَلا دِرْهَمًا وإِنَّما ورَّثُوا الْعِلْمَ، فَمنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحظٍّ وَافِرٍ)). رواهُ أَبُو داود والترمذيُّ.// صحيح الجامع.

دانا و کەسایەتیە
کوردە موسڵمانەکان

بەدیعو زەمان (جەزیری)

کاتێک کە باسی زاناو داناکانی ئیسلام دەکرێت ناکرێ بیرمان بۆلای (بەدیع الزمان جەزیری) نەچێت. (جەزیری) یەکێکە لە ئەندازیار و زانا و هونەرمەند و داهێنەرە گەورە و بەناوبانگەکانی ناو ئوممەی ئیسلامی و جیهان و میللەتی کورد بەتایبەتی، مرۆڤایەتی قەرزاری ئەم داهێنەرە گەورەیەیە بە داهێنان و بیرۆکەکانی، لەبواری ئامێرە میکانیکیەکاندا.

ئەم کەسایەتییە بەڕێزە (ڕەحمەتی خوای گەورەی لێ بێت) ڕۆڵ و کاریگەریەکی گرنگی هەبووە لە مێژووی شارستانیەتی ئیسلامدا بە داهێنانەکانی کە بریتیبوون لە دروستکردنی چەندین ئامێری گرنگ و

پێویست کە ٥٠ ئامێری جیاواز دەبن، کە ئەو ئامێرانە ڕۆڵ و کاریگەری گرنگی لەبوارە جیا جیاکانی ناو ژیان و شارستانییەتدا هەبووە.

هەروەها زانای کورد جەزیری بە (باوکی ڕۆبۆت)یش، ناوبانگی دەرکردبوو، بەهۆی دروستکردنی چەندین ڕۆبۆتەوە.

پشت بەخوا دواتر باس لە چەند داهێنانێکی بەناوبانگی جەزیری دەکەم، وە لەگەڵ بەشێک لە داهێنانەکانی بەوێنە بۆ خوێنەرانی دەخەمە ڕوو، وەکو بەرچاوڕوونییەک، تاوەکو زیاتر بە داهێنانەکانی ئاشنا ببن.

جەزیری کێیە؟

ناوی تەواوی جەزیری: (بدیع الزمان ئەبولعز کوڕی ئیسماعیل کوڕی ڕەزاز) ناسراوە بە(جەزیری) وە بەناوی جەزیرەی (عومەر)ەوە،نازناوی جەزیری وەرگرتووە، کە ئەودەمە سەر بە ویلایەتی شام بووە و ناوەندی جەزیرەی عومەر، دیار بەکر بووە[4].

لە ساڵی ١١٣٦ز، لە گەڕەکی تۆڕای شاری جەزیرەی بۆتانی ئێستای باکوری کوردستان لە دایک بووە[5].

بەداخەوە بەهۆی ئەوەی زاناکانی خۆمان ناناسین، لێمان شاردراوەتەوە و عەرب و تورکی چواردەورمان ئەم زانا گەورە و بەڕێزەیان کردووە بەناوی خۆیانەوە، کە لەحەقیقەت و ڕاستیدا کوردی باکوری کوردستانە و خەڵکی دیار بەکری ئازیزە.

باوکی ئەم دانایە ئەندازیار بووە لە کۆشکی (ئارتوکلو)کە شوێنی بنەماڵەی ئارتوکلوی شاری ماردین بووە، کە ئەم بنەماڵەیە حوکمی ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵیان کردووە لەژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی (زەنگی) لە موسڵ و دواتریش لەژێر دەسەڵاتی (سەڵاحەدینی ئەیوبی) دا بوون. جزیری لە خوێندنگای (الجامعە)ی، شاری جزیر دەستی بە خوێندن کردووە و تا گەنجێتی هەر لەو شارەدا ماوەتەوە.

٤__ ئەزموونێک لە گۆڕانکاری مێژووی گەلان، ن:ماکوان کەریم، ل:٢٣.

٥_https://ar.m.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D9%84%D8%AC%D8%B2%D8%B1%D9%8A 8A ((ویکیپیدیای عەرەبی)).

بە هۆی ژیری و زیرەکییەوە، لەسەر داوای(قەرە ئەرسەلان)ی، حاکمی ئامەدی دەولەتی ئەیوبی سەردانی ئامەدی کردووە و بۆ ماوەیەکی درێژ لەوێ ماوەتەوە، لە ساڵی ۱۲۰٦ زاییینیدا کۆچی دوایی کردووە.

زیاد لە ۸۵۰ ساڵ بەر لە ئێستا لە ناو قەڵای شاری ئامەدی باکوری

کوردستان،زۆربەی کار و پیشەکان بە ئامێری هایدرۆ ئۆتۆماتیکی پێشکەوتوو دەکران داهێنەری زۆربەی ئەو ئامێرە پێشکەوتووانەش بەدیعولزەمان ئیسماعیل ئەبولعەز ئیبن رەزاز جەزیری بووە کە لە سەر فەرمانی قەرە ئەرسەلان حاکمی ئەو کاتەی ویلایەتی ئامەد لەو شارە نیشتەجێ بوو، یەکێک لە داهێنانەکانی دروستکردنی دەرگای گەورەی شاری ئامەد بووە کە ئەو کاتە شارەکە لە ناو قەڵای ئامەد دا بووە.

جەزیری توانیویەتی ئامێرێکی هایدرۆلیک – ئۆتۆماتیک لە سەر دەرگای قەڵای ئامەد دروست بکات کە دەرگاکە بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی کراوەتەوە و داخراوە[6].

هەروەها چەند کتێبێکی لەبواری (میکانیکی)دا، نوسیوەتەوە یەکێک لەو کتێبانە ئەویش کتێبی (الجامع بین العلم والعمل النافع في صناعة الحیل)ە، لە دیار بەکردا نووسیویەتی، کە تێیدا باسی چۆنیەتی

٦_سایتی پەیسەر پرێس، https://www.peyserpress.com/detail/2189

دروستکردن وکارکردنی زیاتر لە(50) ئامێر کردووە، کە دواتر ناوی ئەو ئامێرانە دەخەینە ڕوو تێیدا باسی چۆنیەتی دروستکردن و کارکردنی بەشێوەیەکی جوان و پوخت دەکات.

جەزەری، خاوەنی (٥٠) داهێنانی گەورەیە لەبوارەکانی وەکو:-

- **ئەندازیاری**
- **پیشەسازی**
- **پلاندانەر**
- **فیزیازانی**
- **هەروەها بە بیرکاریزانی سەردەمی خۆی دەناسرێت.**

ئەو ئامێرانەی کە دروستی کردوون:

ئەمانە ناوی بەشێک لەو ئامێرانەن کە لەکتێبی (الجامع بين العلم والعمل النافع في صناعة الحيل)[7]دا، باسی کردووە بریتین لەمانەی خوارەوە:-

- دروستکردنی ڕۆبۆت.

-دروستکردنی چەندین کاتژمێر وەکو:-

(کاتژمێری تیشکی، کاتژمێری ناسراوی جیهانی فیل)[8].

- دەفری وردی جۆراوجۆر،(قاپ و قاچاخ).

- نافورە.

- دروستکردنی پاسۆرد بۆ داخستنی قاسە(کۆدی قاسە).

-ئامێرەکانی ئاو بەرزکردنەوە (ترومپا _ مضخة)[9].

-ئامێری ئاش کە بە ئاو کاری کردووە.

-دروستکردنی مەغسەلی دەست شوشتن.

لەگەڵ چەندین ئامێری جۆراوجۆری دیکە.

٧_ جەزیری لە کتێبەکەیدا بەناوی ((الجامع بين العلم والعمل النافع في صناعة الحيل)) باس لە داهێنانەکانی خۆی دەکات،ئەتوانن لەڕێی ئەم کتێبەوە تەواوی داهێنانەکانی ببینن, کە لەلایەن خودی خۆیەوە نوسراوە.

٨_کتاب: ألف اختراع واختراع التراث الإسلامي في عالمنا،المحرر المسؤول: البروفيسور سليم الحسني،ص:١٦_١٧.

٩_ڕۆڵی پرشنگداری زانا موسڵمانەکان لە پێشکەوتنە زانستییەکاندا، نووسینی:د.کاوە فەرەج، لاپەڕە:٥٠

کەشتیە موزیکژەنەکەی جزیری

جەزیریش هەروەکو هەموو تاکێکی بەنی ئادەم لەهەڵەو کەم و کوڕی بەدەر نەبووە، ڕاستە داهێنان و کاری باشی ئەنجامداوە بەڵام بەداخەوە لەبواری موزیکیشدا داهێنانی هەبووە ،کە ئەمەیان ناتوانم بڵێم جێگەی شانازی و پێداهەڵدانە بەو داهێنەرە کوردە، چونکە کاری موزیک لەئاینی ئیسلامدا قەدەغەکراوە، خوای گەورە کارە باشەکانی

لێ وەربگیرێت و لەکارە خراپەکانی ببورێت، یەکێکی تر لەبەرهەم و داهێنانەکانی جزیری کەشتیە موزیکژەنەکەی بووە کە، لە بۆنە تایبەتەکاندا لەلایەن دەسەلاتدارەکانەوە بە کارهێنراوە.

لەسەر کەشتیەکە هەشت ڕۆبۆت لە سەر شێوەی ژن دروستکرابوون و هەشت رۆبۆتەکە بەسەر دوو بەشدا دابەشکرابوون، چوار رۆبۆتییەکەم گروپێکی موزیکژەن بوون، یەکێکیان دەهۆڵژەن، یەکێک بلوێرژەن، یەکێک تەمبوورژەن و ئەویتریشیان دەفژەن بووە. گرنگی ئەم ڕۆبۆتانە ئەوەیە کە بە هێزی ئاو لە ڕێگای

پەمپێکەوە توانیویانە ٥٠ ئاوازی جیاواز بژەنن، بەپێی هەندێک لە لێکۆلینەوەکان دەوترێت ئەگەر جزیری شارەزای موسیقاش نەبوایە

نەیدەتوانی ٨٥٠ سال بۆ ٩٠٠ ساڵ بەر لە ئێستا ئامێرێکی ناوازەی لەم شێوەیە دروست بکات.

ڕۆبۆتەکانی جەزیری

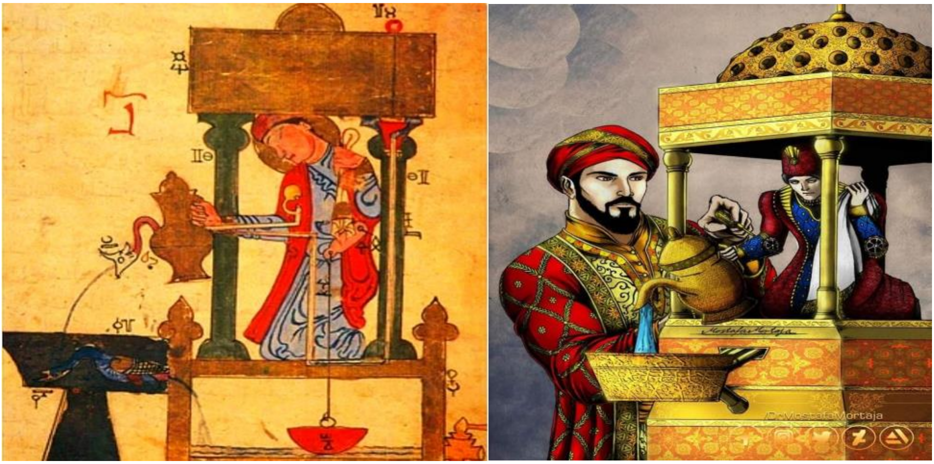

یەکێکی تر لە ڕۆبۆتەکانی ئەوە بووە، ئاوی کردووە بە دەست بەکارهێنەران دا و یەکێکیش خاولی پێبووە و داویەتی بە دەست بەکارهێنەرەکانەوە. ئەو زانا گەورەیە بە پشتبەستن بە هێزی ئاو،

ئامێرێکی بۆ جەژن و ڕێوڕەسمەکان دروست کردووە کە پێشوازیکردووە لە میوانەکانی حاکم و خانەدانەکانی ئەو کاتەی کورد.

پەمپی ئاو (ترۆمپا _ مضغة)

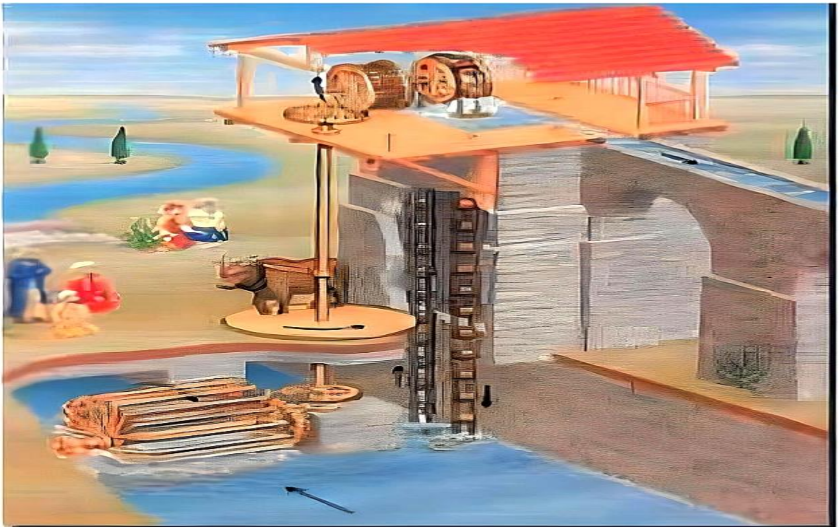

هەروەها جەزیری ئامێری پەمپی ئاوی دروستکردبوو کە بە هێزی ئاژەڵ کاری کردبوو، وە لە ڕێگای ژمارەیەک بۆری کە ئەوەش هەر لە داهێنانی خۆی بووە، ئاوی لە بیرەکان دەرهێناوە و بۆ خواردنەوە و ئاودێری بەکارهێنراوە. پەمپی بیری ئاوی نەخۆشخانەی شاری حەلەبی سوریاش کە تا ساڵی ١٩٣٦ کاری کردووە، بەپێی بیرۆکەکەی جەزیری دروستکرابوو[10].

١٠_ سایتی پەیسەر پرێس، https://www.peyserpress.com/detail/2189

کاتژمێری فیلی (ئاوی)

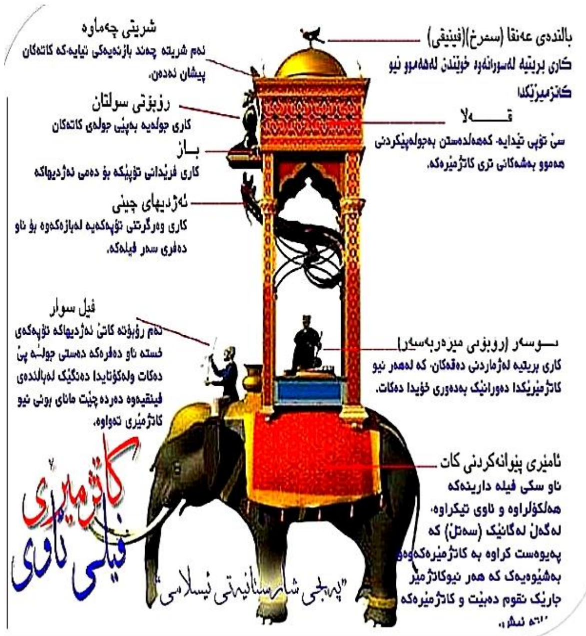

ئامێری کاتژمێری فیل یان ئاوی لە لەلایەن جەزیری دروستکراوە و ڕوونکراوەتەوە و سەرەڕای ئەوەش چەندین داهێنان و نوێخوازی تێدا بەدی کراوە. ئەم ئامێرە پێکهاتووە لە فیلێک کە ئاوەکە بە شێوەیەکی بەهێز پاڵی پێوە دەنرێت و بەناویدا تێپەڕ دەبێت. یەکە جیوازەکانی ئەم کاتژمێرە دەکەونە سەر فیلەکە ، ئەمانە بۆ ئەوە درووستکراون کە نیو کاتژمێر جارێک بجووڵێن و دەنگێک درووست بکەن.

جەزیری بەپشت بەستن بە ڕۆڵی شارستانیەتە جۆراوجۆرەکان لە گەشەپێدانی ئامێرەکانی کاتدا توانی ئەم کاتژمێرە سەرنج ڕاکێشە دروست بکات. بنەمای پێوانەکردنیشی بریتیە لە سەتڵێکی ئاوی کونکراو کە وردە وردە نقوم دەبێت. ئەمەش بنکەی سەرەکی ئەم ئامێرەیە بۆ پێوانەکردنی کات. لەناو سکی فیلەکەدا عەمبارێکی ئاو هەیە کە سەتڵێکی کونکراوی تێدایە. ئەم سەتڵەش بەشێوەیەکی هێواش و وردە وردە نقوم دەبێت، لە هەمان کاتدا سێ گوریس بە سەتڵەکەوەن کە دەبنە هۆی جوڵە پێکردنی ئامێرەکان. سەرەتا جوڵە بەو (٣٠) گۆیە دەکات و دانەیەکیان دەخاتە خوارەوە، پاشان جوڵە بە ئەژدیهاکان و دواتریش ڕۆبۆتی نوسەر و ئینجا سەتڵەکە دەردێنێتەوە تاوەکو هەمان کردار دووبارە ببێتەوە.

لێزانی و وردی ئەلجەزری لەوەدایە سەتڵەکەی بەجۆرێک کونکردووە کە لە ماوەی نیو کاتژمێردا نقوم ببێت و پاشان هەڵکێشرێتەوە بۆ نیوەی دووەمی کاتژمێرەکە. لەگەڵ نقومبونی سەتڵەکەدا دەنگی زقزقەی مەلێک دێت و باڵندەی عەنقاکەش بەدەوری خۆیدا ئەسوڕێتەوە، هەروەها بازنەکانی شریتە چەماوەکەی پشتی سوڵتانیش کاتەکان پیشان ئەدەن، پاشان هەڵۆکە یەکێ لە گۆکان دەخاتە دەمی ئەژدیهاکە و بەهۆی قورسی گۆکەوە ئەژدیهاکە بەرەو خوار شۆڕ دەبێتەوە، ڕۆبۆتی نوسەریش بە گۆچانەکەی دەستی دەقیقەکان دەپێوێت، بە کەوتنە خوارەوەی گۆکەش بۆ ناو دەفری پشتی فیلەکە، فیل سوارەکە دەستەکانی دەجوڵێنێ و گۆکەش بەکەوتنە خوارەوەی بۆ ناو گوڵدانەکە

دەنگێکی لێوە دێت. شریتە چەماوەکەی سەرەوەی قەڵاکەش ئاماژە دەدات بەڕۆیشتنی کاتەکە. بەدرێژایی ڕۆژێک، ئەم کردارە لەهەموو

نیو کاتژمێرێکدا دوبارە دەبێتەوە،ئەم کاتژمێرە لەڕۆژێکدا دووجار ڕێکدەخرێ، لەگەڵ خۆرهەڵاتن و خۆرئاوابوندا، لەگەڵیشیدا (٣)گۆ کانزاییەکە دەخرانەوە شوێنی سەرەکی خۆیان[11].

ئامێری پزیشکی:

هەروەها ئامێرێکی دیکەشی دروست کردبوو کە یارمەتی پێوانەیی خوێنی لەشی مرۆڤی داوە، کە ئەمەش دەریدەخات جەزیری لە بواری پزیشکیشدا لێزانین و شارەزایی هەبووە.

١١_ سایتی ویکیپیدیا.

https://ckb.wikipedia.org/wiki/%D8%A6%DB%95%D9%84%D8%AC%DB%95%D8%B2%DB%95%D8%B1%DB%8C

کتێبە بەناوبانگەکەی ئیسماعیل جزیری

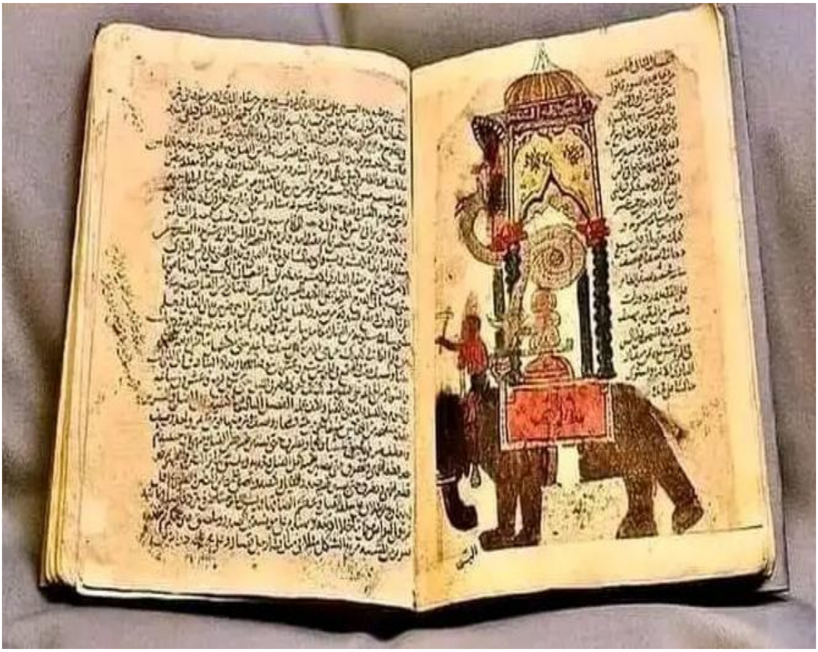

لە سەردەمی جزیری دا، بە تەنیا لە کتێبخانەکەی ئامەد سەد و چل هەزار کتێبی جۆراوجۆر هەبووە، جزیری لە ئامەد زۆربەی کاتەکانی بۆ خوێندنەوەی کتێب تەرخانکردووە و بەشێک لە بیرۆکەی داهێنانەکانی لەو کتێبانە وەرگرتووە.

ئیسماعیل جزیری کتێبێکی بە ناوی (الجامع بين العلم و العمل، النافع فی صنایع الحیل) نووسیوە، پرۆفیسۆر دۆناڵد هێڵ[12] لە ساڵی ١٩٧٤ دا،کتێبەکەی بە ناوی The Book of Knowledge of Ingenious Mechanical Devices وەرگێڕاوەتە سەر زمانی ئینگلیزی،

هەروەها محەمەد جەواد ناتق، حەمید رەزا نەفیسی و سەعید رەفعەت جاهـ لە ساڵی ٢٠٠٠دا کتێبەکەیان بە ناوی (مبانی نقری و عملی مهندسی مکانیک در تمدن اسلامی)[13] وەرگێڕاوەتە سەر زمانی فارسی، لە ساڵی ١٩٧٩ دا پرۆفیسۆر ئەحمەد یوسف حەسەن لە شاری حەلەب کتێبەکەی جزیری بۆ سەر عەرەبی نوێ وەرگێڕاوەتەوە.

جەزیری لە کتێبەکەی دا ئامێر و داهێنانەکانی بە شێوەی وێنە کێشاوە و وشەی کوردی بە کارهێناوە کە بە شێوەیەکی زۆر سادە خوێنەر لێی تێدەگات، زۆربەی داهێنانەکانی جزیری لە لایەن (ئەلهارد وەدەمان و فرتز هاوسەر) دوو ئەندازیاری ئەڵمانی دروستکراونەتەوە .

١٢_ پرۆفیسۆر دۆناڵد هێڵ: ئەندازیاری میکانیک و ڕۆژهەڵاتناسێکی بەریتانییە، لەساڵی (١٩٢٢)ز، لە دایکبووەو لەساڵی (١٩٩٤ز) کۆچی دوایی کردووە، ئەم پرۆفیسۆرە کتێبەی جەزیری (الجامع بين العلم والعمل النافع في صناعة الحيل) لەساڵی (١٩٧٤ز)دا، وەرگێڕاوەتە سەرزمانی ئینگلیزی بەناوی:

(The Book of Knowledge of Ingenious Mechanical Devices)

١٣_ بۆ بینینی ئەم کتێبە (مبانی نقری و عملی مهندسی مکانیک در تمدن اسلامی) کە وەرگێردراوی کتێبەکەی جەزیرییە بۆسەر زمانی فارسی،لەلایەن:(محەمەد جەواد ناتق، حەمید رەزا نەفیسی و سەعید رەفعەت جاهـ) ئەتوانن لە گۆگڵ بەم ناوە سێرچ (گەڕان)بکەن، تاوەکو بەدەستی بخەن.

هەروەها (لێئۆنارد داڤینجی)[14] زانای ئیتاڵیش لە زۆربەی داهێنانەکانی دا سوودی لە کتێبەکەی جەزیری وەرگرتووە.

پرۆفیسۆر دۆناڵد هیل ئەندازیاری میکانیک و ڕۆژهەڵاتناسی بەریتانی کە لە ساڵی ١٩٧٤ دا کتێبەکەی جەزیری بۆ سەر زمانی ئینگلیزی وەرگێڕاوە دەڵێت، هەتا ئێستا لە هیچ شوێنێکی جیهان و لە هیچ شارستانیەتێکدا، بەرهەمێکی زانستی وەکوو کتێبەکەی جزیری نەبینراوە و کتێبەکەی جزیری بە گەورەترین "زانستی پراتیک" ناودەبات.

جەزیری؛ لە کتێبەکەیدا بە باشترین شێوە باسی لە چۆنیەتی دروستکردن و کارکردنی ٥٠ داهێنانەکەی خۆی بە شێوەی هایدرۆ ئۆتۆماتیک کردووە، لە ڕێی دروستکردنی "گێربۆکس" هێزی خولانەوەی بۆ چوون و هاتن واتە "جوڵە" ی گۆڕیوە و بەم شێوەیە بناغەی سیستەمی ئۆتۆمبیل و کەشتی دروست کردووە.

هەروەها ١٦ نوسخەی دەستنووسی جزیری لە مۆزەخانەکانی لەندەن، پاریس، دوبلین، بەرلین، لیدن، لینینگراد، ئەستەنبول و ئەمریکا پارێزراون، لێکۆلینەوەیەکی زۆر لە سەر داهێنانەکانی کراوە و سودی

١٤_ لیۆناردۆ دی سێر پییێرۆ داڤینچی: داڤینچی ماتماتیکزان، ئەندازیار، پسپۆڕی لەشێکردنەوە، وێنەکێش، پەیکەرتاش، بیناساز، گیاناس، مۆزیکزان و نووسەری بەناوبانگی خەڵکی ئیتاڵی لە ١٥ی نیسانی ساڵی ١٤٥٢ی زایینی لەدایکبووە و لە ٢ی ئایاری ساڵی ١٥١٩لە ئامبۆیس، شانشینی فەڕەنسا کۆچی دوایی کردووە، لێوناردۆ زیاتر وەک نموونەی سەرەتایی بنیامی ڕێنێسانس دەناسن، کەسێک وا هەستی سەرنجوردی ڕاگیرنەکراوی تەنها بە هێزی خۆلقێنەری سۆکنا ئەهات. یەکێک لە گەورەترین وێنەکێشەکان دەناسرێت بەڵام بە دڵنیایەوە تاکە بنیامێک بوو تا ئێستا ئەو هەموو بەهرەی جۆربەجۆری بووە.

زۆری لێ بینراوە، لە بەر ئەوە وەرگێڕانی کتێبەکە بۆ سەر زمانی کوردی ئەرکێکی زۆر گەوەرەیە و پێویستە لە ناو سیستمی خوێندنی کوردی لە هەر چوار پارچەی کوردستاندا باسی بکرێت.

ئارامگەکەی جەزیری:

ئەندازیاری کورد، جەزیری لەساڵی (١٢٠٦) ز، ماڵئاوایی لە ژیانکردووە و ئارامگا و مەنزڵگەی ئیسماعیل جەزیری لە شاری جەزیرەی بۆتان لە باکوری کوردستانە و مۆزەخانەی تایبەتی شاری جەزیریش هەر بە ناوی ئەو زانا کوردەوەیە. لە ناو سیستەمی خوێندنی تورکیادا باس لە جەزیری و داهێنانەکانی کراوە بەڵام بە هیچ شێوەیەک ئاماژە بە کوردبوونی نەدراوە، هەروەها ژمارەیەک فیلم کارتۆنیش بۆ منالان لە تورکیا لە سەر داهێنانەکانی جزیری دروست کراوە، لەکاتێکدا جەزیری کوردی باکوری کوردستانە و خەڵکی دیاربەکرە، بەبێ ئەوەی ئاماژە بە کورد بوونی بدرێت !

یەکەم کەس کێبوو
کە نەخشەی ئەمریکای کێشا؟

کاتێک باسی ئەوە دەکرێت کە کێبوو ئەمریکای دۆزیەوە؟ ئەوا یەکسەر بیرمان بۆلای (کریستۆڤەر کۆڵۆمبوس) دەچێ!

چونکە لە مێژوودا هەروا باسکراوە و بەگوێماندا دراوە،کە یەکەم کەس ئەوەی ئەمریکای دۆزیەوە (کریستۆڤەر)ە، بەڵام ئەم گووتەو مێژووە ئەسڵ و ئەساسی نییە..! چونکە یەکەم کەس لەپێش ئەوەوە کە هەردوو جەزیرەی(دورگەی) ئەمریکای دۆزیەوەو پاشانیش نەخشەی تەواوی ئەمریکای کێشا، کوردێکی موسڵمان بوو.

ئێستا ڕەنگە لای زۆربەتان ئەمە شتێکی نوێ و مایەی سەرسوڕمان بێت و بپرسن: چۆن کوردێک ئەمریکای دۆزیوەتەوە؟!!

لەوەڵامدا ئەڵێم: بەڵێ، ئەو کەسەی کە ئەمریکای دۆزیەوە و پاشان نەخشەی هەموو ئەمریکای کێشاو کردیە سەر نەخشەی جیهان، کوردێکی موسڵمان بوو.

ماوەیەک پێش ئەوەی دەست بەنووسینی ئەم پەرتووکەم بکەم

بۆهاوڕێیەکم باسکرد کە بیرۆکەی ئەم کتێبە لەمێشکمدایەو لە پلانمە کە ئەم کتێبە بنووسم چونکە بە پێویستم ئەزانی موسڵمانان و میللەتەکەمان بەتایبەتی ئەم زانیاریانە بزانن کە لەم کتێبەدا باسی ئەکەم.

پاشان باسی ئەوەم بۆی کرد کەوا یەکەم کەس لەپێش کریستۆڤەرەوە کە ئەمریکای دۆزیەوە و پاشانیش نەخشەی کێشاوە و نەخشەی

ئەمریکای خستووەتە سەر نەخشەی جیهان، کوردێکی موسڵمان بووە، هاوڕێکەم زۆر سەری سوڕما و لای سەیر بوو کەوا چۆن کوردێک ئەمریکای دۆزیوەتەوە..!!؟ بەداخەوە هۆکاری ئەو سەرسوڕمانەی ئێمەی موسڵمان و کورد ئەوەیە کەهەروا فێرکراوین و خراوەتە ڕوو، ئەو کەسەی ئەمریکای دۆزیەوەتەوە (کریستۆڤەر کۆڵۆمبوس)ە، و هەروەها نەوەکانی ئێمەی پێ خەڵەتێنراوە لەوەی کە مێژووی ئەم ئیسلامە و مێژووی ئەم کوردە شێوێنراوە و وەکو خۆی نەماوە تاوەکو بناسرێتەوە و شارەزاییان لێی هەبێت، بەڵام ئەو قسەیە ڕاست نییە کە دەوترێت: کریستۆڤەر ئەمریکای دۆزیەوەتەوە، بەڵکو چوونی (کریستۆڤەر) بۆ ئەمریکا بە ڕێکەوت بووە و تەنانەت گەشتەکەی ئەو بۆ ئاسیا بووە و پاشانیش زۆر زیانی بەخەڵکی ئەو ناوچەیە گەیاندووە کە پێنان دەووتن: هیندیە سوورەکان.

ئێستا (ناسا)[15] خۆیان ئەمە بەدرۆ دەخەنەوە و ئەڵێن: کریستۆڤەر کۆڵۆمبوس پیاوێکی شەڕەنگێزی ئینگلیز بووە و سەڵبووتی هەڵگرتووە و ڕۆیشتووە بۆ خەڵک کوشتن،ئایا ئەزانن لەماوەیەکی کەمدا (٨٠) ملیۆن،کەسیان لە 'هیندییە سوورەکانیان'[16] کوشت[17]..؟!!

١٥_ ناسا: ئاژانسێکی سەربەخۆی سەر بە حکوومەتی فیدراڵیی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکایە و بەرپرسی بەرنامەی بۆشاییی سیڤیل، توێژینەوەی فڕیننــاسی، و توێژینەوەی بۆشاییی ئەو وڵاتەیە، لە ٢٩ی حوزەیرانی ١٩٥٨ دامەزراوە.

١٦_هیندیە سوورەکان یان نەتەوەی سوو (بە عەرەبی: الشعب سو، بە ئینگلیزی: Sioux indians) نەتەوە و دانیشتووی ڕەسەنی کیشوەری ئەمریکان. زاراوەی هندی سوور لەلایەن دەریاوانی ئیسپانی "کریستۆڤەر کۆڵۆمبس" بەسەریاندا براوە بەڵام لەم سەردەمەدا ناوی ئەم نەتەوەیە بە سوو دەهێنرێت لە بری هیندییە سوورەکان.

١٧_ ئەزموونێک لە گۆڕانکاری مێژووی گەلان، ن: ماکوان کەریم، چ: یەکەم ، لاپەڕە: ٢٩.

ئەو کوردەی ئەمریکای دۆزیەوە

(محیەدین رەئیس) کێیە؟

ئەو کەسەی کە لەپێش کریستۆڤەرەوە ئەمریکای دۆزیەوە کوردێکی موسڵمانی بەڕێزبوو بەناوی (محیەدین رەئیس) ناوی تەواوی (حاجی أحمد محیالدین پیری) کە ناسراوە بە (پیری) یان (بیری) خەڵکی ناوچەی پیرانی باکوری کوردستانە، ساڵی ١٤٦٥- ١٤٧٠ز، لەدایکبووە[18]، وە لەنێوان ساڵانی (١٥٥٤ بۆ ١٥٥٥)ز،کۆچی دووای کردووە.

١٨_ پوختەیەک لە مێژووی شارستانیەتەکانی سۆمەری، ئیسلام، ئەمریکا، نووسینی:زریان ئەحمد،ل:١٦٨.

بەڵام بەداخەوە تورک ئەم کەسایەتییەیان کردووەتە بەناو و موڵکی خۆیانەوە، هەرچەندە ئەو کەسە لەسەر ئوممەی ئیسلام حسابە و کەسێکی موسڵمان بووە، بەڵام لەبنەڕەتدا بەڕەگەز کوردە و خەڵکی پیرانی باکوری کوردستانە هەروەکو (شێخ سەعیدی پیران) ڕەحمەتی خوا لە هەردووکیان بێت.

گەورە زانای کورد و ئەدمیراڵ لە گەلە کەشتی عوسمانییەکان نەخشەی تەواوی زەوی کێشاوە زۆر بە وردی.

زانایەکی مسوڵمانی کوردە و شارەزا بووە لە جیۆگرافیا وئەندازیاری نەخشەکێشی بەتایبەتی زۆر شارەزا و تێگەیشتوو بووە لە نەخشە دێرینەکاندا هۆکاری ناسرانی بە (پیری ڕەئیس) ئەوەیە وشەی (پیری) بۆ ئەو شوێنە دەگەڕێتەوە کە لێی لەدایک بووە کەواتە ئەم زانایە خەڵکی ناوچەی پیران لە کوردستانی باکوور ئەو شوێنەی کە {شێخ سەعیدی پیران}ی پێ ناسراوە .

وشەی (ڕەئیس) دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی سەرۆک بووە لە سوپای گەلە کەشتی عوسمانییەکان و سەرکردایەتی زۆربەی شەڕەکانی کردووە دژ بە هێرشی پرتوگالییەکان بۆسەر خاکی مسوڵمانان، ئەم زانایە لەگەڵ گەلە کەشتی عوسمانییەکاندا زۆر شوێنی جیهان گەڕاوە تا زانیاری لەسەر جوگرافیای زەوی کۆ بکاتەوە لەگەڵ هەموو ئەو نەخشە کۆنانەی هەبوون و دەستی کەوتووە تا بیانکاتە نەخشەیەکی تەواو هەربۆیە سووپای دەریایی عوسمانی ڕێیان پێدابوو سوود لە کتێبخانەی (قوسطەنطەنییە) وەربگرێت وەک سەرچاوەیەک بۆ

کارەکەی لە کۆشکی (تۆپکای) لە شاری (ئەستەنبوڵ) لە ساڵی ١٩٢٨ نەخشەکانی ئەم زانایە دۆزرایەوە[19] لەگەڵ کتێبەکەیدا بە ناوی (الكتاب البحرية_پەڕتووکی دەریا) کە باسی وردەکاری نەخشەکەی تێدایە وەک وردەکاری سەبارەت بە دەریای ناوەڕاست و دەریای سوور و دەریای ڕەش و زەریای ئەتڵەنتیک و قاڕەکان و کەنداوەکان ڕووبارەکان و کەش و هەوا و بەرز و نزمی ڕووی زەوی و زنجیرە شاخەکان ... هتد ئەم زانایە توانیوییەتی هەموو نەخشەی جیهان زۆر بە وردی لەسەر پێستی ئاسک بکێشێت بەسوود بینین لە توانای خۆی و نەخشە دێرینەکان کە دەستی کەوتوون کە شارەزاییەکی زۆری پێویستە تێگەیشتن لەو نەخشانە کە هەندێکیان هی (ئەلیکسەندەری گەورە) و زۆر پێش ئەویشە وەک لە کتێبەکەیدا ئاماژەی پێداوە[20].

مسوڵمانان بە ٥٠٠ ساڵ پێش ئەوەی کریستۆڤەر کۆلۆمبۆسی دز و چەتە ڕێگەی لێ ون بێت و بەڕێکەوت ڕێی بکەوێتە قاڕەی ئەمەریکا کە خۆی لە ئەسڵدا گەشتەکەی کۆلۆمبۆس بۆ ئاسیا بوو .. مسوڵمانان چوو بوونە هەردوو قاڕەی ئەمەریکا بۆ نموونە زانا (أبو ريحان البارونی) ئۆزبەکستانی باسی بوونی قاڕەی ئەمەریکای کردووە لە نێوان ئاسیا و ئەورووپا کە زەریا لێی دابڕاندووین وە دواتر مسوڵمانان گەیشتوونەتە ئەو قاڕە نوێیە کە ناسراوە بە جیهانی نوێ.

لە ساڵی ١٢٠٤ز لە کاتی هێرشی چوارەمی خاچپەرستەکان زۆرێک لە کتێب و نەخشە مێژووییەکانی کتێبخانەی (قوسطەنطنییە) تاڵانکرا

١٩_ پوختەیەک لە مێژووی شارستانیەتەکانی سۆمەری، ئیسلام، ئەمریکا، نووسینی:زریان ئەحمد،ل:١٧٠.

٢٠_http://www.pacal.de/pirireis_en.htm

و کەوتە دەست ئەوروپییەکان وە لەبەر ئەمەیە کە دەوترێ کۆڵۆمبۆس زانیاری هەبووە سەبارەت بەو قاڕەی ئەمەریکا پاشان بۆ شاردنەوەی ڕاستییەکان کۆڵۆمبۆس ناودار کراوە بەحساب زانایە و ئەمەریکای دۆزیوەتەوە لە ساڵی ١٤٩٨ز، ئەمەش ڕێی تێناچێت چونکە ئەم کەسە یەکێک لە هەڵە کوشندەکانی پێی وابوو زەوی تەختە چونکە بەپێی دینی مەسیحی زەوی بازنەیی تەختە هەروەها ئەم کەسە بە هەڵە ڕێی کەوتە ئەو قاڕەیە وای زانی ئەو شوێنە وڵاتی هیندستانە لەبەرئەوە ناوی ئەو خەڵکەی بە (هیندی) ناو برد بەڵام لەبەر ئەوەی سوور پێست بوون ناوی بردن بە (هیندیە سوورەکان).

جیاوازی نێوان چوونی مسوڵمانان بۆ قاڕەی ئەمەریکا لەگەڵ چوونی جیهانی مەسیحی ڕۆژئاوا جیاوازی نێوان ئاسمان و ڕێسمانە چونکە مسوڵمانان یەک بستە خاکیان داگیر نەکرد وە یەک کەسیشیان نەکوشت بەڵام کاتێ نەخشەی مسوڵمانان کەوتە دەست ئەوروپای چەتەی خوێن ڕێژ خاکەکەیان داگیر کرد و هەموو خەڵکە ڕەسەنەکەیان کوشت تەنانەت قاڕەی ئوسترالیاش هەر هەمان چارەنووسی هەبوو بە دەستی بەریتانیای داگیرکەر هەموو خاکەکەی داگیر کرد و خەڵکەکەی ڕەشە کوژ کرد.

لەباسی نەخشەکەی پیری ڕەیسی

گەورە زانای کورد (پیری ڕەیس) بە ٢٠ ساڵ پێش ئەوەی کریستۆڤەر کۆڵۆمبۆس بەهەڵە ڕێی بکەوێتە ئەمەریکای باشوور کە لە ڕاستیدا کریستۆڤەر لەساڵی (١٥٣٣ ز)[21] بوو،ڕێی کەوتە ئەمریکا، بەڵام پیری ڕەئیسی لە ساڵی ١٥١٣ ز ئەم زانایە بەشێکی زۆری کارەکانی لە نەخشەی زەوی تەواو کردبوو چونکە یەکێ لە گرنگترین بەشی نەخشەکەی هەردوو قاڕەی ئەمەریکا و بەستەڵەکی باشوورە کە بە وردی لەسەر نەخشەکە دیاری کردبوو،

لەگەڵ زانیاری زۆر وردی لەسەر نەخشەکە تۆمار کرد بوو پاشان

٢١_ ئەزموونێک لە گۆڕانکاری مێژووی گەلان، ن:ماکوان کەریم، ل:٣٠، چ:٢٠١٩/١ .

لە ساڵی ١٥٢٨ ز هەموو نەخشەی زەوی تەواو کرد بە کێشانی نەخشەی ئاسیا و ئەوروپا و تەواوی زەوی لەسەر تۆپێک، چونکە ئەم زانایە و زانایانی تری مسوڵمان وە قورئان زەوییان بە (الكروية_تۆپەڵی) داناوە وە لەوەش بە دیقەتر شێوەی زەوی قورئان بە (هێلکەی نەعامە) چواندوویەتی کە ئەو شکڵەش لە ٢ ڕۆژی پاش ڕێکخستنی ئاسمان لە ٧ چیندا ئەو شێوەی وەرگرت بەکاریگەری خولانەوەی زەوی بە دەوری تەوەرەکەیدا لەکاتی دروستبوونی بوونی هەسارەی زەوی.

لە نەخشەکەی ئەم زانا گەورەیەدا زۆر بە وردی هێڵەکانی درێژی و پانی جیۆگرافی زەوی کێشاوە بەمەش بەنیسبەت قارەی ئەفەریقا شوێنی قارەی ئەمەریکای زۆر بە وردی لەسەر نەخشەکەی داناوە.

لە نەخشەکەدا ئاوی ئەتڵەنتیکی تێدایە کە پێی وتراوە (زەریای تاریک) کەس نەیتوانیوە ڕێی تێبچێت لەبەر فراوانییەکەی ، لەو گرنگتر و

گەورەتر جەمسەری بەستەڵەکی باکووری تیایە هەروەها بەستەڵەکی باشوور لە نەخشەکەیدا داناوە زۆر بە وردی بە ٣٠٠ ساڵ پێش دۆزینەوە، ! بەڵام ئەوەی زۆر مایەی زیاتر سەرسوڕمانە لە نەخشەکەدا بەستەڵەکی باشوور هیچ سەهۆڵبەندان نییکە بەڵو وشکانییە ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە ئەم زانایە خۆی نەچۆتە ئەو شوێنە وە لە مێژوویەکی زۆر کۆندا مرۆڤ لەوێ هە بوون وە ئەو شوێنەیان لەسەر نەخشە تۆمار کردووە نزیکەی ٦٠٠٠ بۆ ٤٠٠٠ ساڵ لە پێش لەدایک بوونی پێغەمبەر عیسا هەربۆیە مێشک تەقەبولی ئەوە ناکات کە چۆن ئەم کارە ئەنجامدراوە، مەگەر ئەو نەخشەیە بە تەکنەلۆجیای پێشکەوتوو وەک بەکارهێنانی فڕۆکە لەو زەمەنە

دێرینە کێشرابێت ! دووبارە ئەمەش قورسە مێشک تەقەبولی بکات...!!

بۆچوونی زانایانی جوگرافیاناس

لەسەر نەخشەکەی پیری

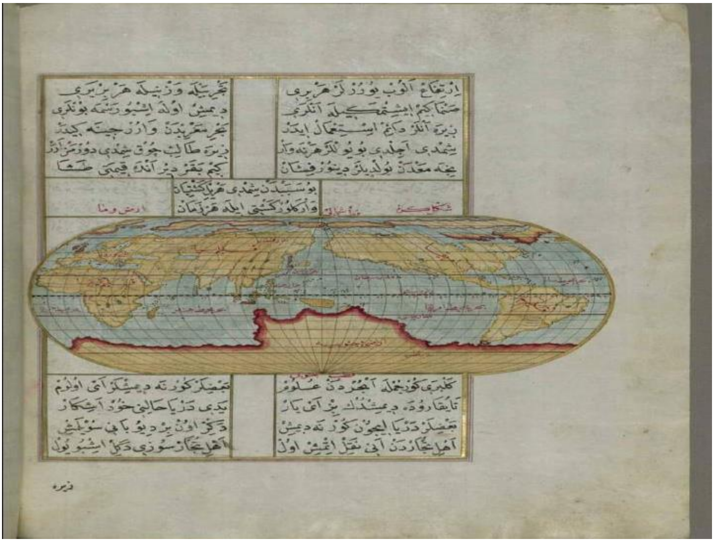

زانایانی جوگرافیا و نەخشەی زەوی لەسەدەی بیستەمدا لەسەر کتێب و نەخشەکەی (پیری ڕەئیس) وتیان هەندێ شتی تێدایە هەڵەی تێدا کردووە بەڵام ئەو نەخشانەی زەوی کە دەزگای ئاسمانی ئەمەریکی ناسا بە مانگە دەسکردەکان لە ڕێکی هەڕەمەکانی میصر وێنەی گرتن پشت ڕاستی وردی نەخشەکەی ئەم گەورە زانایەی کردەوە

ئەوە نەبێت (١ پلە) جیاوازیان هەبوو ئەویش هیچ نییە چونکە بە دەست ئەم نەخشەیە کێشراوە بەتایبەتی خەریتە کۆنەکان کە وەک سەرچاوە سوودی لێ وەرگرتووە نەقڵی کردووە و لەگەڵ ئەو نەخشانەی خۆیدا لێکی داون و لە یەک نەخشەی کۆیکردوونەوە تەنانەت نەخشەکانی ئەم زانایە هەندێ زانیاری وردی تێدایە کە

لەسەردەمی نوێشدا نەزانراو بوو بۆ نموونە لەسەر نەخشەی ئەمریکا ناوی ئەو جێگایانەی نوسیوە کە چ جۆرە ڕووەک و چ جۆرە ئاژەڵ و چ جۆرە گەل و هۆزێکی تێدایە[22]، هەروەها چ جۆرە ماسی و خواردنێکی ئاوی لێیە هەروەها جۆری خاکەکەی چییە وە بۆ چ کشتوکاڵێک شیاوە..؟!

ساڵی ١٩٥٣ ئەفسەرێکی دەریایی تورکی نەخشەکانی (پیری ڕیس) نارد بۆ ئەمەریکا بۆ ئەندازیار (M.I. Walters)[23]، لە نووسینگەی هایدرۆگرافی ئەویش داوای یارمەتی لە (Arlington H. Mallery) کرد تا یارمەتی بدات چونکە شارەزای کار کردنە لەو نەخشە کۆنانەدا هەستان نەخشەکەیان هەموو خستە سەر تۆپێکی وەک زەوی تا لە وردی نەخشەکە دڵنیا ببنەوە سەرەنجام گەیشتنە ئەو باوەڕەی بە ڕێگەی تەکنەلۆجیا و فڕۆکە لەو سەردەمە دێرینانە کاری ڕووپێوی (aerial surveying) ئەنجامداوە هەروەها تەکنیکی زانستی بیرکاری زۆر ورد بەکارهاتووە وەک ڕێگەی سێگۆشەکاری لەسەر

٢٢_ ئەزموونێک لە گۆڕانکاری مێژووی گەلان، ن:ماکوان کەریم، ل:٣٠، چ:٢٠١٩/١.

٢٣_ https://sacred-texts.com/ufo/piri.htm دەتوان لێرەدا زیاتر خوێنەری بابەتەکە بن.

گۆ (trigonometry spheroid) لەکاتێکدا لە سەدەی ١٨ ئەم

زانستە پەرەی سەندووە بۆیە قورسە باوەڕ کردن! ئەم زانایە زۆر بە وردی هێڵەکانی جیۆگرافی پانی و درێژی زەوی لەسەر نەخشەکە

داناوە ئەمەش زۆر سەرسووڕهێنەرە و چۆنێتی ئەم وردەکارییە تا ئێستا سەری لێ دەرناکرێت چۆن ئەمە کراوە ؟! چونکە لە ساڵی ١٧٦١ ئامێری کێشانی هێڵەکانی پانی و درێژی زەوی دۆزرایەوە کە ئەویش بە نزیکەییە لەلایەن زانای بەریتانی (John Harrison) هەر لەبەرئەوەیە کە خەریتەکەی (پیری ڕیس) هەتا ئەمڕۆ جێی

سەرسووڕمانە چونکە زانیاری موستەحیل و شوێنی نەزانراوی وەهای تێدایە کە تەنها لەو خەریتەدا بوونی هەیە بۆ نموونە لە کتێبەکەیدا لە ساڵی ١٥٥٩ نەخشەیەی خاکێکی تێدایە پانتاییەکەی ١٦٠٠ کم هەردوو ئالاسکا و سیبیریا وەک پردێک بە یەک دەگەیەنێت بەڵام بەهۆی تواناوەی بەفری قوطبی باکوور و بەرز بوونەوەی ئاستی ئاوی دەریا ئەو پردی بەیەکبەستنە دیار نەماوە لە ئێستادا[24].

٢٤_ سایتی ویکیپیدیای کوردی

https://ckb.m.wikipedia.org/wiki/%D9%BE%DB%8C%D8%B1%DB%8C_%DA%95%DB%95%D8%A6%DB%8C%D8%B3

بۆمبی بێهۆشکەر

یەکێک لەجۆرەکانی (بۆمب) بۆمبی بێهۆشکەرە، بۆمبی بێهۆشکەر بۆئەوەیە لە کاتی ڕووبەڕووبوونەوە و جەنگدا کەمترین کەس بکوژرێت و بەهۆی ئەم بۆمبەوە بۆماوەیەکی کاتی هێزی دوژمن لەهۆش بچن.

یەکێک لەو کەسانەی کە ئەم بۆمبەی لە جەنگدا بەکارهێناوە کەسێکە کە لەدوای ئەوەوە بەزەحمەت جیهان فتحکەرێکی ئاوا بەجەرگ و مرۆڤدۆست و بەڕەحمی دەست دەکەوێت و تاوەکو ئێستا لە جیهاندا لەدوای ئەوەوە کەسی ئاوای بەخۆوە نەدیوە، ئەو کەسە تەنانەت ڕێزی زۆری بۆ دوژمنانیشی دائەنا.

ئەو کەسە، کەسێکی ئازا و بەجەرگ و پاڵەوانی چەندین جەنگ بووە و خاوەن تەکنیک و پلانی بەهێزی جەنگی بووە، بە ڕزگارکەری (قودسی پیرۆز) ناسراوە، ئەو پاڵەوانەش باپیری کوردان و جێگەی فەخر و شانازی ئوممەی ئیسلام و میللەتی کوردە بەتایبەتی، تاوەکو

ئێستا ناوی بە زیندوویی و بە بەرزی ماوەتەوە، ئەویش باپیرە گەورەمان (سەڵاحەدینی ئەیوبی)یە، خوای گەورە پلەی بەرز بکات.

سوڵتان صلاحەدین لەهەموو بوارەکاندا بەتوانا بووە لەوانە وەکو:-

سوارچاکی، دروستکردنی مەنجەنیق، ڕاوکردن، مەلەوانی، دانانی پلانی جەنگی...هتد.

لەهەموو ئەمانەو زیاتریش نموونە بووە لەگەڵ زیرەکی و ژیری و هێمنی و لەسەرخۆی و دینداری، وە لەگەڵ خواپەرستی و خواناسی و دادپەروەریەوە.

سوڵتان سەڵاحەدین لە شەڕەکانیدا دژ بە خاچپەرستان، تەکنیکی سووتاندنی حەشیش وەک هاوشێوەکردنی ئەو چەکە گازییە بێهۆشکەرەی بەکارهێناوە کە بکوژەکان لە قەڵای ئەلاموت (کۆشکی هەڵۆکان)دا دایانهێنابوو، کە (حەشیش)یان، وەک بخور دەسوتاند و هێزی دوژمنان و شوێنکەوتوان بۆنی دوکەڵەکەیان دەکرد و بێهێز دەبوون.

هێزەکانی سەڵاحەدین لە شوێنێکی نزیک لە سوپای دوژمن خەریکی سوتاندنی حەشیش بوون بە جۆرێک کە ئاراستەی با بەرەو ڕووی ئەوان بوو.

کە ئەمە وای لەهێزی خاچپەرستەکان دەکرد ، لە حاڵەتی ئارامکردنەوە و خەواڵووییدا بوون تاوەکو بێهۆش دەبوون.

ئەم تاکتیکەی شەڕی کیمیایی وایکرد سەلاحەدین خاچپەرستان سەرسام بکات و شکستیان پێبهێنێت. موسڵمانان ئەم شێوازەیان پەرەپێداو بۆمبێکی گازی بێهۆشکەریان دروستکرد و ناویان لێنا بۆمب.

ئەم بۆمبە پێکهاتەکەی تێکەڵەیەک لە دەرمانی بێهۆشکەری شین و تریاک و ئارسنیک و گۆگردی تێدابوو، کە ئەگەر گۆگرد و ئارسنیک کارلێک بکەن، ئەوا گازی سووتێنەر و خنکێنەر دروست دەکات[25].

٢٤_بڕوانە لە کتێبی: (عبقرية الحضارة الإسلامية)، لە نووسنی: (أحمد محمد عوف).

کورتەیەك لەژیاننامەی

(صلاح الدینی ئەیوبی)

سوڵتان صەڵاحەدینی ئەیوبی کە پێشی وتراوە ابو موزەفەر واتا باوکی موزەفەر، ناوی تەواوی خۆی یوسفی کوڕی نەجمەدینی کوڕی ئەیوبی کوڕی شادییە. کەسێکی کوردی موسڵمانە و دامەزرێنەری دەوڵەتی (ئەیووبی)یە، لەساڵی (٥٣٢)ی،کۆچی بەرامبەر بە ساڵی (١١٣٧)زاینی، لە قەڵای تکریت لەدایکبووە، کە شارێکی کۆنە و لەنزیک بەغدایە، لە باکووریەوە قەڵایەک هەیە کە بەسەر دیجلەدا دەڕوانێت کە پاشاکانی فارس لەکۆنەوە لەسەر بەردێکی گەورەوە بنیاتیان نابوو، کردبوویانە جەبەخانەی چەک و شوێنی چاودێری دوژمن، پاشان موسڵمانان لەساڵی ١٦ی، کۆچیدا لەسەردەمی عومەری کوڕی خەتاب (ڕەزای خوای گەورەی لێ بێت) ئازادیان کرد[25].

کاتێک سەڵاحەدین لەدایک ئەبێ، دایکی بەسەریەوە دەمرێت

وە لەو شەوەدا لەدایک ئەبێت کە بنەماڵەی (شادی ئەیوبی) دەربەدەر ئەکرێن و نەجمەددین ئەیوبی باوکی و ئەسەدەددین شێرکۆی مامی سەلاحەددین پێکەوە ئەیانەوێ تکریت بەجێ بهێڵن و بڕۆن بەرەو جێگەیەک کە خۆشیان نازانن بەرەو کوێ ئەچن.

٢٥_ صڵاحەدینی ئەیوبی، نووسینی: د.علی صەلابی،وەرگێرانی:جەمیل قادر ل:٢٤٦-٢٤٧

لە تکریت دەربەدەر کران، شێرکۆی مامی سەڵاحەدین و نەجمەددینی باوکی سەڵاحەدین زۆر بێتاقەت دەبن بەهۆی ئەو بارودۆخەی کە بەسەریان هاتووەو کەسیش نییە بەدەمیانەوە بچێ، سەرەڕای ئەوەی پێشووتریش خۆیان لەناوچەیەکی ترەوە دەربەدەر کرابوون و پاشان لە تکریت نیشتەجێ ببون، ئێستاش بۆجارێکی تر دەربەدەر ئەکرێن لەناوچەی تکریت کە تێیدا حاکم بوون، بەڵام ئەبێت هەڵبێن و لەو جێگەیەش نەمێنن بیردەکەنەوە لەوەی کە بەشەو بڕۆن بۆئەوەی لەکەمینی خیلافەتی عەباسی ڕزگاریان بێت، ئەوە بوو بەشەو کەوتنەرێ صەڵاح الدین دەست ئەکات بەگریان و دایکیشی نەماوە تاوەکو شیری خۆی پێ بدات، هەربۆیە باوکی ئەیەوێت بیکوژێت چونکە بە منداڵێکی شومی ئەزانێت لەدوای ئەو هەموو ڕووداوەی کە بەسەریان هاتووە، ئەوانیش دەربەدەری و مردنی دایکی صەڵاحەدینە بەسەریەوە، بۆیە هەرچۆنێک بێت بە شێرۆکی برای ئەڵێت کەوا بیکوژێت و ڕزگاریان بێت لێی، لەوکاتەدا یەکێک لە خزمەتکارەکانی ئەو بنەماڵەیە کە لە " وفایە الأعیان"باسی لێوە ئەکات کە ئەیانەوێ سەڵاحەدین بکوژن چونکە منداڵێکی زۆر شوم و مایەی بێتاقەتی بوو بۆ باوکی، بۆیە بڕیاری کوشتنی ئەدات.

بەڵام یەکێک لەوانەی خزمەتکاریانە لەمێژوودا هاتووە کەوا سەرزەنشتی ئەکات و ئەڵێ: ئەی گەورەم ئەمە چییە..؟! بۆچی وای لێ ئەکەن کە ئەم منداڵە بچووکە وا لەتۆکات ببێتە ناڕەحەتی و ناهەمواری بەسەر تۆوە کە لەکاتێکدا ئەمە چی تاوانێکی کردووە و چی دەسەڵاتێکی هەیە تاوەکو بەم شێوەیە بیکوژن، بۆچی ئەم بێ

دەسەڵاتە ئەکوژن هەموو ئەو ڕووداوانەی کە ڕوویانداوە قەدەری خودای گەورەیە،پاشان تۆ چوزانی کە ئەم منداڵە پاشایەکی گەورە و شکۆمەندی لێ دەرناچێت[26]؟ دواتر باوکی وازی لێ ئەهێنێت بەهۆی ئەو قسانەی کە خزمەتکارەکەیان کردی کاریگەری لەسەر دەروونی دروست کردو خێرا چووەوە سەر ڕێبازە دروستەکەی ئیسلام[27].

ئەو پیاوە خۆی منداڵەکە هەڵدەگرێت و دەیبات.

ئەمە بەشێک لە چیرۆکی سەرەتای لەدایک بوونی سوڵتان صەلاحەدینی ئەیوبی بوو، کە دواتر دەبێتە ڕزگارکەری قودسی پیرۆز، ئەو پاڵەوانەی کە لەگەڵ لەدایکبوونی دەربەدەر دەکرێن و دایکی لەدەست ئەدات بەبێ ئەوەی نازی دایکی خۆی ببینێت وبۆنی بکات و چاوی پێی هەڵبێت دایکی ماڵئاوایی لێ دەکات.

ئەمە ئەو سوڵتانەیە کە باوکی بە منداڵێکی شومی ئەبینی و نەزان بەوەی کە هەر ئەم منداڵە لە داهاتوودا ئەبێتە ڕزگارکەری قودس و خەونی چەند ساڵەی موسڵمانان بەدی دەهێنێت بە ڕزگارکردنی یەکەم ڕووگەی موسڵمانان لەژێر دەست و دەسەڵاتی خاچ پەرستان.

یەکێک لە ووتە بەناوبانگەکانی صلاحەدینی ئەیووبی:

"من چۆن دڵخۆش بم وچێژ لەخواردن ببینم لەکاتێکدا قودس بەدەستی صەلیبیەکانەوەیە! "

٢٦-ئەزموونێک لە گۆڕانکاری مێژووی گەلان، ن: ماکوان کەریم، ل:٤٧٣- ٤٧٤

٢٧-صلاحەدینی ئەیوبی، ن: د.علی صەلابی،وەرگێرانی:جەمیل قادر ل:٢٤٧

نەسەب و ڕەچەڵەکی ڕەسەنی سوڵتان صەڵاحەدین

سەڵاحەدینی ئەیوبی لەخێزانێکی کوردی ڕەسەن لەدایک بووە کە خاوەن شەرەف و نەسەبی کوردین و خەڵکی شوێنێکن کە ئەگەڕێتەوە بۆ عەشایەری "ڕەوادی" رەوادیش تیرەیەکن لەخێزانی هەزبانی،کە یەکێکە لە دەوڵەتە کوردیەکان[28] لە (ورمێ)وە، دەسەڵاتیان دەستی پێکردووە تا ناوچەکانی خوارو و عێراق و ناوەندی ئێران، هەروەها (حەسنەوی،دیناوەری و ئەیوبی) کە هەموو ئەمانە دەوڵەتی کوردی بوون و دەستی خێریان هەبووە بەسەر جیهانی ئیسلامیەوە.

ئەم بنەماڵەیە بەڕەسەن لە هەزبانیەکانن و هۆزو عەشیرەتێکی کوردن

٢٨_ _صەلاحەددینی ئەیووبی سەرکردەی موسڵمانی کورد، نووسینی، هادی علی، ل: ١٥، چ:١.

لەنێوان (ئەرمینیا و ئازربایجان)و ئەو ناوچانە ئەژین کە نزیکن لە ورمێ، واتا رەزاییەی ئێستا، گوندەکەیان ناوی "ئەجدنیقان"بووە نزیک شاری (دیون)ی، ئازەربایجان[29].

٢٩_ ئەزموونیک لە گۆڕانکاری مێژووی گەلان، ن: ماکوان کەریم، ل: ٤٧٢، چ:١.

هۆکاری کۆچکردنەکەی

بنەماڵە و باوانی صلاحەدین

ئەم خێزانە بەهۆکاری کێشەی خۆیان لەگەڵ (ئەرمەنەکان)دا،کە خێزانێکی زۆر گەورەن ئەبێت بەشەڕیان، زۆر لەیەکتری ئەکوژن لەدوای ئەوەی کە سوڵتە و دەسەلاتیان کەم بووەوە توانای ئەرمەنەکانیان نییە، چونکە دەوڵەتی "قرژ" دەوڵەتێکی نوێی بەهێزە و سەرەتایەتی و دەست پێ ئەکات و سەردەهێنێت لەگەڵ دەوڵەتی جۆرجیا هەردووکیان دەوڵەتێکی نەسارای زۆر خراپەکارن، هاوکاری کۆمەڵێک خەڵک ئەکەن لە ناوچەکانی (خەواریزم)دا، کە ئەمانیش توانایان نییە ڕووبەڕووی خەواریزمەکان و دەوڵەتی قرژ و دەوڵەتی جۆرجیا ببنەوە، بۆیە ناچارن بەکۆچەری دێن و ناسراویەکیان هەیە لەگەڵ "بەهرۆزدا" دا، سەرۆکی شورطەی بەغداد بووە لەو سەردەمەدا، کە زۆر خۆشەویستە لە دڵی خەلیفەی موسڵمانان نجم الدین ئەیوبی باوکی سەلاحەدین، باوکی سەلاحەدین زۆر هاوڕێیەتی لەگەڵ (بەهرۆزدا) هەیە و لەو ناوچەیە نیشتەجێ ئەبن.

ئەم بنەماڵەیە دێنە ناوچەکانی شاری "تکریتی" کە شارێکی زۆر کۆنە، لەسەردەمی دەوڵەتی فارس قەڵاو قولەیەکی زۆر زۆری تێدا بووە، جێگەیەکە لەسەر ڕووباری دیجلەیە، ئەم قەڵایە پێشتر سەرچاوەی ئازوقە و زەخیرەو مەخزەنی فارسەکان بووە لەدژی ڕۆمەکان، ناوچەیەکی زۆر بەربڵاو و گەورەیە، کاتێک (ئەیوب شادی) واتە باپیری صلاحەدین ئەیوبی کە ناوی شادی بووە و باوکی صلاحەدینیش

واتا نجم الدین ئەیوبی کە دێن پەیوەندی ئەکەن بەو (بەهرۆز)ەوە، کە پەیوەندی پێوە ئەکەن ئەوانیش لەبەرئەوەی کە خێزانێکی گەورە و ماقوڵن، بەهرۆز باوکی صلاحەدین ئەکات بە ئەمیری ئەو جێگەیە، هەروەها (ئەسەد الدین شێرکۆ) کە مامی سەلاحەددین بووە، ئەیکاتە هاوکاری براکەی کە بووە بە حاکمی ناوچەی تکریت.

بۆیە ئەم خێزانە ئەوەندە خۆشەویست بوونە لەناو خەڵکدا، چونکە ڕەچەڵەکیان ئەگەڕێتەوە بۆ هەزبانییەکان[1].

مێژووی هەموو ئەم ڕووداوانەی کە باسمان کرد ئەگەڕێتەوە بۆ پێش لەدایکبوونی سوڵتان صەڵاحەدینی ئەیوبی.

٣٠_ هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل: ٤٧٢_٤٧٣.

هۆکاری دەرکردن و هەڵهاتنی بنەماڵەی(ئەیوب شادی) باوانی سڵاحەدینی ئەیوبی لە تکریت چی بوو؟

نجم الدینی باوکی سەڵاحەدین هەستا بە خزمەتکردنی سوڵتانی سەلجوقی (محەمەدی کوڕی مەلکشاە) ئەویش دەستپاکی و ژیری و جوامێری تیادا بەدیکردبوو قەڵای تکریتی پێ سپارد وە (نەجم الدین) بەباشترین شێوە بەڕێوەی برد و بەتەواوی کۆنترۆڵی کرد،هەروەها خەڵکی خراپەکار و چەتەی تیادا نەهێشت وە ئەمەش بووە هۆی ئاوەدان بوونەوە و باشبوونی باری گوزەران تیایدا[31].

هەروەها ئەبو "شامە" باسی ئەوە دەکات کە ئەسەدەدین شێرکۆ لەپێشەوەی ئەمیرەکاندا بووە لای سەلجوقیەکان و ناوچەیەکی بەرفراوانیان بۆ تەرخانکردبوو لە تکریت و دەوروبەریدا کە نرخەکەی ساڵانە بە نۆسەد دینار مەزندە دەکرا[32]، ئەمەش ڕێژەیەکی زۆر بوو بۆ ئەوکاتە[33].کات تێپەڕی ڕۆژی لەدایکبوونی سەلاحەدین هات. سەیر و سەمەرەکانی قەدەریش ئەوەبوو کە ڕۆژی لەدایکبوونی سوڵتان صەڵاحەدین هاوکات بوو لەگەڵ ئەو ڕۆژەدا کە "مجاهد الدین بەهرۆز" والی بەغداد فەرمانی کرد[34]،بە هەردوو کەسایەتی نەجم الدین ئەیوب و شێرکۆی برای کە قەڵای تکریت

٣١_ كتاب الروضتين (٢٥٢/٢).

٣٢_ كتاب الروضتين (٢٥٧/٢).

٣٣_ تاريخ بيت المقدس، د.محمد الحافظ التقرل، ل:١٣٣

٣٤_ صڵاحەدینی ئەیوبی، ن: د.علی صەلابی،وەرگێڕانی:جەمیل قادر،ل:٢٤٧

جێبهێڵن بەهۆی کوژرانی یەکێک لە سەرکردەکانی قەڵا لەلایەن

شێرکۆی مامی سەڵاحەددینەوە بەهۆی ئافرەتێکەوە کە ئەو سەرکردەیە ویستبووی ئابڕووی لەکەدار بکات، شێرکۆش تۆڵەی بۆ شەرەف و پیاوەتی کردەوە و کاتێ کە ئافرەتەکە هانای بۆی هێنا، بەهەرۆزیش دوو دڵ بوو نەیدەزانی ئایا لای خۆی بیانهێڵێتەوە یاخود فەرمانیان پێ بکات بۆ جێهێشتنی قەڵاکە..؟! چونکە ئەگەر بیهێشتنایەتەوە لەتۆی سەرکردەکان دەترسا کە تووشی شتێکیان بکەن، بۆیە هیچ چارێکی تری نەبوو جگە لەوەی فەرمانیان پێبکات کە ناوچەکە جێبهێڵن، ئەوەبوو هاتە لایان و خەمی خۆی بۆ دەربڕین و داوای لێکردن کە شەو ناوچەکە بەجێبهێڵن، ئەوانیش ئەوێیان بە خێزانەکانیانەوە بەجێهێشت بەرەو موسڵ بەڕێکەوتن، سەڵاحەدینش تازە لەدایک ببو و دایکیشی بەسەریەوە گیانی سپارد دبوو، سەڵاحەدینش بێنازی دایکی بوو لەباوەشی باوکیدا دەگریا، باوکیشی زۆر نارەحەت بوو هەروەها سلاحەدینی بە منداڵێکی شووم ئەبینی بەهۆی ئەوەی کە لەگەڵ لەدایکبوونی ئەودا ئەوشتانەیان بەسەرهاتووە،هەروەکو لەپێشووتردا باسی ئەم ڕوداوەمان کرد کە دواتر خزمەتکارەکەیان دەرونی نجم الدین ئارام دەکاتەوە ، هەروەها لەمێژوودا هاتووە باس لەوە دەکات کە ئەڵێت: بەهەرۆز زۆر خەجاڵەت بوو بەوەی کە بەرامبەر بەم خێزانە کوردیە بوەستێتەوەو پێی ناخۆش بوو بۆیە ڕێگەی بۆکردنەوە و پێش ئەوەی هێرش بێنە سەریان پێی ووتن: بڕۆن لەناوچەکەدا، چونکە خەلیفەی عەبباسی ئەیەوێت لەناوتان ببات[35].

٣٥_ ئەزموونێک لە گۆڕانکاری مێژووی گەلان، ن: ماکوان کەریم،ل:٤٧٣، چ:٢٠١٩/١.

هەردوو برا لە تكریتەوە كۆچیان كرد بۆ موسڵ و چوونە لای عیمادەدین زەنگی، كە زۆر بەگەرمی پێشوازی لێ كردن و دیاری و بەخششێكی زۆری پێ بەخشین ،ئەم دیاری و پێشوازی و بەخششانەی وەكو پاداشتێک وابوو بۆ هەڵوێستی دڵسۆزانەیان كاتێ هەستان بە ڕزگاركردنی عیمادەدین لەكوشتن یان لە بەدیل گیرانی، ئەمەش كاتێک بوو كە عیمادەدین فەرمانڕەوای موسڵ، لەنزیک تكریت لەسەردەمی والی بەغداد، ڕووبەڕووی سەلجوقیەكان بوویەوە و سوپاكەی لەبەرامبەر سوڵتانی سەلجوقیەكان تێكشا و لەكاتی پاشەكشە و گەڕانەوەی بۆ موسڵ بە تكریتدا تێپەڕی و گیانی خۆی و سوپاكەی كەوتە ژێر دەستی (نجم الدین) كە والی تكریت بوو[36].

نجم الدینی ئەیوبی كە باوكی سەڵاحەدینە، ئەیتوانی بیانكوژێت یان ڕزگاریان بكات، (نەجم الدین)یش، چاكەی هەڵبژارد و لەگەڵ شێركۆی برایدا هەستان یارمەتیدانی عیماد الدین و ڕێگەی ڕزگاربوونیان بۆی ئاسانكرد هەتاوەكو بەسەلامەتی گەیشتەوە موسڵ.

٣٦_صڵاحەدینی ئەیوبی، ن: د.علی صەلابی،وەرگێرانی:جەمیل قادر،ل:_٢٤٧-٢٤٨

پەروەردەکردنی صلاحەدینی ئەیوبی

دوای ئەوەی باوک و مام و بنەماڵەکەی صەلاحەدین و صلاحەدینی تازە لەدایکبوو گەیشتنە موسڵ بۆلای عیماد الدین زەنکی، عیماد الدین زەنکیش ڕێزێکی زۆری لێیان گرت و باوەشی بۆ کردنەوە و پارەو موڵک و بەخششێکی زۆر و باشی پێیان بەخشی وەکو وەفاو چاکەیەک بەرامبەر بەوەی کاتی خۆی بنەماڵەی ئەیوبی لە تکریت ئەویان ڕزگار کردووە، عیماد الدین پێیانی ووت: ئەم جێگەیەی کە بۆی هاتوون ماڵ و مەنزڵگەی خۆتانە.

عیماد الدین پیاوێکی زۆر بەڕێز بووە و خاوەن موسڵ بوو، لەو سەردەمەدا بەشێک لە سەلاجیقەکان کە تورکمانن دژایەتی ئەم پیاوەیان ئەکرد، چونکە ئەم پیاوەش خۆی هەر تورکمان بوو، بەڵام لە سەلاجیقەکان نەبوو بەڵکو لەبنەماڵەی زەنکی بوو،بەڵام والی یەک بوو لەلایەن سەلجوقیەکانەوە دامەزرابوو، کە ئەوکات سوڵتەو دەسەڵات لەلایەن دەسەڵاتدارەکانەوە دابەش ئەکرا نەک لەلایەن خەلیفەکانەوە[37]،

عیماد الدین کەسێکی دیندار و موجاهید بوو بەردەوام لە جیهاد و تێکۆشان بوو، وەفای نجم الدین و ئەسەد الدین شێرکۆی لەبیر نەئەچوویەوەو ویستی قەرەبووی هەندێک لەو چاکانەی بۆ بکاتەوە،عیمادەدین کەسێکی ژیر بوو دەیویست جێ پێی خۆی قایم بکات و هەموو میرنشینەکان یەکبخات و خۆی ئامادە بکات بۆ جەنگی

٣٧_ ئەزموونێک لە گۆڕانکاری مێژووی گەلان، ن: ماکوان کەریم،ل:٤٧٤

نەساراکان و جیهاد بۆ ئەمەش پێویستی بەو دوو قارەمانە بوو،

ئەوانیش نجم الدین و شێرکۆن، هەروەها دوای ئەوەی جیهاد و خەبات دەستی پێکردەوە دژی نەساراکان و باطنیەکان،عیماد الدین بە سوپاکەی خۆیەوە توانیان جێگەیەک ڕزگار بکەن کەناوی (بەعلەبەك) بوو لەساڵی (٥٣٤)ی، کۆچی ئازادی کردوو خستیە ژێر حوکمی خۆیەوە،هەروەها نەجم الدین ئەیوبی باوکی سەڵاحەدینی کردە والی ئەو جێگەیە، لەپاشان زیاتر گرنگیدان بە صڵاحەدینی ئەیوبی، چونکە ڕاستە چەند ژنێکی هەبوو بەڵام لەو سەردەمەدا عیماد الدین و ئەو خەڵکانەی تر بەردەوام پێیان خۆشبوو منداڵێک خۆیان پەروەردەی بکەن بەو شێوەیەی کە ئەیانەوێت، بۆیە سڵاحەدین نەچووە لای باوکی پەروەردە بێت، ڕاستە ماوەیەک لە (بەعلەبەک)بوو، بەڵام تەمەنی منداڵی لەلای عیماد الدین پەروەردە بووە نەک لای باوکی، باشترین کەسایەتی و گەورەترین سەرکردەش دەرچووە.سەڵاحەدین لەباوکیەوە وەری نەگرتووە هەرچەندە باوکی کەسێکی بەتوانا و دیندار و والی بووە، بەڵام ناکاتە کەسایەتی عیماد الدین زەنکی، بۆیە عیمادەدین خۆی سڵاحەدینی پەروەردە کردووە، زۆریش ڕێزی لە کەس و کاری گرتووە وە ڕەوشتێکی جوان و سەرکردای و دینداری وای فێر ئەکات کە سڵاحەدین لەتەمەنی ٦-٧ ساڵیدا هەموو قورئان لەبەر دەکات.سڵاحەدین ئەوەندە بەتوانا پەروەردە ئەبێت لەسەر دەستی کوڕەکەی عیماد الدین زەنکیدا بەناوی (نورالدین محموود) پۆستی گەورەی شورطەی هەموو دیمەشق ئەگرێتە ئەستۆی خۆی، هیچ کەسێک ناتوانێ لەسەردەمی سەڵاحەدیندا کە هەندێک ئەڵێن تەمەنی ١٨ــ١٩ ساڵە و هەندێک سەرچاوەی تریش ئەڵێن تەمەنی لەنێوان ٢٠ــ٢٢ساڵی دا بووە کە توانی پۆستی شورطە بگرێتە دەست کەئێستا

پێی دەوترێ پۆلیس، لەسەردەمی بەڕێوبەرایەتیەکەی ئەودا دیمەشق دزی تێدا نەمابوو، سڵاحەدین کەسێکی دیندار و بەتوانا بوو لەناو دیمەشقدا، کە خۆی ناوی یوسف بووە ناوی یوسف صڵاحەدینی لێتراوە، ئەوەندە خۆشەویست بووە لەناو خەڵکیدا هۆنراوەیان بەسەردا ئەوتەوەو خەڵکەکە داوای تەمەن درێژیان بۆی دەکرد[38].

خۆی بەشەوان دا ئەگەڕا بەسەر گەڕەکەکاندا، دەڵێن:وەک عومەری کوڕی خەتاب و عومەری کوڕی عەبدولعەزیز بووە کە لەو تەمەنە منداڵیەدا ئا بەو شێوەیە پەروەردە بوو بوو، لەو سەردەمەیا هەستی بەرپرسیاریەتی و دینداری و ئەمانەتێک کردووە کە لەسەر شانی بووە بیەوێ بەجوانترین شێوە ئەو خەڵکەی کە لەبەر دەستیدایە ئەمن و ئاسایشیان بۆ دیاری بکات.

٣٨_ مێژووی دەوڵەتی ئەیوبی کورد باسی سوڵتان سەلاحەدینی ئەیوبی لەسەرەتاوە تا کۆتایی ،نوسینی: مەلا خالید فریزی، لاپەڕە:٨، چ:٢٠٠٥/١.

لەپێش ڕزگارکردنی قودسەوە

لەپێش ڕزگارکردنی قودسەوە و لەسەردەمی گەنجیدا سڵاحەدینی ئەیوبی چەندین کار و چاکسازی گرنگی ئەنجام داوە بەڵام ئێمە لە باسکردنی ئەو ڕووداوو و مێژووانەی کە ڕوویانداوە لە ژیانی سوڵتان صەڵاحەدیندا تێپەڕین و هاتینە سەر باسکردنی ڕزگارکردنی قودسی پیرۆز،لەبەر ئەوەی ئەگەر باسی هەموو ڕوداوەکانی نێو ژیانی بکەین ئەوا کتێبێکی قەبارە گەورە و تایبەتی ئەوێ تاوەکو تێیدا باسی هەموو ئەو ڕوداووە مێژووویانەی ناو ژیانی بکەین، مەبەستی منیش تەنها بەکورتی باسکردنی ژیاننامەیەتی لەگەڵ چەند ڕووداوێکی کەمی نێو ژیانی تا ڕۆژی وەفاتکردنی.

ئێستاش با بێینە سەر باسی چۆنیەتی پێش ڕزگارکردنی قودس و کاتی ڕزگار کردنی قودس لەلایەن سڵاحەدینی ئەیوبیەوە.

جەنگی حطین

جەنگی حەتین، شەڕی حەتین یاخود ڕزگارکردنی قودس، ئەو جەنگە بوو کە قودس لەژێر دەست و دەسەڵاتی خاچپەرستانی شام لەلایەن سوپای موسڵمانان بە ڕابەرایەتی سەڵاحەدینی ئەیووبییەوە ڕزگار کرا، لە ٢٥ـی ڕەبیعی دووەمی ساڵی ٥٨٣ـی کۆچی بەرانبەر بە ٤ـی تەمموزی ساڵی ١١٨٧ زایینی ئەم جەنگە لە سنووری وڵاتی فەڵەستین لە ناوچەی حەتین ڕوویدا و بە سەرکەوتنی موسڵمانان کۆتاییهات و دوای ٨٨ ساڵ لە داگیرکاری خاچپەرستان لە قودس کۆتایی بە دەسەڵاتیان هێنرا.

هۆکاری ناونانی بەو ناوەوە:

جەنگی حەتین لە سنووری ناوچەکانی وڵاتی فەڵەستین ڕوویدا و بە دیاریکراوی لە گوندێکی دەشتایی بە ناوی حەتین جەنگەکە هەڵگیرسا، کە ناوچەیەکە دەکەوێتە نێوان ناوچەی ناسرە و تبەریا کە بە دووری نۆ کیلۆمەتر لە ناوچەی تبەریا دوورە. گوندی حەتین بە ناوچەیەکی ستراتیجی دانرابوو چونکە دەکەوتە سەر ڕێگای سەرەکی بازرگانی نێوان شام و عێراق و میسر، بۆیە سوپای موسڵمانان لە گوندی حەتین ڕووبەڕووی سوپای خاچپەرستان بوونەوە و جەنگەکەش بە ناوی جەنگی حەتین ناسرا.

هۆکاری هەڵگیرسانی جەنگەکە

زۆرێک لە ناوچە و وڵاتانی موسڵمانان و بە دیاریکراوی قودس لەلایەن خاچپەرستان لە ساڵی ١٠٩٩ـەوە داگیرکرابوون و بۆ ماوەی نزیکەی سەدەیەک ناوچەکان لەژێر دەسەڵاتی پاشا و فەرمانڕەوای خاچپەرستەکان بوو، ئەمە هۆکارێکی ناڕاستەوخۆ بوو بۆ ڕزگاربوون و ئازادکرنی ناوچەکان و دروستبوونی جەنگی حەتین.

بەڵام هۆکاری سەرەکی هەڵگیرسانی جەنگی حەتین بریتی بوو لە هێرشێکی (ڕینێ دی شاتلۆن) ناسراو بە ئەڕنات بۆ سەر چەند قافڵەیەکی بازرگانی موسڵمانەکان و زیانی پێگەیاندن و قافڵە و بارە بازرگانییەکەی تاڵان کرد، لە کاتێکدا لە ساڵی ١١٨٠ ئەو پەیمانی ئاشتی بەستبوو و بەڵام پەیمانەکەی پێشێل کرد و قافڵەیەکی بازرگانی کە لە قاهیرەوە دەرچووبوو بۆ دیمەشق تاڵان کرد و بازرگانەکانیشی

بەدیل گرت، بەپێی چەند سەرچاوەیەک دەرکەوتووە کە خاوەنی ئەو قافڵە بازرگانییە خوشکی سەڵاحەدینی ئەیووبی بووە، بۆیە سەڵاحەدین ڕاستەوخۆ داوای لە پاشای قودس لەو سەردەمە پاشا گای دی لۆزینیانی کرد کە قەرەبووی زیانلێکەوتووان بکاتەوە و دیلەکان ئازاد بکات، بەڵام پاشا داواکەی سەڵاحەدینی ڕەتکردەوە و هەروەها قسەی ناشرینیشی بە ئیسلام و پێغەمبەر ﷺ وتبووە[39]، ئەمەش سڵاحەدینی زۆر تورە کردبوو، بۆیە سەڵاحەدینی ئەیووبی لە هەمان ساڵ بڕیاری جەنگی بۆ سەر شانشینی قودس دا، بەڵام بەهۆی نەخۆشکەوتنی سەڵاحەدین ساڵێک جەنگەکە دواخرا.

ڕووداوەکانی پێش جەنگ و ئامادەکارییەکان :

پێش جەنگی حەتین سەڵاحەدین و ئەیووبییەکان چەند ناوچەیەکی ستراتیجی و گرنگی شام و میسرییان لەژێر دەسەڵاتی خاچپەرستان نموونەی چەند مینا و بەندەرێکی ئاوی و چەند قەڵایەکی گرنگی ستراتیجی ڕزگار کردبوو. لە بەهاری ساڵی ١١٨٧ هەردوو قەڵای کەرەک و مۆنریاڵیان لە ئوردن داگیرکرد، دوای دوو مانگ لە میسر بانگەوازی کرا بۆ ناو تۆمارکردن و خۆبەخشکردن بۆ جەنگ دژی خاچپەرستان، هەر بە هەمان مەبەست نامەی ئاگاداری نێردرا بۆ ناوچەکانی مووسڵ و نیمچەدوورگەی عەرەبی و شام و داوای هاوکاری و خۆبەخشی کرا بۆ جەنگ دژی خاچپەرستان، هاوکات لە هەردوو شاری قاهیرە و دیمەشق بنکەی سەربازی و سوپای

٣٩_ صلاحەددینی ئەیوبی سەرکردەی موسڵمانی کورد، نووسینی: هادی علی،ل:٤٨،چ:١/١٩٩٥.

دامەزرێندرا، سەڵاحەدین کوڕەکەی خۆی بە ناوی مەلیک ئەفزەڵ کردە سەرکردەی چەند هێزێک و سوپایەکی گەورەی پێ سپارد کە پێکهاتبوون لە ١٢ هەزار ئەسپسوار و ١٣ هەزار پیادە و چەندان خۆبەخش، سوپایەکیشی بە کوڕێکی خوشکی سپارد بە ناوی تەقییەدینی عومەر و لە چەند شوێنێکەوە سوپای ئامادە کرد و سەرکردایەتیشی بە کەسە نزیکەکانی دەسپارد.

لە مانگی ئایاری ساڵی ١١٨٧ ناوچەی ناسرە لە باکووری ڕۆژهەڵاتەوە ڕزگار کرا. سوپاکانی ئەیوبییەکان ڕووباری ئوردنیان لە باشووری تەبریا تێپەڕاند و یەکیان گرت. ژمارەی سوپای ئەیووبییەکان بە ٢٠ هەزار بۆ ٤٠ هەزار سەرباز و ١٢ هەزار سوارچاک خەمڵێندرا بوو و سەڵاحەدینی ئەیووبی خۆی پێشڕەو و ڕابەر و سەرکردەی سوپاکە بوو، هاوکات ژمارەی سوپای خاچپەرستان بە ٢٢ هەزار بۆ ٤٠ هەزار سەرباز و ئەسپسوار خەمڵێندرا بوو.

هەڵگیرسانی جەنگی حطین:

دوای یەکگرتنی سوپاکان لە ناوچەی حەتین کە گوندێکی دەشتایی بوو لە ڕۆژاوای تەبریا، سوپاکە ئەو شوێنەیان کرد بە گۆڕەپانی جەنگ ناوچەکەیان لە دار و دەوەن پاک کردەوە، سەڵاحەدین تەکتیکی ئاو گرتنەوەی لە دوژمن بەکارهێنا و هەموو سەرچاوە ئاوییەکانی لە سوپای خاچپەرستان بڕی و چاوگ و ڕووبارە ئاوییەکانی داگیرکرد، بۆئەوەی هێزی دوژمن سوودی لێ وەرنەگرێت[40]،بۆیە ناچاری کردن کە بۆ دابینکردنی ئاو دابەزنە ناوچەیەکی دەشتایی نێوان حەتین و لوبییا، کاتێک ئەوان دابەزینە دەشتاییەکانی ئەو ناوچەیە سوپای

٤٠ _ صلاحەددینی ئەیوبی سەرکردەی موسڵمانی کورد، نووسینی: هادی علی،ل:٥٠،چ:١٩٩٥/١.

سەڵاحەدین هێرشیان کرد و سوپای خاچپەرستان هەڵهاتن بۆ سەر گردەکانی ناوچەی حەتین و لەلایەن سوپای موسڵمانانەوە گەمارۆدران.

لە ڕۆژی چواری تەمموزی ساڵی ١١٨٧ جەنگی حەتین هەڵگیرسا و هەر لە سەرەتاوە سوپاکەی سەڵاحەدین بەهێزتر بوو و جەنگەکە حەوت کاتژمێری خایاند و سوپاکەی سەڵاحەدین توانی سوپای خاچپەرستان بشکێنێت و بچێتە قودسەوە، توانییان پاشا گای دی لۆزینیانی پاشای قودس بە دیل بگرن و ژمارەیەکی زۆریان لە ئەفسەر و هێرشبەرە خاچپەرستەکان کوشت.

گەمارۆدان و ڕزگارکردنی قودس

سڵاحەدینی ئەیوبی دوای تەواو کردنی نەخشە سەربازیەکەی بەرەو ئامانجی سەرەکی کەوتە ڕێ ئەویش گەمارۆدانی شاری قودس و دواتریش ڕزگارکردنی.

سەرچاوەکان بەتایبەتی ئیبنو شەداد و قاضي فاضل و چەندینی دیکە ئاماژە بەوە دەکەن گرتنی قودس دەگەڕێتەوە بۆ ئەو سیاسەتەی کە سوڵتان صەڵاحەدین گرتیەبەر لەبەرامبەر نەساراکان و خەڵکانی دیکەی ناوچەکە لەکاتی شەڕەکانیدا، هەروەها ئەو ڕێککەوتنەی کە لەگەڵ دانیشتوانی شاری قودسدا ئەنجامی دا.

خەڵکی هەموو دڵیان خۆشبوو وە هۆنراوەیان بەسەر سڵاحەدین دا دەوتەوە وە دەیانزانی میعراجی پێغەمبەرﷺ وە شوێنی پیرۆزی پێغەمبەران و جێگەی پیرۆزی باوکمان ئیبراهیم ئێستا تەوێڵەی ئاژەڵە! سڵاحەدینی ئەیوبی خۆی بۆ کۆدەکاتەوە و ئەو کەسانەی لەگەڵ سڵاحەدین بوون خۆشیان دەویست و دەیان ووت:لەبیرت بێت کە باپیرە گەورەمان عومەری کوڕی خەتاب ڕەزای خوای گەورەی لێ بێت ئەم جێگەیەی ڕزگار کردووە بەبێ شەڕ،تۆش هەوڵیدا بەبێ شەڕ بیگریت، سڵاحەدینیش ئاواتی ئەوە بوو کە بیتول مەقدیس

بگرێت بەبێ شەڕ هەرچەندە خۆی ئامادە کردبوو بدات بەسەر

بیتول مەقدیسدا، واتا دەست بگرێت بەسەر قودسدا، بەڵام دایکێک بەگریانەوە ڕووەو سڵاحەدین دێتە دەرەوە و هاوار دەکات و دەڵێ: دوو کوڕم لای تۆ کوژراوە ، ئەم دوو کوڕەی من کە شەهید بووە یەکێکیان لەجەنگی تازەدا کوژراوە تەنها یەک منداڵ لە سکی دایکیەتی،خۆت و سوپاکەت مەیەنە ناوەوە بۆئەوەی ئەم منداڵە لەدایک ببێت و نەوەکو دایکی لەترسی نەڕە و نرکەو زرمەی پێی ئەسپەکان لەباری بچێت .

سڵاحەدینیش بەقسەی ئەم دایکە پیرە دەکات لەبەر ئەم ئافرەتە

حامیلەیە سوپاکەی دوادەخات و هەموو سەرکردەکان لە سڵاحەدینی ئەیوبی کۆدەبنەوە و دەڵێن: تۆ چۆن واتکرد لەکاتێکدا هەموومان خۆمان ئامادە کردبوو بۆ ئەم جێگایە؟!

صڵاحەدینیش ئاواتە خواز بوو بۆئەوەی کە شەڕ نەکات و قودس تێک نەچێت بەهیچ شێوەیەک شەڕی تێدا نەکات، بۆیە لەوەڵامدا وتی: من فەتحی دڵی پیرەژنێکم کرد ئەو کاتە خوای گەورە فەتحی شارەکەم پێ

دەدات! بۆیە هەرکەسێک لەدەوری سڵاحەدین بوو ئەوانەی ناو مزگەوتی قودسیش هەموویان هۆنراوەیان بەسەر سڵاحەدین دا دەوتەوە بەهەموو شێوەیەک خۆشەویستیان بۆ دەردەبڕی[41]، صڵاحەدینی ئەیوبی بەهێزاشی خۆی ئامادە کرد، چونکە نەیدەویست شەڕبکات بەهۆی ئەوەی جێگەکانی تری بەشەڕ گرتبوو هەردەیویست وەک خەلیفەی دووەمی ڕاشدین عومەری کوڕی خەتاب (ڕ.خ)بەبێ جەنگ ئازادی بکات.

صڵاحەدینی ئەیوبی بەهێزاشی خۆی ئامادە کرد، چونکە نەیدەویست شەڕبکات بەهۆی ئەوەی جێگەکانی تری بەشەڕ گرتبوو هەردەیویست وەک خەلیفەی دووەمی ڕاشدین عومەری کوڕی خەتاب (ڕ.خ)بەبێ جەنگ ئازادی بکات.

خوای گەورە کردیە نسیبی سڵاحەدین ئەو شەوەی کە دڵی پیرەژنێکی ڕزگار کرد هەر ئەو شەوە بوو وایانزانی کە گەورەترین تاکتیکی بەکارهێناوە، وە زۆربەی زۆری سوپاکەی لەناو بیتول مەقدیسدا بوو بەجێی هێشت و گەڕانەوە بۆ ناوچەی "صور" وە بیتول مەقدیس بەتەواوی چۆڵکرا بۆیە هاتن پەیمانیان لەگەڵ سڵاحەدیندا بەست کە وتیان: ئێمە قودست پێشکەش ئەکەینەوە و وەرە ناویەوە ئێمە دەچینە دەرەوە،سڵاحەدینی ئەیوبیش ماوەی ٤٠ڕۆژی بۆیان دانا ووتی: ئەوانەی کە لەناو ئەم جێگەیەن خەڵکی ئەم شوێنە نین لەماوەی ٤٠ڕۆژدا دەچنە دەرەوە وە دەبێت پیاوانتان ١٠ دینار بدەن و ئافرەتان

---

٤١ _ ئەزموونێک لە گۆڕانکاری مێژووی گەلان، ل:٥١٢ــ٥١٣

٥ دینارو منداڵانتان ٢دینار دەدەن[42]، وە ئەویتر کە پارەی نییە بەدیلی دەمێنێتەوە لای من.

ئەوەبوو هەموو خەڵکەکە کۆبوونەوە لەشەوی ئیسراو میعراج

لەڕۆژی هەینیدا لە ٢٧ی،ڕەجەبی ٥٨٣ی،کۆچی،یەکەم ڕۆژی

هەینی (محیّدینی کوڕی زەکی)قازی دیمەشق،یەکەم کەس بوو لەسەر سڵاحەدینی ئەیوبی کە هاواری دەکرد لە قودسدا ٤ساڵ لەوەو پێش دەیوت: "فتحكم حلبا بالسيف في صفر، مبشر بفتوح القدس في رجب"[43]

ئەوە بوو قسەکەی هاتە دی دوای ٤ساڵ کە ووتی:"حەلەبت بە شمشێر ڕزگار کرد لەمانگی سەفەر،مژدەت لێ بێت فەتحی قودس دەکەین لەمانگی ڕەجەب" قسەکەی محیّدین هاتە دی، پاشان وتاری لە

مزگەوتی (اقصی)دا،وتارێکی ناسراوە لە مێژوودا باسکراوە کە وتارێکی زۆر جوان و ناوازەیە لەوێدا دەست پێ دەکاتەوە لە وەحدانیەتو خۆشەویستی خوای گەورە.

دواتر مزگەوتی موسوڵمانان چاکدەکرێت وە کە قودس ماوەی نزیکی ١٠٠ ساڵ دەبێت تەوێڵەی ئاژەڵ بووە.

٤٢_ مێژووی دەوڵەتی ئەیوبی کورد باسی سوڵتان سەلاحەدینی ئەیوبی لەسەرەتاوە تا کۆتایی ،نوسینی: مەلا خالید فریزی، لاپەرە:٣٠، چ:٢٠٠٥/١.

٤٣_ سبط ابن الجوزي: س. پ, ج ٨ / ل ٣٧٧ :أبوشامة : الروضتين, ج ٢ / ل ٤٧ ابن كثير: س. پ, ج ١٢/ ٤١٤.

سەڵاحەدین توانی بەتەواوەتی هەموو ناوچەکان ڕزگار بکات و بچێتە ناو خاکی قودسەوە.هەموو لاکان و جێگەکان هۆنراوەیان بەسەر ئەم پیاوە دا دەوتەوە و هیچ مێژوو نووسێک نەبوو بەخۆشیو شادی ناوی

ئەم پیاوە نەنوسێتەوە، کەس نەبووە لەو سەردەمەدا ئەم پیاوە لەدڵی دا، نەبووبێت بە کافر و موسڵمان و نەساڕاو تەتار و مەغۆلەوە، بەفارس و ڕۆمەوە بەهەر کەسێک دەبینیت باسی ئەویان کردووە[44].

٤٤_ ئەزموونێک لە گۆڕانکاری مێژووی گەلان،ل٥١٣_٥١٤

دوا ساتەکانی تەمەنی صەڵاحەدینی ئەیوبی

سوڵتان سڵاحەدین جارێدا بۆ حەج، داوای لە سەربازەکانی کرد کەوا

کێ بەتەمای حەجە ناوی تۆمار بکات، بۆئەوەی پێداویستییەکانیان بۆ دابین بکرێت، سوڵتان سڵاحەدین خودی خۆشی زۆر تامەزرۆی حەجکردن بوو بەڵام خوای گەورە نەیکردە قسمەتی لەبەر سەرقاڵ بوونی بە تێکۆشان و بەرگری کردنی لە دەوڵەتی ئیسلامی.

صڵاحەدین لە "قاضي فاضل"ەوە، نامەیەکی پێ گەشت کە تێیدا باس لەوە دەکات کەوا گەشتی حەجی ئەمساڵی دوا بخات، چونکە دەوڵەت

پێویستیەکی زۆری بەو هەیە لەم قۆناغە ناهەموارەدا،بەهۆی ئەو کێشەو گرفتانەی کە دەوڵەت تووشی ببوون، سڵاحەدینیش ئەم ئامۆژگاریانەی گرتە گوێ و ڕۆشت بۆ قودس و فەرمانی دەرکرد بۆ (عیزەدین جۆردیک) خەندەق لێبدات بەدەوری قودسدا وە مزگەوتی ئەقصا نوێ بکاتەوە،هەروەها کاروباری داد و ئەوقافی ڕاسپارد بە "قاضي بهاء الدين"کوڕی شەداد.سڵاحەدین بەردەوام بوو لەگەڕان بەسەر شار و شارۆچکەکاندا دەگەیشت بە هەر ناوچەیەک فەرمانی دەکرد بە ئاوەدانکردنەوە و بیناسازی،دواتر ڕویکردە دیمەشق کەماوەیەکی زۆربوو نەیبینی بوو وە زۆر دڵی بە دیمەشق دەکرایەوەو کوڕەکانیشی لەوێ بوون،ئەوە بوو سڵاحەدین گەیشتە دیمەشق و لەلایەن کوڕەکانیەوە پێشوازی لێ کرا[45].

٤٥_ ئەزموونێک لە گۆڕانکاری مێژووی گەلان، نوسینی: ماکوان کەریم،ل:٥٢٢.

ئیبنوو شەداد دەگێڕێتەوە و دەڵێت: نامەیەکم پێ ڕاگەیشت لەلایەن سوڵتان سەڵاحەدینەوە تێیدا داوای لێ کردم بگەمە لای، ئەوەبوو منیش لە قودسەوە کەوتمە ڕێ کە بارانێکی زۆر باری بوو،ڕێگەش هەمووی قوڕو لیتەو سارد بوو.ئیبنوو شەداد بەردەوام دەبێت و دەڵێت: صەڵاحەدین زانی کە من گەیشتووم هات بۆلام و باوەشی پێدا کردم و دەستی کرد بە گریان،پرسیاری گەڕانەوەی حاجیەکانی لێکردم،داوای لێکردم ڕێگە بۆ حاجیەکان پاک بکەمەوە لەو قوڕ و لیتەیە[46]، هەروەها ئیبنو شەداد دەگەڕێتەوە کەوا لە ١٤ی، سەفەری ٥٨٩ی کۆچیدا، سەڵاحەدین ئاواتە خواز بووە بۆئەوەی بچێتە حەج، بەڵام گەڕایەوە بۆ دیمەشق لەوێ ماوەیەک مایەوە لەگەڵ کوڕ و براکانیدا.بەردەوام باس لەوە دەکات هەرچەندە ئارەزوومەند بووە بۆ حەج بەڵام لەبەر ئەوەی دەوڵەت لەژێر دەسەڵاتی بووە نەیوێراوە بڕوات نەوەکو لە نەبوونی ئەودا، دوژمن هێرش بەرێتە سەر دەوڵەتیان. بۆیە لە ١٤ی، سەفەری٥٨٩ی،کۆچیدا، ڕۆشت بۆ ئەوەی بەخێرهاتنەوەی حاجیەکان بکات، کاتێک حاجیەکان هاتنەوە لە مەککەی پیرۆز، سەڵاحەدین یەک بە یەکیانی دەکرد بە باوەشەوەو دڵۆپ دڵۆپ فرمێسک بەچاوانیدا دەهاتە خوارە کەوا چۆن ئاواتیحەجکردنی لەدەست دا، پاشان هەواڵی مەککە و ئەمیرەکەی و خەڵکەکەی و بڕی ئەو دانەوێڵەیەی کە لە میسرەوە پێیان دەگات و هەژاران و دەوروبەر و موچە و داهاتی لێ پرسین، [47]حاجیەکانیش بەمە زۆر دڵخۆش بوون، لەناو حاجیەکاندا "سابقە الدین"ی، تێدا بوو کە یەکێک لە زاناکانی ئەوکاتە بووە،ڕێزی زۆری لێگرتن، چونکە پیشە و ڕەفتاری سەڵاحەدین وابوو زۆر ڕێزی لە زاناکان دەگرت،هەروەها برازاکەی سەڵاحەدینیش لەگەڵ حاجیەکان بوو کە ئەو لە یەمەنەوە بوو،وە حاجیەکانیش زۆر شاد بوون بە بینینی سەڵاحەدین کە کار ئاسانی زۆری بۆیان کردبود.

٤٦_ هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل: ٥٢٢.

٤٧_ صەڵاحەدینی ئەیوبی، ن: د.علی صەلابی،وەرگێرانی:جەمیل قادر،ل:٧٣٤.

نەخۆشکەوتنی صلاحەدین:

کاتێک شەوی شەممە هات هەستی بە ماندویەتییەکی زۆر کرد، هەر کە نیوە شەو هات تایەکی توند گرتی کە زیاتر لە سکیدا بوو،هەتاوەکو بەرەبەیانی شەممە ڕۆژ بووە بەتەواوی کاریگەری تاکەی پێوە دیار بوو، بەڵام ئەمەی بۆ خەڵکی ئاشکرا نەکرد، القاضي الفاضل و ئیبن شەداد لای ئامادەبوون وە الأفضلي کوڕیشی هاتە لای، قاضي ئیبن شەداد ئەڵێ: زۆر لای ماینەوەو نیگەران بوو لەوەی بەشەودا بێتاقەتی ڕووی تێدەکات وحەزی دەکرد قسەبکات لەگەڵ کەسانی نزیکیدا،پاشان بەجێمان هێشت بەڵام هەر دڵمان لای بوو،هەروەها ئەڵێت: لەو کاتەشەوە ئێمە بەیانی و ئێوارە سەردانیمان دەکرد و پاشان چەند جارێک لەگەڵ(القاضي الفاضل)دا، دەچووینە لای،هەندێک جاریش دەهێنرایە دەرەوە بۆ گەڕان و ڕۆیشتن لەکاتێکدا کە ئازاری کەم دەبوویەوە، وە نەخۆشیەکی زیاتر لەسەری بوو[48].

پزیشکەکان پێیان باشبوو دەماری سەری ببڕن و هەستان بە بڕینی لە چوارەم ڕۆژی نەخۆشیەکەیدا،بەڵام نەخۆشیەکەی توند تر بوو جەستەی وشک دەبوویەوەو هەناسەی سوار دەبوو،نەخۆشیەکەشی بەردەوام لە زیادبووندا بوو تاوەکو بەتەواوی لاوازی کرد.

لەشەشەم ڕۆژی نەخۆشیەکەی دا دامانناو پاڵماندا بەپشتییەکەوەوئاوێکی ساردی بۆ هێنرا تاوەکو دوای شەربەتێکی

٤٨_صلاحەدینی ئەیوبی، نووسینی: د.علی صەلابی،وەرگێرانی:جەمیل قادر،ل٧٣٤_٧٣٥.

خۆش بخواتەوە، کە خواردیەوە زۆر بەگەرمی دەزانی ئێمەش بۆمان گۆڕی و ئاوێکی ترمان بۆی هێنا.

لەشەشەم و حەوتەم و هەشتەم ڕۆژدا نەخۆشیەکەی توندتر بوو هۆشی لەسەر خۆی نەما، لەڕۆژی نۆیەمیشدا تووشی لەرز بوو وازی لەئاو خواردنەوە هێناو پڕوپاگەندە لەشاردا بڵاوبوویەوەو خەڵکی ترسیان لێنیشت و قوماش و کوتاڵەکانیان لەبازاڕدا لابرد و هێندە غەم و خەفەت دایگرتن کەباس ناکرێت.لەڕۆژی دەیەمیشدا ئیبن و شەداد دەڵێت: دوو دەرزی لێدراو کەمێک پشوویدا وە ئازاری سوکبوو و ئەندازێك ئاوی جۆی خواردەوەو خەڵکیش زۆر دڵخۆش بوون و ئێمەش وەک هەمیشە تا شەوێکی درەنگ نەخەوتین،پاشان هەواڵمان پرسی و ئارەق قاچی و پاشان گشت گیانی گرتبوەوەو ئێمەش سوپاسی خوامان کرد و بەدڵخۆشیەوە ڕۆیشتین[49].

لەبەرەبەیانی یازدەهەمینی ڕۆژی نەخۆشیەکەیدا لەڕۆژی سێشەممە

٢٦ی،سەفەر هاتینە بەردەرگا و هەواڵیمان پرسی،وتیان:عارەق

ڕاخەرەکەی ژێری تەڕکردووەو دایپاوەتە زەوی و وشکبوونەوە زۆری بۆ هێناوەو بەتەواوی لاوازی کردووەو پزیشکەکانیش هەستیان لەنزیک بوونەوەی وادەی مەرگی کردووە[50].

٤٩_ صلاحەدینی ئەیوبی، ن: د.علی صەلابی،و:جەمیل قادر،ل:٧٣٥-٧٣٦.

50_ النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية (سيرة صلاح الدين الأيوبي)، نوسینی:بهاء الدين ابن شداد،ل:٤١٩.

کۆچی دوایی صلاح الدینی ئەیوبی

ئیبن و شەداد ئەگەڕێتەوە و ئەڵێت: هەر لەسەردەمی سلاحەدیندا و لەکاتی نەخۆشیەکەی کوڕەکەیەمان کردە ئەمیر کە مەلیک ئەفضل بوو، ناسرابوو بە (نورەدین عەلی)کە کوڕە گەورەی بوو،ئەوەبوو سلاحەدین وەسێتی بۆی کردوو پێی ووت:کوڕی خۆم وەسێتت بۆ ئەکەم بەوەی لەخوا بترسیت لەبەرئەوەی سەری هەموو چاکەیەکە

وە فەرمانت پێدەکەم بەوەی خوا فەرمانی داوە کە بەجێی بهێنیت،

هەروەها وریای خۆتبە لەخوێن ڕشتن و چاولێکەری لەبەرئەوەی قەرزە و بەسەرتەوە دەمێنیێت وە ئاگات لەدڵی خەڵک و کاروباریان بێت لەبەرئەوەی تۆ ئەمینی خوای بەسەر ئەوانەوە،چونکە ئەوەی من پێی گەیشتم هۆکەی دڵ ڕاگرتنی خەڵک بووە وە ڕق و کینەش لەکەس مەگرە، ئاگاداری خۆتبە لەنێوان خۆت و خەڵکدا،چونکە لێت خۆشنابن هەتا ڕازییان نەکەیت،بەڵام ئەوەی لەنێوان خۆتو خوادایە لێت خۆش دەبێت چونکە خودا کەریمە[51].

لەشەوی دوازدەیەمی نەخۆشیەکەیدا کە هاوکات بوو لەگەڵ ٢٧ی سەفەری ساڵی ٥٨٩ی، کۆچی ڕۆژی چوارشەممە بەرامبەر بە ١١٩٣ی، زاینی لەتەمەنی ٥٧ ساڵیدا نەخۆشیەکی توندتر بوو بەتەواوی لاوازی کرد، پاشان ئەو شەوە سلاحەدین داوای کرد کە قورئانی بەسەردا بخوێنن،ئەوە بوو قورئانیان بەسەردا دەخوێند تاوەکو ئەو ئایەتە پیرۆزەی کە خوای گەورە دەفەرمووێت:

٥١_ئەزموونێک لە گۆڕانکاری مێژووی گەلان،ل:٥٢٣.

﴿لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ﴾سورەتی(الرعد٣٠)واتا: ((بێجگە لە الله هیچ خوایەکی تر نیە، من هەر پشتم بەو زاتە بەستووە))[52].

سڵاحەدین زەردەخەنەیەکی کرد و بەدەم بزەوە چاوەکانی لەیەک نا و ڕوحی بەرەو ئاسمان ڕۆشت، وە ئەو ڕۆژە دوای نوێژی بەیانی بوو کە نوێژی بەیانی کردوو ماڵئاوایی لەم ژیانە کرد.

لەخەزێنەکەیدا تەنها یەک دیناری ئاڵتوون و چل و حەوت درهەم بووە[53]،یاخود دەوترێت صەڵاحەدین دونیای جێهێشت و هیچی لەدوای خۆی جێنەهێشت لەماڵی دونیا، تەنیا یەك دینار و ٣٦ درهەم نەبێت[53] .

نەماڵ نەخانوو نەبێستان نەکێڵگەو نەهیچ جۆرە موڵکێکی تری بەجێ نەهێشتووە لەدوای خۆی،ئەویش بەهۆی ئەو بەخشین و خێرکردنە زۆرەی بووە کە کردوویەتی.

٥١_ صڵاحەدینی ئەیوبی، ن: د.علی صەلابی،و:جەمیل قادر،ل:٧٣٧.

٥٢_صلاحەددینی ئەیوبی سەرکردەی موسڵمانی کورد، نووسینی: هادی علی،ل:٦٨،چ:١٩٩٥/١.

٥٣_البداية والنهاية، ابن كثير، ١٤/ ٤١٢.

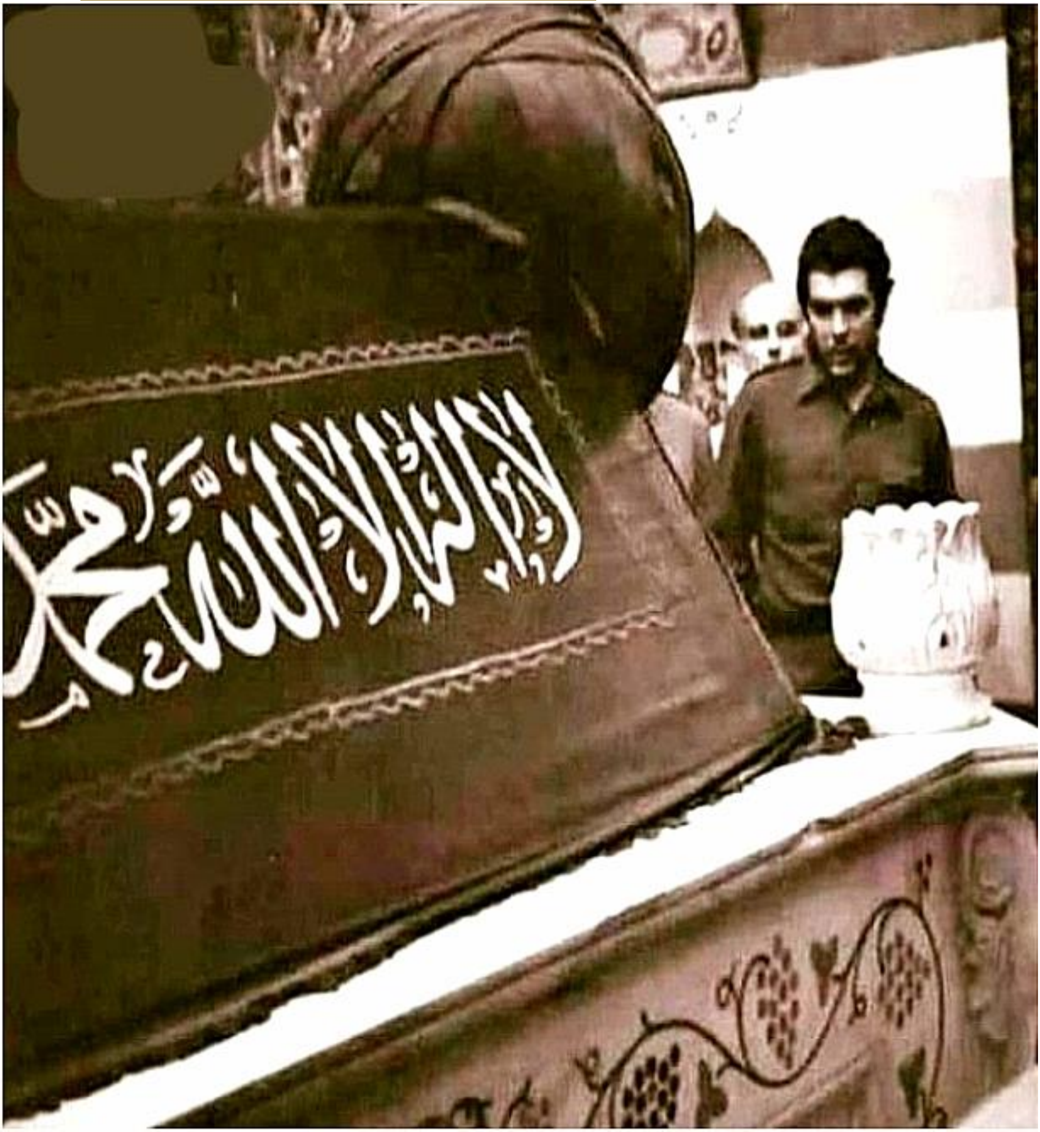

سەردانی گیڤارا بۆسەر گۆڕی سوڵتان سڵاحەدین لە دیمەشقی سووریا، ساڵی ١٩٥٩.

سەردانی ڤلادیمێر پۆتینی سەرۆک ڕوسیا، بۆسەر گۆڕی سوڵتان صڵاحەدینی ئەیوبی.

زومرود خاتوون

باسەکەی ئەم جارەشمان هەر لەناو بنەماڵەی ئەیوبیەکان دەبێت،

باسەکەمان لەسەر کار و بەشێکی کورتی ژیانی زومرود خاتوونی خوشکی سوڵتان صەڵاحەدینی ئەیوبی دەبێت.

ناوی تەواوی: زومرود خاتوونی کچی (نجم الدینی کوڕی شادی کوڕی مەڕوان)ە.

هەروەها مانای زومرود خاتوون ئەوەیە کە زمرد بەردێکی بەنرخە و ڕەنگێکی سەوزی شەفافی هەیە، خاتوونیش نازناوێکە بۆ ژنێکی بەڕێز،کە بەکارهێنانی ئەو نازناوە واتە(خاتوون) لە نێو خێزانە عەرەب و کوردەکانی عێراق و سوریادا باو بووەو بەکاردەهێنرا[54].

زومرود خاتوون یەکێکە لە پزیشکە ئافرەتەکانی شارستانییەتی ئیسلامی و بەناوبانگترین ئەو خانمانەی کە لە زانستی پزیشکیدا

جێ دەستیان دیار بووە،دامەزرێنەری یەکەم نەخۆشخانەی سەربازی کوردی ئەو سەردەمەیە و خوشکی سوڵتان سەلاحەددینی ئەیوبییە و باوکی نازناوی باشترین مەلیکی پێدراوە بەهۆی دڵسۆزییە بێوێنەکانیەوە، بەخۆشی دایکی هەژاران و ستەمدیدەکان و پارێزگاری زانست و خەمخۆری زانست دۆستان بووە، هاوشێوەی سەلاحەددینی برای لە منداڵیەوە نێردراوەتە بەرخوێندن ئەم خاتوونە بەهۆی نەرم و نیانی و زیرەکیە لێهاتوویەکەیەوە جێگای خۆشەویستی

٥٤_ بڕوانە لە سایتی: https://nektar.co.at/arab/?p=3293

زانایان و هەژاران بووە، سەرەتا بە زانستە دینیەکان دەستی بە خوێندن کردووە و شارەزای باشی زانستی قورئان و فەرموودە و فیقھ بوە، تاوەکو بۆتە یەکێ لە زانایانی بواری مەزھەبی شافیعی و دەرسی وتۆتەوە. لەساڵی «٥٨٢»کۆچی، هەستا بە بنیادنانی قوتابخانەی (شامە بەرانییە)، کە بە قوتابخانەی (حسامیە)ش ناسراوە.

ئەم خاتوونە هەر بە زانستە شەرعییەکان نەوەستاوە، بەڵکو لە بواری زانستی پزیشکیدا دەستی بە خوێندن کردووە و چەندین جۆر دەرمانی بەکارهێناو، کە بەمەش بە یەکەم ئافرەت دادەنرێ کاری دەرمانسازی کردبێت.

زومرودخان لە سەرەتای ژیانیدا هاوسەرگیری لەگەڵ (محمد کوڕی عەمری کوری لاجین)کردووە، ئەم کەسایەتییە پیاوێکە کە مێژوو هیچی لەبارەوە باس نەکردووە، لەدوای هاوسەرگیریان تاکە کوڕێکیان دەبێت بەناوی (حوسام الدین کوڕی لاجین). پاش ماوەیەک خاتوو زومرود مێردەکەی دەمرێت و ئینجا شوو بە کوڕە مامی خۆی (ناسرەدین_ ناصر الدین محمد بن شێرکۆ) دەکات.

ناسرەددین هەمیشە پاڵپشت و پشتیوانی کارەکانی بووە و ڕێگری لێنەکردووە و هانی داوە لەسەر کارەکەی بمێنێتەوە، ئەم خاتوونە کە سوڵتان سەلاحەدین بە باشترین کەسی نزیکی خۆی ناوی بردووە، پشتیوانی لە سوپای موسڵمانان کردووە، بە دروستکردنی دەرمان و سەرپەرشتیکردنی بریندااران و چارەسەرکردنیان.

بەم جۆرە لە خزمەتی موسڵمانان دابوو، تا لە ڕۆژی هەینی ١٦ی ذولقەعدەی ساڵی (٦١٦)کۆچی، وەفاتی کرد و لە قوتابخانەی (ئەلبرانییە) نێژراوە[55].

[55]_ بڕوانە لەکتێبی (١٠٠١ داهێنان لە کەلەپووری زانایانی موسوڵمان) بەڕێوەبەری نووسین: پرۆفیسۆر سەلیم حەسەنی، وەرگێرانی: جوتیار قارەمان، لاپەڕە: ٣٥٦_٣٥٧.

ئایا زەریاب دەناسن؟

ناوی تەواوی(ابو حەسەنی کوڕی عەلی کوڕی نافع) (لەدایکبووی (789ز/١٧٣ک)یە،لەشاری موسڵ[56]،هەروەها لەساڵی (857)زاینی، کۆچی دوایی کردووە.

لەسەردەمی خەلیفە هارونە ڕەشید خەلیفەی پێنجەمی عەبباسیەکان ژیاوە و دواتر چووەتە ئەندەلوس کە ئیسپانیایی ئێستا دەکات، هەر لەوێش لەساڵی ٨٥٧ی، زاینی کۆچی دوای کردووە.

نازناوی زەریابە واتا باڵندەی ڕەش، ئەمەش بەهۆی دەنگە دڵنشین و

٥٦_ زریاب، دائرة املعارف الإسالمية، م ،10 ترجمة أحمد الشنتناوي وإبراهيم خورشيد. دار املعرفة، (بريوت:لبنان).

خۆشەکەی و پێستە ڕەشەکەیەوە بوو[57].

هەندێکیش لایان وایە کە زەریاب (زۆراب) ی کوردی یان (زەڕیاو/زڕیاو) (ئاوی زێڕ) بووبێت و ئەو سەردەمە کە زمانی پەهلەوی بۆ نووسین بەکارهاتووە، پیتی (و) ی کوردی وشەی (ئاو) کرابێتە (ئاب) ی پەهلەوی و ناوەکە لە (زەڕیاو/زڕیاو) وەوە کرابێتە (زەریاب)[58].

زەریاب (سێزدە سەدە)بەر لە ئێستا و لە دەورووبەری ساڵانی 789ی زایینی لە موسڵ لەدایک بووە، هەر لە مناڵیەوە بەهرەکانی دەنگ خۆشی تێدا بەدەر دەکەون، بۆیە دەچێتە خوێندگای مۆسیقا لە موسڵ کە ئیسحاق موسڵی سەرپەرشتی دەکرد، هەر زوو ئیسحاق موسڵی هەست بە لێهاتووی زەریاب دەکات بۆیە جیاواز لە قوتابیەکانی تر لەوی دەڕوانی و گرینگی زیاتری پێدەدا.

٥٧_كتاب: ألف اختراع واختراع التراث الإسلامي في عالمنا،المحرر المسؤول: البروفيسور سليم الحسني،ص:٣٠.

٥٨_ بڕوانە سایتی کوردیپێدیا:
https://www.kurdipedia.org/default.aspx?lng=11&q=20120522224145664847#SourceTag_64847_9

ڕەچەڵەکی زەریاب

مێژوونوسان زۆر لەبارەی ڕەچەڵەکی زەریابەوە نەدواون، بەڵام زۆربەی ئەو مێژوونوس و ڕۆژهەڵاتناسانەی کە باسیان لە ڕەچەڵەکی زەریابەوە کردووە، زەریابیان بە کورد داناوە، هەرچەندە هەندێک مێژوونووس و ڕۆژهەڵاتناس لەپەنا ناوی کورد، فارس و عەرەب و تەنانەت ئەفریقاییش دەنووسن، بەڵام باشترین شتێک بۆ یەکلاکردنەوەی ڕەچەڵەکی زەریاب لێکۆڵینەوەکەی دکتۆر مهیمن ابراهیم جزراوية کە بەزمانی عەرەبی بڵاوکراوەتەوە بەناوی (زرياب منجازاته وأبرز مبتكراته الموسيقية).

دکتۆر مهیمن لەپاش لێکۆڵینەوەیەکی زۆر دەڵێت:من گەڕاوم لە هەندێک سەرچاوە و بەڵگە و مێژوویەکان و لێکۆڵەرەوان و زانایانی بیانی و ڕۆژهەڵاتناسەکان لەسەر ڕەچەڵەکی زەریاب، گەیشتمە ئەو دەرەنجامەی کە ڕەچەڵەکی زەریاب کورد بووە[59].

دواتر وتەی چەند مێژوو نووس و ڕۆژهەڵاتناس دێنێتەوە کە باس لە کورد بوونی زەریاب دەکەن.. ڕۆژهەڵاتناسی فەڕەنسی (تۆما بوا) دەڵێت: مۆسیقا ژەنی ناسراو زەریاب کە ژێی پێنجەمی بۆ عود زیادکرد لە سەردەمی عەباسیەکاندا ئەو لە ئەسڵدا کوردبووە[60].

٥٩_ بڕوانە سەرتوێژینەوەکەی (د.مهيمن إبراهيم الجزراوي) بەناونیشانی: البحوث الموسيقية:زرياب منجازاته وأبرز مبتكراته الموسيقية،المحور الثاني :السيرة الفنية لزرياب،ص:١٢٨.

٦٠_ هەمان سەرچاوە و لاپەڕەی پێشوو.

هەروەها (لیفی بروفنسال) کە ڕۆژهەڵاتناسێکی دیکەیە پێیوایە زەریاب خەڵکی ناوچەی جەزیرەیە[61].

ڕۆژهەڵاتناس شوالتزا دەڵێت:زەریاب گەنجێکی کورد بوو کە یەکێک بوو لە بلیمەترین خوێنکارەکانی ئیسحاق موسڵی کە بە توانا لە حەد بەدەرەکانی لەبواری مۆسیقادا ناوبانگی دەرکردبوو[62].

*ڕاو بۆچوونی نووسەر لەسەر زەریاب:زەریابیش وەکو هەر بەنی ئادەمێک لەهەڵەو تاوان و کەم و کوڕی بێ بەری نەبووە، نامەوێ لە کارە چاکەکانی کەم بکەمەوەو وە ناشمەوێ بەهۆی باسکردنی ئەوەی کە زەرییاب کەسێکی دەنگ خۆش و مۆسیقاژەن و شارەزا بەتایبەتی لە ئامێری (عود)بووە، وەکو کوردێکی موسڵمان شانازی پێوە بکەم، بەڵکو تەنها شانازی بە کارە باشەکانیەوە دەکەین وەکو کوردێکی موسڵمان بەو مەرجەی کارەکانی لەچوارچێوەی شەریعەت و ئاینی ئیسلامدا بێت. هەروەها لێرەدا بەکورتی سەرەتای ژییاننامەکەیم بۆتان خستووەتەڕوو، لەپای ئەوەی هەڵەی هەبووە کە ئەویش کاری موسیقا ژەنین و گۆڕانی ووتن بووە(کە گۆرانی و مۆسیقا لەئاینی پیرۆزی ئیسلامدا تاوانە و حەرامە) چەندین کاری باش و جوانیشی ئەنجامداوە کە دواتر باسیان لێوە دەکەین، لەکۆتاییدا داواکارین لەخوای گەورە کارە چاکەکانی لێ وەربگرێت و لەهەڵەو تاوانەکانی ئەو و ئێمەش خۆشبببێت.

٦١_ کتێبی: ڕەنگدانەوەی شارستانیەتی یۆنانی لەناو شارستانیەتی ئیسلامیدا(لەسەردەمی عەبباسی یەکەمدا)، نووسینی: زریان حاجی، لاپەڕە: ٢٢٧./ وەریگرتووە لە:الزركلي: قاموس الأعلام ج٥/ ص٢٨.

٦٢_بڕوانە سەرتوێژینەوەکەی (د.مهيمن إبراهيم الجزراوي) بەناونیشانی: البحوث الموسيقية:زرياب منجزاته وأبرز مبتكراته الموسيقية،المحور الثاني :السيرة الفنية لزرياب،ص:١٢٨.

زەریباب و مامۆستاکەی

خانمە دکتۆری ئەڵمانی (زیگرید هونکە) دەنووسێت:

کوڕە گەنجێکی کورد بەناوی زەریاب قوتابی بوو لە خوێندنگای مامۆستا ئیسحاقی کوڕی ئیبراهیمی موسڵی، ئەو توانایەکی زۆر بەرزی هەبوو لە زانستەکانی مۆسیقادا[63].

هەر چەندە ئیسحاق موسڵی لەوە دەترسا کە زەریاب کاریگەری لەسەر ناوبانگی ئەو دروستبکات بەڵام ئەو وای بیر دەکردەوە کە زەریاب تەنها ئاواز و گۆرانیەکانی ئەو دوبارە دەکاتەوە، بۆیە وای دەزانی کە ئەم جۆرە هونەرمەندە تازە پێگەیشتووە گەر ناوبانگیش دەربکات هیچ مەترسیەکی نییە لەسەر ناوبانگی خۆی، لای وابوو کە ناوبانگی ئەو زیاتر دەبێتە هۆی دەرکردنی ناوبانگی خۆی و پاڵپشتێک بۆ خوێنگاکەی.

هارونەڕەشید داوا لە ئیسحاق دەکات کە گۆرانیبێژێکی نوێیان بۆ بنێرێ کە تا ئەکات گوێی لە دەنگی وا نەبووبێت، ئەمیش باسی زەریابی بۆ دەکات و بۆی دەنووسێ: لە ماڵی خۆما خوێندکارێم هەیە پێی دەڵێن: زەریاب، کە دەنگ و سەدایەکی خۆشی هەیە، ئەمە هەڵبژاردی منە بۆ تۆ، هاڕونە ڕەشید ئەمەی زۆر پێ خۆش دەبێت چونکە لە گۆرانیبێژە کۆنەکانی بێزار ببوو، بۆیە داوای لە ئیسحاق کرد کە بۆیی بێنێ.

٦٣_ کتاب:(شمس العرب تسطع على الغرب: أثر الحضارة العربية في أوروبة)،ك: (زیگرد هۆکە)زیغرید هونکە: ص:٤٨٨_٤٨٩.

کە ئیسحاق و زەریاب گەیشتنە کۆشکی خەلیفە، زەریاب لەبەردەم هارونە ڕەشیدا دەستی کرد بە خوێندنەوەی شعر و پیاهەڵدان و گۆرانی وتن، هارونە ڕەشید زۆر لای خۆش دەبێت، ڕوو دەکاتە ئیسحاق و

پێی دەڵێت: گەر باوڕم بە تۆ نەبوایە، بەوەی کە پێشتر تۆ ئەم دەنگەت نەبیستووە، سزام دەدای بەوەی کە تا ئێستا پێت نەناساندوم، چاوت لێی بێت و گرینگی پێ بدە تا کاتێکی تر ئەیبینمەوە چونکە من شتی زۆری لێ چاوەڕوان دەکەم.

کە زەریاب کۆشکی بەجێهێشت کەوتە خەیاڵ و بیرکردنەوە بەوەی کە خەریکە جیهان ڕووی تێدەکات ئەستێرەی بەختی وا خەریکە دەگەشتێتەوە، بەڵام ئەو خەیاڵە جوانەی زۆری نەخایاند و بوو بە مایەی دەرد و بەڵا بۆی.

ئیسحاق ئەوەی لێی دەترسا خەریک بوو ڕوویدەدا، هێدی هێدی زەریاب ناوبانگی زیاتر دەبوو ئەمەش کاریگەری کردبووە سەر ناوبانگی خۆی.

بۆیە هەر زوو وتە خۆش و هاندەرەکانی ئیسحاق بوون بە خەنجەر و ئەیخستنە دڵی زەریابەوە، کاتێک لێک جیابوونەوە ئیسحاق بە زەریابی وت:لە ڕاستیدا بەخیلی کۆنترینی دەرمانەکانە، وە جیهانیش زۆر ئاژاوەگێڕە، هاوبەشی لە پیشەدا وەک دژایەتی وایە، لە ڕاستیدا تۆ فێڵت لێم کرد کە پلە و پایەی خۆت بەسەر مندا بەرز کردەوە، وە ئەگەر من خۆم بە کەمتر لە تۆ ببینمەوە و پلە و پایەم داببەزێت وە تۆ لە من زیاتر ناوبانگ دەربکەی لەمە هەرگیز هاوڕێیەتیت ناکەم گەرچی کوڕی

خۆشم بیت، ئەگەر تۆ خوێندکاری خۆشم نەبووبای دڵنیابە لەوەی لەناوم دەبردی، ئێستاش دوو ڕێگات لەبەردەمە یان ئەوەتا ڕێگایەکی دوور دەگریتە بەر کە هەرگیز هەواڵت نەبیستمەوە، یاخود هەوڵی لە ناوبردنت دەدەم. کاتێک زەریاب گوێی لەو وتانەی ئیسحاق بوو هەر زوو درکی بە مەترسی کرد لە سەر ژیانی، بەناچاری بە پێشنیارەکانی ئیسحاق ڕازی بوو، زەریاب بە یەکجاری ماڵئاوایی لە وڵات و نیشتیمانەکەی لە هاوڕێ و خوشەوستەکانی کرد و لە یەکێک لە شەوە جوانەکانی بەغدا لەگەڵ خێزانەکەی وڵاتی بە جێهێشت و بەرەو ڕۆژئاوای جیهانی ئیسلامی کۆچی کرد و چوو بۆ ئەندەلوس کە(ئیسپانیای)ئێستا دەکات.

کارو چالاکییەکانی زەریاب
لە ئەندەلوس(ئیسپانیا)

لە کۆتاییدا زەریاب لە ئەندەلوس (ئیسپانیای ئێستا) لەشاری قورتوبە کە ئەو کاتە پایتەختی وڵاتەکە بوو خۆی بینیەوە، لەوێ لەلایەن خەڵک و تەنانەت خەلیفەشەوە پێشوازیەکی باشی لێکرا و هەر زوو پلە و پایەی بەرز کرایەوە.

ڕاستە زەریاب ئەستێرەی بەختی لە بەغدا کوژایەوە، بەڵام لە قورتوبە بەرە بەرە دەدرەوشایەوە، نووسەری کتێبی 1001 داهێنان لە کەلەپووری موسڵمانان دەنووسێت: زەریاب لە کاتێکی گونجاودا گەیشتە ئەندەلووس، چونکە ئەو ماوەیە خەلیفە بەخشندەیی و سەخاوەتێکی زۆری هەبوو بۆ هونەر، وە هونەرەکانی زەریاب لەوێ دراوشایەوە و ئەویش دانی پێدا نا، زەریاب بوو بە گۆرانیبێژی وڵات و موچەیەکی بە بڕی 200 دینای زێڕی مانگانەی بۆ بڕایەوە لەگەڵ چەندین خەڵات و بەخششی تر[64].

هەروەها نوسەری کێتیبی 1001 داهێنان لە کەلەپوری موسڵمانان درێژە بە نووسینەکەی دەدات و دەنووسێت: زەریاب نرخێکی نە خەملێنراوی بەخشی بە هونەرەکەی ئەم ئەرزش و بەها بێ وێنەیە بە درێژایی هەزار ساڵ دواتر بەردەوام مایەوە تا خەڵکی لە سەرەنسەری جیهاندا چێژ وەربگرن لە شێوازە جیاواز و جۆرا و جۆرەکانی مۆسیقای ئەو سەردەمە.

٦٤_کتاب:ألف اختراع واختراع التراث الإسلامي في عالمنا،المحرر المسؤول: البروفيسور سليم الحسني،ص:٣٧.

مامۆستای ڕەوشت، کاتێک زەریاب بینی خەڵکی ئیسپانیا و ڕۆژاوا لە چاو ڕۆژهەڵات لەڕووی ڕەوشتی هەڵسوکەتکردن و جل و بەرگ لە ئاستێکی نزمدان

هەوڵی فێرکردنی خەڵکەکەی دا، کە خەڵکەکەش ئەویان بە پێشەنگ و پێشەوای خۆیان دەزانی بە گوێیان بۆ دەگرت و لاسایان دەکردەوە.

هەزار و دووسەد ساڵ دوای زەریاب

مێژوونووسی فەڕەنسی هێنری تێرەیس دەڵێت: زەریاب شێوازی جل و بەرگی زستانە و هاوینەی ناساند وە بە وردی ئەو ڕۆژانەشی دیاری کرد کە دەبێت چ جۆرە جل و بەرگێک بپۆشرێت، هەروەها پۆشاکی نیو وەرزەشی زیاد کرد کە گونجاو بوو بۆ ماوەی نێوان دوو وەرزی جیاواز، وە پۆشاک و بەرگی جوان و سەرنجڕاکێشی ڕۆژهەڵاتی لەگەڵ خۆیدا هێنا بۆ ئیسپانیا، لە ژێر کاریگەری ئەودا پشەسازی جل و بەرگ سەریهەڵدا کە جل و بەرگی هێڵ هێڵی ڕەنگاو ڕەنگ و چاکەتیان لە کووتاڵی ڕوون دروستدەکرد[65].

نوسەری کتێبی 1001 داهێنان لە کەلەپووری موسڵمانان دەنووسێت: ئەگەر ئەمجارە بۆ کڕینی دواهەمین مۆدێل و شێوازی پێڵاو چوویت بۆ فرۆشگایەکی شیک و گرانبەها و ویستت پانتۆڵ یان کراسێکی هاوینە تاقی بکەیتەوە ئەوا زەریابی بەر هەزار و دووسەد ساڵ بهێنەوە بیری خۆت، چونکە بەهۆی ئەوەوە بیرۆکەی بەرهەمهێنانی ئەو پێڵاو و پۆشاکانە لە ڕۆژهەڵاتەوە لە شەققەی باڵی دا بەرەو ڕۆژاوا..

هەروەها نوسەری کتێبی 1001 داهێنانی موسڵمانان دەنووسێت:

دەکرێت سوپاسی پیاوێکی سەدەی نۆیەمی زایینی بکەین بەناوی زەریاب، کە بیرۆکەی سێ ژەم خواردنی بە ئەوڕوپا ناساند، کاتێک

٦٥__کتاب:(ألف اختراع واختراع التراث الإسلامي في عالمنا)،المحرر المسؤول: البروفيسور سليم الحسني،ص:٣٩.

گەیشتە ئەندەلوس (ئیسپانیا) دابونەریتەکانی تایبەت بە خواردن بەشێوەکی گشتی گۆڕانی بەسەرداهات، وتی: دەبێت ژەمی خواردن بە شۆربا دەست پێ بکات و بە دواییدا خواردنی سەرەکی بێت کە گۆشتی ماسی یان گۆشتی سوور یان گۆشتی باڵندەی تێدابێت وە بە جۆرێک لە میوە یان جەرەزات کۆتایی پێ بهێنرێت.(جەیسۆن وێبسەر) لە گفتوگۆیەکدا لەگەڵ کەناڵی بی بی سی لە بەرنامەی مێژوویەکی ئیسلامیانەی ئەوروپا لە بارەی زەریابەوە دەڵێت: زەریاب هەموو شێوازەکانی پۆشاک و خۆڕازاندنەوەی لەگەڵ خۆیدا هێنا، بەغدای ئەوکات نیۆرک و پاریسی ئێستا بوو، ئەو مەعجوونی ددان و بۆنبەری جەستە و شێوازی قژی کورتی لەگەڵ خۆیدا هێنا بۆ قورتوبە، ئەوە ڕاستیەکەیە کە لەو سەردەمەدا لەشاری قورتوبەدا کۆڵانەکانی چرای ڕووناکەرەوەیان تێدابوو،زێرابی ئاو و پاشەڕۆ هەبوو وەهەروەها جۆگەلەی ئاوی پاک بۆ ماڵان دەچوو، بەغداد لە عێراق گەورەترین ناوەندی هزری و فەرهەنگی بوو لە جیهانی ئیسلامیدا، زەریاب لەوێوە شێوازی نوێی ڕازاندنەوە و ئامادەکردنی مێزی نانخواردن و دیزاینی نوێی جل و بەرگی پیاوانە و تەنانەت یاری شەترەنج و پۆلۆی لەگەڵ خۆیدا هێنا بۆ قورتوبە، ئەو ناوبانگی دەرکردبوو بە پیاوێکی سەلیقە جوان کە بەردەوام باشترین بژاردەی هەیە ناوی دەرکردبوو بە شیک پۆشی و ڕازاوەیی بە دیزاینە دانسقە جوانەکانی دەرباری خەلیفەی دەڕازاندەوە لە هەمان کاتدا خەڵکی قورتوبەش لاسایی لە شێوازی

قژبڕینی کورتی ئەو دەکردەوە و چێژیان وەردەگرت لەو کەلووپەلە پێستیانەی کە لەگەڵ خۆیدا هێنای بۆ ئیسپانیا[66].

٦٦_ هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە: ٣٨.

کاریگەری زەریباب بەسەر ئەورووپاوە

زەریاب لە زۆرێک لە بوارەکاندا یەکێک بوو لە بەناوبانگترینی ڕۆژگاری خۆی، وە تاوەکو ئێستاش کاریگەری داهێنانەکانی لەسەر جیهان بەجێماوە، بەتایبەت بەسەر ئەوڕووپایەکانەوە چونکە وەک خۆیان دەیڵێن بەهۆی زەریابەوە بەشێکی زۆری داهێنانەکانی شارستانیەتی ئیسلامی گواسترانەوە بۆ ئەوڕوپا و هۆکارێکی گرینگ بوو بۆ ڕزگاربوونی ئەوڕوپا لەتاریکی و نەزانی، داهێنانی زەریاب زۆرن کە کاریگەریان لەسەر ئەوڕوپا دروستکردووە بەڵام لێرە بەشێک لە داهێنانەکانی بەخاڵ دەخەینە ڕوو:-

داهێنانەکانی زەریاب لە ئەندەلوس:

- لە ژێر کاریگەری زەریابدا پشەسازی جل و بەرگ لە ئەورووپادا سەریهەڵدا.

- یەکەمین پەیمانگای هونەری لە جیهاندا دامەزراند.

- مەعجونی ددانی پێیان ئاشناکرد.

- یاری شەتڕەنج و پۆڵۆی بە ئەورووپا ئاشناکرد.

- خواردنی سێ ژەمەی بە ئەوروپا ئاشناکرد.

- بۆنبەری جەستە و شێوازی قژی کورتی بە ئەوروپا ئاشناکردو داهێنەری تەسریحەی پرچ و بڕین و چاککردنیەتی.

- جلوبەرگی هاوینە و زستانەی بە ئەوروپا ئاشناکرد وئەو ڕۆژانەشی دیاریکرد کە دەبێت چی جلوبەرگێک بپۆشرێت.

- بیرۆکەی پەردەی سەر مێزی بڵاوکردەوە.

- پەرداخە کانزاییە قورسەکان و دەفرە ئاڵتوونیەکان کە بۆ تێدا خواردنەوە بەکاردەهاتن، گۆڕی بۆ پەرداخ و دەفری بلووری.

- هەروەها بۆیەکەمجار شیرینی(زلۆبیا)ی، داهێنا لە ئەندەلوس

بۆیە خەڵکەکەش ناوی شیرینیەکەیان نا (زریابیە) کە لەناوی (زریاب)ەوە، وەریانگرتووە و دواتر بووە(زلابیە/زلۆبیا).

-پۆشاکی کەڵاوداری بۆ دادوەرانی ئەندەلوس دروستکرد، بۆیەکەم جار دیزاینی پۆشاک و پێڵاوی گۆڕی و پەرەی پێدا و بەجیهاندا بڵاوبووە و دواتر ئەو پۆشاکی کەڵاوداره بووە پۆشاکی فەرمی مەغریبییەکان و هەروەها ڕاپەرەکانیش لەبەری دەکەن.

- داهێنەری موقەبیلاتە لە دەفری شوشەدا.

- داهێنەری ئادابی گشتی خواردنە لە جیهاندا.

- تەرێکی بۆ ئامێری عود زیادکرد.

ئەمانە بەشێک بوون لە داهێنانەکانی زەریاب[67].

٦٧_ بڕوانە لە کتێبی:(ألف اختراع واختراع التراث الإسلامي في عالمنا)،المحرر المسؤول: البروفيسور سليم الحسني،ص:٣٠_٤٣.

وەستا ڕەجەب

تۆپەکەی وەستا ڕەجەب

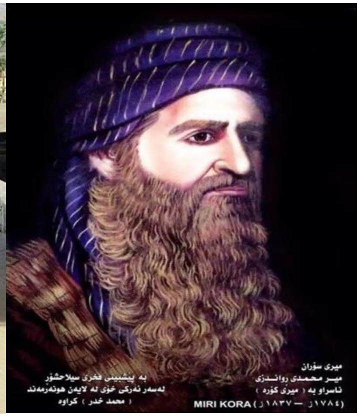

میر محەمەد(پاشای کۆرە_گەورە).

لەکۆتایی بەشی یەکەمی کتێبەکەمدا پێم خۆشبوو کەمێک بەکورتی لەسەر (وەستا ڕەجەب)ەوە، بۆتان بدوێم، کە ڕۆڵێکی کاریگەری هەبووە لەناو مێرنیشنی سۆراندا،ئەویش لەڕێگەی بەهێزکردن و دروستکردنی چەک و تۆپەوە.

وەستا ڕەجەب کوڕی (میر ئەحمەد)ە، وەستا ڕەجەب یەکێک بووە لەو کەسانەی کە تۆپی دروست کردووە بۆ ئیمارەتەکەی میر محەممەدی

سۆران[68] ناسراو بە (پاشای گەورە) یان(پاشای کۆرە_کوێر) لە ڕەواندز.

٦٨_ میر محەممەد کوڕی مستەفا بەگی کوڕی میر ئوغوز بەگی بچوک کوڕی میر ئەحمەدە (١٧٨٤ز – کانونی دوەمی ١٨٣٧ز) میری دەوڵەتی سۆران بووە لە ساڵی ١٨١٣ تاکوو کوژرانی لە ساڵی ١٨٣٧دا. بە "میری کۆرە" و بە "پاشای گەورە"ش ناسراوە و میری هەرە ناوداری دەوڵەتی سۆران بووە. ساڵی ١٨٢٦ میر محەمەد کرایە میری سۆران.(ویکیپیدیای کوردی).

ڕەواندز لە سەردەمی فەرمانڕەوایی میر محەمەد ناسراو بە پاشای کۆرە واتا (کوێر)، خاوەنی کارگەی چەك و جبەخانە و خەنجەر بووە،

میر محەمەد زۆر گرنگی بە زانست داوە، لەسەردەمی ئەودا ئیمارەت و دەوڵەتەکەی زۆر پێشکەوتوو بووە و باروتی تۆپی دروست کردووە، زۆربەی زۆری شارەزای سەربازی ناوچەکانی (فەرەنسا و بەریتانیا) هاتوون لە ئیمارەتەکەی ئەم پیاوەدا چەک و جبەخانەی خۆیان دروست کردووە، ئەندازەو جۆری چەکی لەلا دەست دەکەوت[69].

هەر لەم کارگەیەدا دراو و شمشێر و کەل و پەلی ناوماڵ و ڕاکێشانی سکەی دراوی لێ دروست دەکرا، ئەمەش وەك چەکی بەرگری لە میرنشینەکەی کە تەمەنی فەرمانڕەوایی میرنشینەکەی زیاتر لە ٢٠ ساڵی خایاندووە. لە ساڵی ١٨١٣ کاتێك میر محەمەد دەبێتە میری میرنشینی سۆران شارەزایەکی بواری ئاسنگەری بەناوی وەستا ڕەجەب دەنێرێتە وڵاتی فەرەنسا، بۆ فێربوون و دروستکردنی چەك. وەستا ڕەجەب فێری دروستکردنی تۆپ دەبێت کە لە دواجاردا ئەم تۆپانە وەك چەکی سەرەکی لەشەڕەکاندا بەکارهاتووە. وەستا ڕەجەب

دوای ئەوەی لە ساڵی ١٨١٣ دەچێتە فەڕەنسا و دەگەڕێتەوە، تۆپی دوور هاوێژ دروستدەکات، بەم هۆیەشەوە میرنشینی سۆران لە ڕیزی میرنشینە بەهێزەکاندا بووە لە چەکی قورس و خاوەنی زیاتر لە ٢٠٠ تۆپی دەستی وەستا ڕەجەب بووە.

٦٩_ ئەزموونیک لە گۆڕانکاری مێژووی گەلان، نووسینی: ماکوان کەریم، لاپەڕە(٣٨_٣٩) چاپی:٢٠١٩/١.

(١٨١٣ – ١٨٣٧ ز) کارگەی دروستکردنی چەکەکان کە لەلایەن وەستا ڕەجەبەوە سەرپەشتی دەکرا، میر محەمەد وەستا ڕەجەبی کردە بەڕێوەبەری کارگەی تۆپ و جبەخانە، هەروەها (خان گێڵدی) کردە بەڕێوەبەری کارگەی خەنجەر و دارتاشی، هەروەها (وەستا برایمی ماویلی) کردە سەرۆکی وەستاکانی دروستکردنی قەڵاو شورەوسەنگەر و ڕێگەوبان[70].

دوای ڕوخاندنی میرنشینی سۆران و کوژرانی میر محەممەد، لەسەر دەستی عوسمانییەکان، تۆپەکانی وەستا ڕەجەب لەناو دەبرێن و فڕێ دەدرێنە ناو ڕووباری خەرەندی ڕەواندز، مێژووناسان لەم ڕووەوە دەڵێن "لەبەرئەوە تۆپەکان فڕێدراونەتە ناو ڕووباری خەرەند بۆ ئەوەی هێزەکانی ڕکابەری عوسمانییەکان سودی لێنەبینن، هەروەها دەوترێت ڕووسەکان خۆیان تۆپەکانیان بردووەتەوە بۆ ئەوەی ئینگلیزەکان و هاوپەیمانە عوسمانیەکان وا هەست نەکەن کە ڕووسەکان هاوکاری میرنشینی سۆرانیان کردووە". دوای هاتنی سەید تەهای شەمزینی لە ساڵی ١٩٢٣ یاخود ساڵی ١٩٢٦ وەک یەکەم قائیمقامی شارۆچکەی

ڕەواندز هەوڵی داوە تۆپەکان بدۆزێتەوە بەڵام تەنها سێ دانەیانی بۆ دۆزراوەتەوە، لە ڕەواندز و هەولێر و کۆیە پارێزراون.

تۆپەکانی وەستا ڕەجەب لە سێ جۆری سەرەکی پێک هاتبون ئەوانیش:- (بچوک، مامناوەند، گەورە).

٧٠_فەتواکەی مەلای خەتێ ئەفسانەی مێژوونووسێک، نووسینی: حەسەن مەحمود حەمەکەریم،لاپەڕە:٧،چ:١.

ئەو تۆپەی ئێستا لە ڕەواندزە لە جۆرە بچوکەکانە و درێژی تۆپەکە

(120سم) دەبێت جگە لە دەسکەکەی دواوەی تۆپەکە، وە کێشی تۆپەکە (2قەنتارە) واتا (200کگم)[71]، لە سەردەمی کۆن و ئێستاشەوە هەردەم ڕووی تۆپەکە کراوەتە ووڵاتی تورکیا ئەمەش وەک ڕەمزێک بۆ دڕندەی و خوێنڕێژی بەردەوامی تورکەکان.

ئەو دوو تۆپەی تریش کە دەرهێنرانەوە ئێستا دانەیەکیان لە بەڕێوبەرایەتی شوێنەواری هەولێرە و دانەیەکی تریشیان لە شاری کۆیەیە ...

هەروەها مامۆستای مزگەوتەکانیش لە دوای دۆزینەوەی تۆپەکان، خەڵکی ڕەواندز لە مانگی ڕەمەزاندا بەکاریانهێناوە بۆ بەربانگ و هەروەها کاتی جەژنەکانانیش بەکارهێنراوە، تۆپەکەی وەستا ڕەجەب تا ساڵانی هەشتاکانی سەدەی ڕابردووش وەک نەریتێک بۆ بەربانگ بەکارهێنراوە. ساڵح محەمەد کەسایەتییەکی ڕەواندزە و یەکێکە لەو کەسانەی کە لە ساڵانی شەستەکان لەگەڵ ئەو کەسانە بەشدار بووە کە تۆپەکەیان لەمانگی ڕەمەزاندا تەقاندووە و دەڵێت "هەموو ئێوارانی مانگی ڕەمەزان هەموو کەسێك دەهاتە لای تۆپەکەی وەستا ڕەجەب،

هەرکەسێك پارچە قوماش و جل و بەرگی کۆنیان دەهێنا و لەگەڵ بارووت دەیانخستە ناو لولەی تۆپەکە، لەگەڵ ڕۆژئاوابوون ڕاستەوخۆ دوای ئەوە مەلای مزگەوت بانگی دەدا دەیان تەقاند و دەبوە بەربانگ کردنەوە".

٧١_ بڕوانە سەر کتێبی: (وەستا ڕەجەب چەکسازی بلیمەتی) نوسینی:جەواد ساڵح نەورۆز.

کۆتایی بەشی یەکەم

لێرەدا هاتینە کۆتایی بەشی یەکەمی کتێبەکەم کەپێکهاتبوو لە چەند دانا و گەڕیدەو تێکۆشەر و هەروەها چەند کەسایەتیەکی کوردی موسڵمان، کە تێیدا بەکورتی تیشکم خستبووە سەر ژیان و داهێنان و ڕۆڵیان بەپشت بەستن بە چەند سەرچاوەیەک،وە لەبەشی دووەمی کتێبەکەمدا باسی بەشێک لە ژیان و ڕۆڵ و کاریگەری و جێ پەنجەی چەند زانایەکی ئاینی و مێژوونووس و کەسایەتیەکی کوردی موسڵمان دەکەم....

بەشی دووەم

یەکەم مێژوونووسی شاری هەولێر

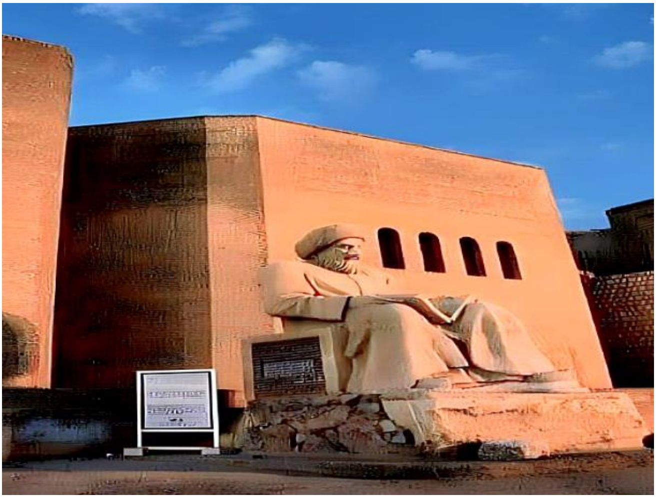

لەبەشی دووەمی کتێبەکەدا پێمخۆشبوو زۆر بە کورتی لەسەر کەسایەتی و زاناو مێژوونوسی کورد "ئیبن مستەوفی"بدوێم بۆتان، بێگومان زۆربەمان پەیکەری ئەم زانا کوردەمان بەرچاو کەوتووە بەبێ ئەوەی بیناسین و ناوی بزانین،پێشتر هەر کەسێک چووبێتە شاری هەولێر و سەردانی قەڵاتی کردبێت وە یاخود لە سەر (تی ڤی)یەکان، وەیاخود لەناو مۆبایل وە یان بەوێنە یان هەر شتێکی دی، پەیکەری ئەم زانا کوردەی بەرچاو کەوتووە کە جاران لەلای قەڵای هەولێر، لە سەرەتای چوونە ژوورەوەدا لە دەرگای یەکەمی قەڵاکە پەیکەرێکی گەورەی لێبوو کە لەسەر کورسیەک دانیشتووە و کتێبێکی گەورەی بەدەستەوەبو وا دەردەکەوت پەیکەرەکە سەرەنجی لەسەر

کتێبەکەی ژێر دەستیەتی یاخود خەریکی خوێندنەوەیەتی، ئەو پەیکەرە گەورەیە ئەم زانا کوردەیە کە بە (ئیبن مستەوفی) ناسراوە، بەڵام ئێستا ئەو پەیکەرە لەو جێگەو شوێنە نەماوەو گواستراوەتەوە بۆ پارکی منارە.

ئیبن مستەوفی، یەکێک بوو لە بەناوبانگترین توێژەرەکان لە جیهانی ئیسلامیدا، بە یەکەم مێژوونووسی شاری هەولێر دادەنرێت، رەمزێک بووە لە رەمزەکانی کارگێڕی شارەکە لە سەردەمی خیلافەتی ئیسلامیدا[72].

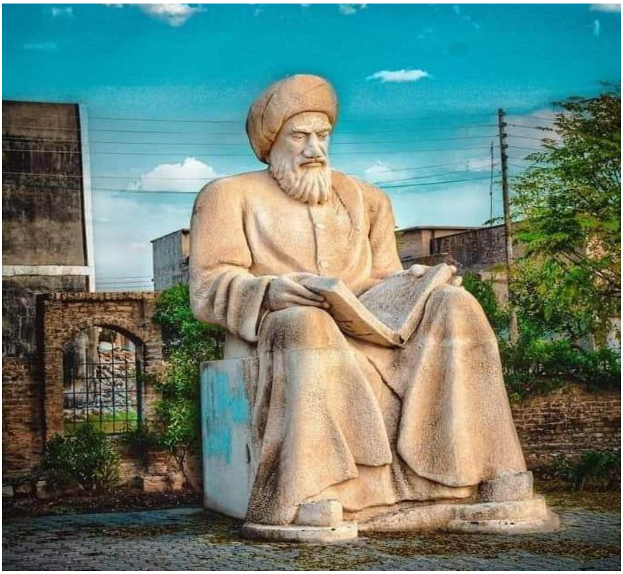

٧٢_ بڕوانە سەر سایتی (زادی ڕێمان).

https://new.zadyreman.com/detailnews.aspx?jimare=1527&babet=52

ئیبن مستەوفی کێیە؟

لەقەڵای هەولێر بنەماڵەیەکی خانەدان و زانا و دانا هەبوو بەناوی بنەماڵەی (مستەوفی) لەناو ئەو بنەماڵەیەدا منداڵێک لەدایکبوو لەناو قەڵای هەولێردا لەساڵی (٥٦٤ک ــ ١١٦٩ز)بەناوی: (مبارک احمد شرف الدين اللخمي) کە دواتر ناسرا بە ئیبن مستەوفی ئەربیلی،ئەم منداڵە گەورە دەبێت و دەبێتە کەسایەتیەکی کاریگەری زانستی و مێژووی و سیاسی، ئەم زانایە مێژوونووس و هەروەها وەزیری سوڵتان(موزەفەرەدین)[72]بووە لە شاری هەولێر.

بنەماڵەی (ئیبن مستەوفی) یەکێکن لەو بنەماڵانەی کە لەسەردەمی "هەزبانییەکان"[73] لەموسڵەوە هاتوونەتە شاری هەولێر.

ئەم بنەماڵە بەرێزە پێش ئەوەی (موزەفەرەدین) دەسەڵات بگرێتە دەست و ئیمارەتەکەی دروست بکات هاتوونەتە شاری هەولێر و لەناو قەڵای هەولێردا نیشتەجێ بوونە، ئیبن مستەوفیش هەر لەناو قەڵای هەولێردا لە بنەماڵەیەکی ڕوناکبیر و ڕۆشنبیر و دیار چاوی بەدونیا هەڵهێناوە.

٧٢_ مظفر الدين: موزەفەرەدین کۆکبری کوڕی زەینەددینی عەلی لە نێو خەڵکی هەولێر ناسراوە بە سوڵتان موزەفەر (ماوەی ژیانی ١١٥٣ تا ١٢٣٢زایینی). ئەو حاکمی شاری هەولێر بووە لە سەردەمی سەلاحەدینی ئەییووبی،هەروەها زاوای سەلاحەدین بووە، یەکێک لە خوشکەکانی ئەوی خواستووە بەناوی (ڕەبیعە خاتوون)لە ئێستادا لە شاری هەولێر شەقامێکی سەرەکی بەناوی سوڵتانەوەیە و پێشتریش بنکەی تەندرووستی بەنێوی ئەو هەبووە و مەزارگەیەکیشێ بەناوی خۆی، بەڵام هەندێک کەس پێیان وایە مەزارگەکە گۆڕی خۆی تیا نیە بەڵکوو هی باوکییەتی.

٧٣_هەزبانییەکان:میرنیشینێکی کۆنی کوردستانن و لە ناوچەی هەولێر و موکریان تا ئازەربایجان لە نێوان ساڵەکانی (955_1175ز) دەسەڵات داربوون.

باوک و مامی (ئیبن مستەوفی) کە ئیبن مستەوفی ناوی خۆی موبارەکە، پێگەیەکی کۆمەڵایەتی و زانستی و کارگێڕیان هەبووە لەناوچەکەدا.

موبارەك سەرەتا لەلای مامی و باوکی دەستی بەخوێندن کردووە و زۆر پاڵپشتیشیان دەکرد تاوەکو کەسێکی هزرڤان و کاریگەر دەربچێت، دواتر باوکی پێشنیاری بۆیکرد تاوەکو لەژێر دەستی چەندین زانای تری ناوچەکەدا بخوێنێت و زیاتر پەرە بەخۆی بدات بۆئەوەی بیر و ئەندێشەی فراوانتر بێت.

ئەم زانا بەڕێزە هەر لە تەمەنی منداڵیدا باوکی دەیخاتە بەرخوێندن لەو کاتەدا قووتابخانە ئاینییەکان هەبووە بۆیە لە حوجرەی مزگەوت و قوتابخانە ئایینیەکانی ناو قەڵات دەست بەخوێندن دەکات، سەرەتا لە قورئانی پیرۆز و فەرمایشتەکانی پێغەمبەرەوە (ﷺ) دەستی پێکردووە.

دواتریش هێدی هێدی وای لێ هاتووە تاوەکو (دیوانی شاعیران و بابەتەکانی پەیوەست بە زمان و ڕەوانبێژی و ئەدەب و بەیان و زمانی عەرەبی) خوێندووە، موبارەک لەژێر دەستی زۆر لە زانایانی بەناوبانگی (هەولێر و موسڵ و شارەزوور)دا،خوێندوویەتی و توانیویەتی بەسەرکەتووی خوێندنی خۆی تەواو بکات.

ئەم زانایە تەنها لە پسپۆڕی مێژوویدا کاری نەکردووە بەڵکو لەزۆر بواری تریشدا شارەزاو لێهاتوو بووە، وەکو) شارەزایی لە زمان و ڕێزمان و لە شیعر و ئەدەب و عیلمی بەیان و لە شیعرە عەرەبیەکان و هەروەها لە ژمێریاری)شدا، کەسێکی زۆر زیرەک و لێهاتوو بووە.

یەکێك لە گرنگترین بەرهەمەکانی کتێبی (مێژووی هەولێر/ تاريخ اربيل) بووه کە لە (٤٠) بەرگدا نوسیویەتی[74].

بەڵام لە هەندێک سەرچاوەکاندا ئاماژە بەوە کراوە کە (٤) بەرگ بووە، وە لەهەندێک سەرچاوەی تریشدا بە (٤٠) بەرگ باسکراوە و ئاماژەی پێدراوە، یەکێک لەو سەرچاوانەی کە ئاماژەی بەوە داوە کتێبەکەی ئیبن مستەوفی بەناوی (تاريخ اربيل) لە (٤٠) بەرگ پێکهاتووە، ئەویش دکتۆر کاوە فەرەجە لە کتێبەکەیدا بەناوی: ((ڕۆڵی پرشنگداری زانا موسڵمانەکان لە پێشکەوتنە زانستییەکاندا))[75].

ئیبن خەلەکان دەربارەی دەڵێ: بۆ نوسینەکانم هەموو کات پێویست بوو بگەڕابامەوە سەر ئەو کتێبەی ئیبن مستەوفی(بێگومان ئەوەش موعتەبەری و پڕ زانیاریی ئەو کتێبە دەگەیەنێت لەو سەردەمەدا).

کەسێکی نەبووە سەردانی شارەکەی کردبێ و لە لایدا نەمابێتەوە، یان بەبێ دیاریی ئەو گەڕابێتەوە. ئیبن خەلەکان دەربارەی میواندۆستیی ئەو دەفەرموێت: گەر باسی خانەدانی میواندۆستی بکرێ، ڕاستەوخۆ ئیبن مستەوفیت بە بیردا دێت، ئەو کەسێکی رووخۆش و خاکڕەو بووە، بەتایبەت لە هەمبەر و شاعیران و زانا و فێرخوازاندا. شاعیرێکی لێهاتووش بوو، لە گفتوگۆدا زۆر پەند و قسەی نەستەقی بەکاردەهێنا. هەروەها؛ شارەزاییەکی زۆریشی هەبوو لە بواری فەلسەفە و بیرکاری

و ڕێزمانو زمانی عەرەبیدا،بە بەرپرسێکی کارامەو لێهاتوو دادەنرێ

٧٤_ ٤٠ وانە لە شارستانیەتی ئیسلامی، نوسینی:مامۆستا سەربەست جەباری، لاپەڕە:٢٧٢.

٧٥_ڕۆڵی پرشنگداری زانا موسڵمانەکان لە پێشکەوتنە زانستییەکاندا، نووسینی:د.کاوە فەرەج، لاپەڕە:٢٠٨.

لە بەڕێوەبردن و کارگێڕیدا، بەرهەمێکیشی هەبووە دەربارەی چۆنییەتی بەڕێوەبردن و هونەری ئیدارەدانی وڵات بەناوی(ابو قمش).

ئەم زانا بەڕێزە؛ خاوەنی چەندین بەرهەمی تەفسیر و لێکدانەوەی ئەدەبیات بووە بە ناوەکانی(النظام في شرح شعر متنبى و أبي تمام/١٠بەرگە، زمخشری،إثبات المحصل من نسبة ابيات المفضل/٢بەرگە). ئەمانە و چەندین بەرهەمێکی تریش.

ئیبن خەلەکان دەڵێ: کاتێ هەولێرم جێهێشت لە ساڵی ١٢٣٩ز؛ ئیبن مستەوفی سەرۆک لیژنەی دیوانی دەستەڵات بوو، ئەوەش یەکێک بوو لە پێگە بەرزەکانی دەستەڵاتداری، ئینجا دوای سێ ساڵ بوو بە وەزیر، بەردەوام بوو لە کارەکەی؛ تا کۆچی دوایی سوڵتان موزەفەر لەساڵی ١٢٣٧ز، دواتر خەلیفە موستەنسیر دەسەڵاتی گرتە دەست و ئیبن مستەوفی لە کار دوور خستەوە و خانەنشی کرد، بەڵام لەو ماوەیەدا هەر لە شاری هەولێر دا دەژیا؛ ڕێز و پلە و پایەی کۆمەڵایەتی خۆی هەر هەبوو، تا هاتنی تەتار بۆ ناوچەکە و، گەمارۆدانی شارەکە لە ساڵی ١٢٣٧ز، کە سەرەنجامێکی زۆر خراپ و دڵتەزێنی هەبوو بۆ هەولێر و دانیشتوانەکەی، ئیبن مستەوفیش یەکێک بوو لەوانەی کە بەژدار بوو لە بەرگری کردنی شارەکە، بەڵام لە کۆتاییدا دەستی بەسەر داگیرا و ئیبن مستەوفیش مەنفی کرا بۆ شاری موسڵ، هەر لەوێش؛ لە ساڵی(١٢٣٩ز/٦٣٧ک) کۆچی دوایی کرد و لە گۆڕستانی(السابلة یان سابیلاح) نێژرا[76].

٧٦_ بڕوانە سەر سایتی زادی ڕێمان:

https://zadyreman.com/detailnews.aspx?jimare=1527&babet=52

ئیبن خەلەکان دەڵێت: ((شمس الدین ابو عز یوسف ئیبن نەفیس ئەربیلی)) کە ناسراوە بە (شەیتانی شام) کە خۆی لە هەولێر لە دایک بووە لە ساڵی (1190-1191)ی زاینی و لە شاری موسڵ کۆچی دوایی کرد لە مانگی نیسانی ساڵی 1241ی زاینی و لە گۆڕستانی دەروازەی جەشاشە لاشەکەیان ناشت، لە باسی ئیبن مستوفی دا هۆنراوەیەکی بۆ هۆنییەوە، کە دەڵێ[77] :

ئای ئەبو موبارەک،من مردنم دەناسی

جا تۆ وا بەنرخی سەردەم بووی بێ هاوتا

ئەوەندە مەزن کە، مردن تواناى نەبوو لێیدا

یەکێک لە گەورەترین بەدبەختی لە میللەتانی ئیسلامدا

لە دەستدانی بوو،کەهەردوو مرۆڤ و فریشتە

بۆی بوون لە تازیەباریدا

٧٧_ نووسینی: یاسین محموود عەزیز، بڕوانە سەر سایتی "مێژووی کورد"

http://www.historyofkurd.com/2017/01/24/%d8%b4%d8%b1%d9%81-%d8%a7%d9%84%d8%af%db%8c%d9%86-%d8%a6%db%8c%d8%a8%d9%86-%d9%85%d8%b3%d8%aa%d9%88%d9%81%db%8c-%d8%a6%d9%87%e2%80%8c%d8%b1%d8%a8%db%8c%d9%84%db%8c/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR0iB1SkDe-YXihfEjYv1wqtQVV0-VsdLic0DO1brY00ppwYdl6fmXUm_Zg_aem_9YC7sGoUL9GbpnuePyLT3g&sfnsn=mo

ئیبن خەلەکان

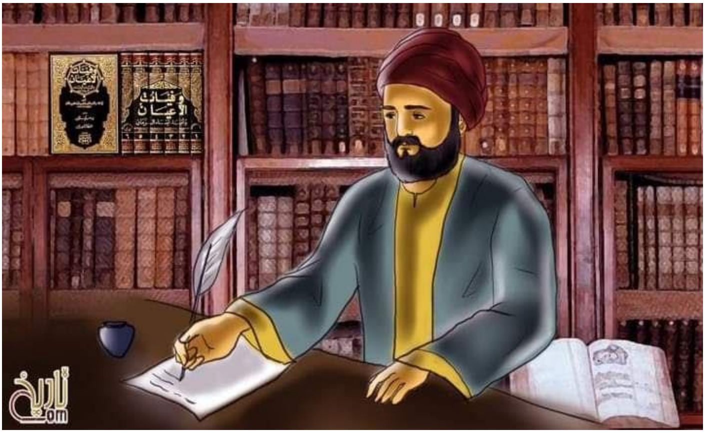

باسەکەی ئەمجارەشمان هەر لە هەولێری پایتەختی هەرێمی کوردستان دەبێت، ئەویش باسی (ئیبن خەلەکان)ە. ئەم زانا ناوداره خاوەنی چەندین کتێبی مێژوویی و زانستییە، گرنگترینیان شاکاره مێژوویەکەیەتی کەبریتیە لەکتێبی (وفيات الأعيان وأبناء الزمان) واتا: (مردنی کەسایەتییە دیارەکان و کوڕانی ئەو سەردەمە)کە یەکێکە لە سەرچاوە متمانە پێکراوەکانی مێژوو، وە ئەم کتێبە لەحەوت بەرگی گەورە پێکهاتووە و ماوەی حەوت ساڵان خەریکی ئامادە کردن و نووسینی بووە، نوسخەی دەست نووسی ئەم کتێبە بە خەتی دانەرەکەی لە مۆزەخانەی بەریتانی پارێزراوە،هەروەها لە ئەڵمانیاش بۆ یەکەم جار بەزمانی عەرەبی لە چاپ دراوە و پاشان وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی ئینگلیزی و فەڕەنسی و فارسی [78].

٧٨_ کتێبی: ٤٠ وانە لە شارستانیەتی ئیسلامی،ن:سەربەست جەباری،ل:٢٦٩-٢٧٠

ئیبن خەلەکان کێیە؟

ناوی(ئەحمەدی کوڕی محەمەدی کوڕی ئیبراهیمی ئەربیلی شافعی)یە، لەدێی خەلەکانی سەر بە شاری هەولێر لەساڵی (٦٠٨ک/١٢١١ز) لە ئامێزی قەڵای هەولێر لەدایک بووە[79]، لە خێزانێکی ڕۆشنبیر و خوێندەوار و دینداردا پەروەردە بووە و پێگەیشتووە، زۆربەی ژیانی لە وەرگرتنی زانست و وانە وتنەوە و هاتوچۆ لەنێوان (شام و میسر)دا، بەسەر بردووە، لەساڵی (٦٥٨ک) واتا لەتەمەنی ٥٠ ساڵیدا، لەلایەن دەسەڵاتدارانی موسڵمانی ئەو کاتەوە کرا بە گەورە قازی و دادوەری ئەوکاتی دەوڵەت و نازناوی(قاضیا لقضاة)ی،پێدراوەلەساڵی (٦٦٩) کۆچی و لە تەمەنی ٦١ساڵیدا، وازی لەم وەزیفە و پۆستە هێناوەو گەڕاوەتەوە بۆ شاری قاهیرە و لە قوتابخانەی (فخریە) سەرقاڵی وانە وتنەوە بووە، دواجار گەڕاوەتەوە بۆ شام و سەرقاڵی زانست بووە تاوەکو لەساڵی (٦٨١ک/١٢٨٢ز) لە شاری دیمەشق لەتەمەنی ٧٣ ساڵیدا کۆچی دوای کردووە[80].

٧٩_ بڕوانە سەر هەمان سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

٨٠_ڕۆڵی پرشنگداری زانا موسڵمانەکان لە پێشکەوتنە زانستییەکاندا، نووسینی:د.کاوە فەرەج، لاپەڕە:٢٠٨.

ڕەچەڵەکی ئیبن خەلەکان

ئیبن خەلەکان بە نەتەوە کورد و بە هۆز(خەلەکان)ی بووە، کە هۆزێکە لە هۆزە کوردییەکانی شاری هەولێری باشووری کوردستان، هەندێک لە توێژەران ڕەچەڵەکەکەی دەگەڕێننەوە پاڵ بەرمەکییەکان[81]،هەندێکیتر لە مێژوونووسانیش وەک سەفەدی و شاکر کەتبی و کۆمەڵێکی تر دەڵێن لە کوردانی هەکارییە[82].
سەرباری ئەم ناکۆکییانەش کۆدەنگی هەیە لەسەر ئەوەی نازناوی ناوبراو دەگەڕێتەوە بۆ باپیری سێیەمی کە خەلەکانە و بە قسەی عەبدولڕەحیمی ئەسنەویش(٧٧٢ ک/١٣٧٠ز) خەلەکان ناوی گوندێکی دەوروبەری هەولێر بووە[83]، هەر لەبارەی ڕەچەڵەک و بنەچەی ئیبن خەلەکان، ئیبن مستەوفی لە کتێبەکەیدا بەناوی (مێژووی هەولێر ـ تأريخ الاربيل) هیچ ئاماژەیەکی بەم ئیبن خەلەکانە نەکردووە، بەڵام لەوێدا باس لە زانایەکی تر دەکا بەناوی عومەر خەلەکانی(عمر بن خلكان)؛ گوایە زانایەکی ئایینی بووە و دۆستێکی نزیکی سوڵتان موزەفەرەدینی هەولێر بووە و زۆر متمانەی پێ هەبووە، ئەم زانیارییە لەگەڵ سەرچاوەکانی تردا سەبارەت بە باوکی ئیبن خەلەکان ئەم بابەتە یەکدەگرێتەوە[84].

٨١_ابن خلكان: وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان،ج1، ص5 ؛ يسري عبدالغني عبدالله: معجم المؤرخين المسلمين، ص 120.

٨٢_الصفدي: الوافي بالوفيات، تحقيق، احسان عباس، بيروت، 1969، ج7، ص 313 ؛ الكتبي، فوات الوفيات، تحقيق، إحسان عباس، دار صادر، بيروت، ج1، ص 113.

٨٣_الأسنوي: طبقات الشافعية، تحقيق، عبدالله احمد الجبوري، مطبعة الارشاد، بغداد، ج1، ص 495.

٨٤_وەرگیراوە لە سایتی مێژووی کورد / نووسینی: مامۆستا سۆران حەمەڕەش.

لەبەر ئەوەی کە باوکی ئیبن خەلەکان خۆی مامۆستا بووە لە هەولێر و کەسایەتییەکی ئایینی بووە و متمانەپێکراوی سوڵتان موزەفەرەدین بووە، لە سەرچاوەکاندا تەنها ساڵێک جیاوازی لە نێوان کۆچی دواییاندا هەیە و جیاوازیەکی کەم لە نێوان ناوەکەیاندا بەدی دەکرێت، واتە بە ڕوونی بۆمان دەرکەوت کە باوکی ئیبن خەلەکان هەولێری بووە.

قۆناغی زانست و پێگەیشتنی

سەرەتای خوێندنی لە هەولێرەوە دەستپێکردووە، بۆ درێژەدان بە خوێندنەکەی؛ سەرەتا چووەتە حەلەب و پاشان دیمەشق[85].

پاشان چووەتە میسر لە قاهیرە خەریک بووە بە وەرگرتنی زانیاری فەلسەفی و یاسایی و ئایینی و زمانەوانی، دوای وەک نووسەرێکی مێژوویی(مؤرخ) ناوی دەرکرد، هەروەها قوتابی "ئیبن شەداد"یش، بووە، پشت بەخوا دواتر باسی ژیانی ئەم کەسایەتییەش دەکەین.

ئیبن خەلەکان پێش مردنی باوکی، لە تەمەنی دوو بۆ سێ ساڵییەوە باوکی هەوڵی فێرکردنی داوە، دواییش بۆ خوێندن و پێگەیاندنی ئیبن خەلەکان دەنێرێت بۆ لای خاتوونێک بە ناوی زەینەب[86].

٨٥_هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٨٦_عبدالقادر أحمد طليمات، مظفرالدين كوكبري، المؤسسة المصرية العامة للتأليف، القاهرة، 1963، ص 15 - 55.

باوکی ئیبن خەلەکان

باوکی ئیبن خەلەکان ناوی: (شەهابەدین محەمەد)ە،کەسێکی شەرعزان بووە، سەردەمێک لە قوتابخانەی نیزامییەی بەغدا وەک موعید کاریکردووە، دواتر چووەتە موسڵ و چواردە ساڵ لەو شارە ماوەتەوە، پاشان هاتۆتە هەولێر و بووەتە جێگە متمانەی سوڵتان موزەفەرەدین کەوکەبەری فەرمانڕەوای شارەکە[87].

ئیبن خەلەکان لە تەمەنی لاویدا لە نێوان هەولێر و موسڵدا بەردەوامی بە خوێندن داوە، دواتر لەگەڵ براکەیدا ڕوودەکاتە شاری حەڕان و پاشان حەلەب -کە ئەوکات یەکێک لە کوڕەکانی سەلاحەدینی ئەیووبی حوکمی دەکات. ئیبن خەلەکان و براکەی، لەگەڵ خۆیاندا نامەیەکی سوڵتان موزەفەرەدینی حوکمڕانی هەولێر دەبەن و دەیدەن بە قازی بەهادین، کە وەزیری کوڕەکەی سەلاحەدین بووە. لە نامەکەدا سوڵتان موزەفەرەدین دەڵێ: " چی پێویستە و بە باشی دەزانیت لەگەڵ ئەم کوڕانەدا بیکە، ئەوانە کوڕی کەسێکن کە وەک برا وابووە بۆ من و وەک براش بووە بۆ تۆ. پێویست ناکات هیچ شتێک لەوە زیاتر پێشنیار بکەم " . ئەو قازییە وەک وەفایەک بۆ هاوڕێیەتی لەگەڵ باوکیاندا، هەتاوەکو مردنی؛ ئەوو براکەی لە نزیک خۆی لە حەلەب دانابوو. لەوێ سەرەتا لە لای مامۆستایەک دەخوێنێت بە ناوی شێخ جەمال ماهانی -کە کوردێکی هەولێری و هاوڕێی باوکی بووە.

٨٧_فراز روزنثال: عام التاريخ عند المسلمين، ص 764 ؛ شكيب راشد آل فتاح: مجدالدين بن الأثير (دراسة نصية)، بحث منشور في مجلة الدراسات الموصلية، العدد 33، رجب 1432 هـ/ حزيران 2011.

بەڵام بەرلەوەی بارگەی بگوازێتەوە بۆ موسڵ و حەلەب، ئیبن خەلەکان لە هەولێر لەسەر دەستی باوکی شەرعزانیی خوێندووە، لەسەر دەستی ئین شەدادی مێژوونوسی تایبەتی سەلاحەدینی ئەیوبی ئاشنای ڕێزمانی عەرەبی بووە، جگە لەم دوانەش بەرلەوەی گەشتی حەلەب و دیمەشق بکات، شێخ شەرەفەدین ئەحمەدی کوڕی موسا بکوڕی مەنعەی هەولێری و کۆمەڵێکی تر زانا وانەیان بە ئیبن خەلەکان وتووەتەوە، لە حەلەبیش درێژەی بەخوێندن داوە و بەردەوام بووە لە کۆکردنەوەی زانست، لەوێش لای چەندین زانای گەورەی تر خوێندوویەتی، هەر لەوێش چاوی دەکەوێ بە زانا و مێژوونووسی کورد ئیبن ئەسیر و ئاشنایەتی لەگەڵدا پەیدا دەکات، لەبەر ئەوەی کە دۆستێکی نزیکی باوکی بووە، پەیوەندیەکی بەهێزی لەگەڵدا دروست دەکات و زۆر شتیشی لێوە فێردەبێت، لەگەل ئەمانەشدا شارەزاییەکی زۆر باشی لە شەرعزانی(فقه)و ئوسووڵ و زمانی عەرەبیدا هەبووە و، تا ڕادەیەکی بەرچاو شارەزای مەزهەبی شافیعی بووە و، لە فەتواکانیدا دیار بووە کە بەردەوام سەیری ئەو مەزهەبەی کردووە. ئیبن خەلەکان هاوڕێی کتێب بووە و پارە و ماڵەکەی هەموو داوە بە کتێب. لە سەرەتای ژیانیدا حەزی کردووە ببێت بە شاعیر، بۆیە شیعرێکی زۆری داناوە.

ژیانی وەزیفی ئیبن خەلەکان

لە سەرەتادا ڕوودەکاتە میسر، لەوێ ماوەیەک دەستبەکار دەبێت لە پۆستی یاریدەدەری قازی گشتی میسر[88] (قازی ئەوکاتی میسر کەسێکی کوردبوو بەناوی بەدرەدین سنجاری)[89]، لەو پۆستە بەردەوام دەبێت هەتاکو ساڵی ١٢٦١ ز، پاشان ڕوودەکاتە شام لە دیمەشق نیشتەجێ دەبێت، هەر لەوێش دەبێتە داوەری گشتی هەموو ناوچەکانی سووریا، تا هەشت ساڵ لەو پۆستە بەردەوام دەبێت، بەڵام دواتر بەهۆی بڕیارێک(بڕیارەکە سیاسی بوو لەلایەن سوڵتان زاهیر، سوڵتانی ئەوکاتی دیمەشقەوە دەرچوو، دەبێ ژمارەی قازییەکان زیادبکرێت لەبری یەک قازی پێویستە چوار قازی دابنرێ)، ئیبن خەلەکانیش وازهێنانی پێ باشتر بوو لەوەی ناکۆکی و ڕاجوێیی بکەوێتە نێوان قازییەکان لە کاتی هەر بڕیارێک دەیانەوێ بیدەن، ئەمەش وردبینی و دووربینی ئیبن خەلەکان دەردەخا، بۆیە لە ساڵی ١٢٦٩ز لە پۆستەکەی لادەبرێت، یان وەک کاردانەوەیەک بەرامبەر بڕیارەکە؛ خۆی واز لە پۆستەکەی دێنێت و دیمەشق جێدێڵێت، لەدوای جێهێشتنی شاعیرێکی سووری -بەداخەوە ناوەکەی ونە- شیعرێک بۆ لەدەستدانی ئیبن خەلەکان دەنوسێ و دەڵێت:

٨٨_Encyclopædia Britannica Online, Ibn Khallikān”. 2010. Retrieved May 22, 2010

٨٩_سایتی(زادی ڕێمان) ئامادەکردنی: شێروان عبدالرحمن، هەڵەچنیی: زانکۆی ئازادی دیراساتی ئیسلامی (زادی).

"پیاوانی دیمەشق سەرسام بوون

بە زیادبوونی ژمارەی سەرکردەی یاسایی

پیاوانی یاسا وەک ڕۆژن، سەرچاوەن بۆ ڕۆشنایی

بەڵام بۆ لە زۆربوونیاندا ئاشکرایە بە ڕوونی

لەبری زیادبوونی ڕۆشنی، وا زیادبوو تاریکایی"[90].

لە دوایی ئەوەی دیمەشق جێدێڵێت، بەرەو میسر دەگەڕێتەوە، لەوێش دەستدەکات بە وانەگوتنەوە لە خوێندنگەی (الفخرية) لە قاهیرە[91].

وە لە کۆتایی ساڵی ١٢٧٦ز دا دیسانەوە دەکرێتەوە بە قازی هەموو شافیعییەکانی سوریا و لە پێشوازیەکی گەورەدا بە ئامادەبوونی پاشای دیمەشق و هەموو سەرکردە سەربازی و کەسایەتییەکانی شارەکە؛ لە ساڵی ١٢٧٨ز دا دەگەڕێتەوە دیمەشق، بەڵام دیسان بەهۆی ململانێی نێوان میرەکان، ماوەیەک دەستگیر دەکرێت، پاش ماوەیەکی کەم لێبووردنی بۆ دەردەکرێت و دیسان دەبێتەوە بە قازی گەورەی ئەو وڵاتە، پاشان دەبێتەوە قازی تا سێ ساڵ بەردەوام دەبێت لەو پۆستە، دوای ئەوە خانەنشین دەکرێت. ئیبن خەلەکان لە دوو ساڵی کۆتایی ژیانیشدا بەتەواوەتی خۆی یەکلایی کردبۆوە بۆ وانەبێژی و وازی لە دادگەری هێنابوو.

٩٠_وەفایاتی عەیان و ئەنبائی زەمان / وەرگێڕانی یاسین محمود.

٩١_ڕۆڵی پرشنگداری زانا موسڵمانەکان لە پێشکەوتنە زانستییەکاندا، نووسینی:د.کاوە فەرەج، لاپەڕە:٢٠٨.

کتێبە بەناوبانگەکەی ئیبن خەلەکان

کتێبی "وفاء العينين و أبناء الزمان" واتا: (مردنی کەسایەتییە دیارەکان و کوڕانی ئەو سەردەمە) : یەکێکە لە کتێبە هەرە بەناوبانگەکانی جیهان؛ لەڕووی بەپێزی و ناوازەیی وردی زانیاری و لێکۆڵینەوەی، ناسراوە بە فەرهەنگی قۆناغ و ژیانی ناوداران، هەژدە ساڵ بە کۆکردنەوە و تۆمارکردنی زانیاری لەسەر ژیانی کەسایەتی و زانا و ناوداران خەریک بوو، لە ساڵی ١٢٥٦ دەستی پێکرد و لە ساڵی ١٢٧٤ تەواوی کرد، بەڵام سەرەڕای تەواوکردنی کتێبەکەشی تا کۆتایی ژیانی هەر خەریکی زیادکردنی زانیاری و تەئکید لێکردنەوەیان بوو، نەبادا هەڵە و کەم و کوڕی تێدابێ لە زانیارییە تۆمارکراوەکانی. خاڵی بەهێزی ئەم کتێبە لەوەدایە؛ بە بەراورد بە کتێبە هاوشێوەکانی نوسەرەکەی گرنگی زۆریداوە بە سەلماندنی ساڵی لەدایکبوون و وەفاتی ناوداران، بەجۆرێک؛ ئەگەر ساڵی مردنی ناودارێکی دەست نەکەوتبێت، ئەوا ژیاننامەکەی هەڵگرتووە و پۆزشی بۆ خوێنەر هێناوەتەوە. زۆرجار دەڵێت: ژیاننامەی فلان کەسم نەنووسی لەبەرئەوەی ساڵی وەفاتەکەیم نەدەزانی[92]، ئەمەش بۆ زانایانی فەرموودەناسی زۆر زۆر گرنگە، تا لە ڕێی ساڵەکانی وەفاتی ناودارانەوە سەنەدی ڕاوییەکانی فەرموودە ساغ بکەنەوە و، پەیوەندی ڕاوییەکان بە یەکترەوە بزانن و، سەنەدی بچڕاو(منقطع) لە سەنەدی پێکەوە گرێدراو(متصل) جیا بکەنەوە،

٩٢_ بڕوانە سەر سایتی (زادی ڕێمان)

https://zadyreman.com/detailnews.aspx?jimare=1520&babet=52

هەر بەهۆی ئەمەشەوە گەلێک کەس ئاشکرا کراون؛ کە فەرموودەیان هەڵبەستووە و بەڵگەیان نەبووە کە لە دەمی پێش خۆیان بیستبێت. ئێستا دەستنووسی ئەو کتێبە بە خەتی دانەرەکەی لە مۆزەخانەی بەریتانیا پارێزراوە، لە ئەڵمانیا بۆ یەکەمجار بە زمانی عەرەبی لە چاپ دراوە، زهیرەدین ئەردەبیلی وەریگێڕاوە بۆ سەر زمانی فارسی، لەلایەن پێنج زانایتر پاشکۆی بۆ دروستکراوە[93].

بە قسەی ڕۆژهەڵاتناس(فرانس ڕوزنپال)یش یەکێک لە دەستنووسەکانی ئەم کتێبە؛ بە خەتی ئیبن خەلەکان خۆیەتی و لە دووتوێی پێنج بەرگدا نوسراوەتەوە(ڕوزنپال خۆی ئەم نوسخەی دیوە)[94].

هەروەها لەلایەن (ولیەم مکگوکین دی سلاین) وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی ئینگلیزی، کە پێکهاتووە لە ٢٧٠٠ لاپەرەی لە چوار بەرگدا، ولیەم مکگوکین دەربارەی کتێبەکە دەڵێ: بەرهەمێکی زۆر گرنگ و نایاب و بەبڕشتە، پێیوایە؛ لەو پەڕی پلەی بەرزی دایە لە ڕووی زانیاری مێژوویی و ئەدەبیات و شارستانییەتی ئیسلامیدا، هەروەها دەڵێت: هەرگیز لە ڕادەی بەرزی و متمانە پێکراوی کتێبەکە کەم نەبۆتەوە، پشت بەستن و ئیعتبار پێکردنی بەردەوام ڕێزلێگیراوە لە هەموو سەردەمە مێژووییەکاندا[95]، لەو کارەیدا وا

٩٣_فرانز روزنثال: علم التاريخ عند المسلمين ص 764 ؛ عبدالرحمن البدوي: موسوعة المستشرقين ،. ص 399.

٩٤_ Ibn Khallikan’s biographical dictionary

٩٥_ وەفایاتی عەیان و ئەنبائی زەمان / وەرگێڕانی یاسین محمود.

دەردەکەوێت کە ئیبن خەلەکان زۆر شارەزایانە سەرچاوە مێژوویییەکانی بەکارهێناوە، بە دەلیل و ڕووداوی سەردەم و ڕۆڵ و پێگەی بنەماڵە و کەسایەتییەکان کە باسیان دەکات، باسەکانی هەر باسی دەستەڵاتداری نییە، بەڵکو باسی ئەدیب و شاعیر زانای ئایینی و یاسایی کراوە، کە خۆی دەدا لە دووسەد و سی ناودار و کەسایەتی کە پێویستن بناسرێن و زانیاریان لەبارەی بەکەڵکە.

جگە لەو کتێبە؛ ئیبن خەلەکان خاوەنی چەند کتێبێکی تری زانستی و شەرعزانی(فقه)ی و زمانەوانی بووە، چەندین هۆندراوەشی بە وشەی ناسک و مانادار هۆنیوەتەوە بە زمانەکانی فارسی و عەرەبی[96].

٩٦_ڕۆڵی پرشنگداری زانا موسڵمانەکان لە پێشکەوتنە زانستییەکاندا، نووسینی:د.کاوە فەرەج، لاپەڕە:٢٠٨.

کۆچی دوایی ئیبن خەلەکان

دوای بەسەربردنی ژیانێکی پڕ شکۆ و بەها لە وەرگرتنی زانست و خەریک بوون بە نوسین وخزمەتکردنی کۆمەڵگە و پێگەیاندنی فێرخوازان، لە(٢٦ی – ڕەجەبی – ٦٨١ک/ ٢ی – تشرینی دووەمی – ١٢٨٢ز) لە دیمەشق کۆچی یەکجاری کرد[97]، و لە چیای قاسیون لە گۆڕستانی جوعییە ئەسپەردە کرا.

٩٧_ کتێبی: ٤٠ وانە لە شارستانیەتی ئیسلامی،ن:سەربەست جەباری،لاپەڕە:٢٦٩.

مێژوونووسە تایبەتەکەی صەڵاحەدین

لەبەشی یەکەمدا بەتایبەتی لە باسکردنی ژیاننامەی سوڵتان (صەڵاحەدینی ئەیوبی)دا، زۆر باسی ووتەو و گێڕانەوەی کەسایەتیەکمان دەکرد سەبارەت بە ژیاننامەی سوڵتان صەڵاحەدین، بەناوی "ئیبن شەداد"[98]، کە ئەمیش وەکو یەکەمین مێژوونووسی سڵاحەدین دەستی کردووە بە نوسینەوەی ژیاننامەی سوڵتان صەڵاحەدین بەناوی "النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية" (چیرۆکەکانی سوڵتان و جوانییەکانی یوسف) بەڵام زیاتر بە "ژیاننامەی سەلاحەدین" بەناوبانگە.

٩٨_ شەداد: سەر بە خانەدانی "بەنی شە دداد" یان "شە دادیان"، لە بنەماڵە ناودارەکانی کوردە کە لە بە شیکی ئازەربایجاندا، لە ساڵی (٩٥١ تا ١٠٧٥)ز، پادشاییان کردووە و شارانی نەخجەوان و تفلیس و گەنجەیان بە دە ستە وە بووە.// معجم الأعلام، پاشکوی المنجد، ل: ٢٨٦.

زۆرێک لە توێژەران و مێژوونوسان لەسەر ئەوە کۆکن کە ئەو ژیاننامەی ئیبن شەداد، بۆ سەلاحەدینی ئەیوبی نوسیوەتەوە، گرنگترین بەرهەمە لەسەر ئەم پاڵەوانە مێژووییەی دنیای ئیسلام.

زۆربەی ئەوانەی لەبارەی ناوبراوەوە توێژینەوەیان کردووە، ناچار گەڕاونەتەوە سەر ئەم بەرهەمە، چونکە هاوچەرخ بە سەردەمی سەڵاحەدین نوسراوەتەوە و زۆرێك لە وردەکارییەکانی شەڕی خاچپەرستانی تێدایە، لەگەڵ کۆنترۆڵکردنی قودس لەلایەن سەلاحەدینەوە.

لێرەدا تیشك دەخەینە سەر نوسەری بەرهەمەکە و چۆنییەتی وێناکردنی پاڵەوانەکەی کە سوڵتان سەلاحەدینی ئەیوبییە کە زۆرجار بە "شێری دوو کیشوەر" ناوی دەهێنرێت کە ئاسیا و باکووری ئەفەریقایە، بۆیە پێم خۆشبوو ناساندنێک بۆ ئەم کەسایەتییە بکەم لە بەشی دووەمی کتێبەکەمدا و بەکورتی تیشکێک بخەمە سەر ژیاننامەی، تاوەکو ئێوەش ئەم زانا بەڕێزە بناسن کە هاوڕێ و ڕاوێژکاری سوڵتان سڵاحەدینی ئەیوبی بووە، هەروەها ئەم کەسایەتییە لە بنەڕەتدا کەسێکی کوردە.

لەمیانەی خوێندنەوەی مێژووی سەردەمی سەلاحەدیندا دەردەکەوێت کە ئیبن شەداد یەکێکە لە سێ گرنگترین کەسایەتییەکانی بواری (ئەدەب و زانست و سیاسەت) بووە، لەناو دەوڵەتی ئەیوبی لە پەنای قازی فازل و عیماد کاتبدا و لە بنەڕەتیشەوە لێهاتوویی خۆی ئیبن شەدادی بە سەلاحەدین ناساندووە.

ئیبن شەداد کێیە؟

ناوی تەواوی "بەهائەدین یوسف کوڕی ڕافع کوڕی تەمیمە"[99]، لە بنەماڵەی کوردانی (بەنی شەدادە (لەساڵی (539 ک / 1145ز) لە شاری موسڵ لەدایک بووە[100]، مێژوونووس و زانا و شەرعزان و قازی قازیەکان بوو، هەروەها مامۆستای مێژوونووسی بەناوبانگ ئیبن خەلەکانە.

ئیبن شەداد بە هەتیوی گەورە بووە، چونکە هەر بە منالی باوکی لەدەستداوە، لەبەرئەمەش لە ئامێزی ماڵی خاڵەکانی پەروەردە بووە و شەدادیش نازناوی باوانی دایکییەتی ناوبراو هەر لە موسڵ قورئان و فەرموودە و کتێبە سەرەتاییەکانی خوێندووە لەسەر دابونەریتی سەردەمی خۆی.

هەروەکو ئاماژەمان پێکرد ئیبن شەداد لەشاری موسڵ لە دایک بووە، لەو شارە خوێندی و لە فێقهدا شارەزایەتیەکی تەواوی دەسکەوت، پاشان چۆتە بەغدا و لە قوتابخانەی (النظامیة) زانستی عەقڵی و وێژەیی خوێندوە[101]، دوای چوار ساڵ لە ساڵی (569کـ)دا ، گەڕاوەتەوە بۆ موسڵ،ئەو کاتەی تەمەنی 30 ساڵ بووە لە موسڵ لە

٩٩_سوپای ئەییوبیان لەسەرودەمی سەلاحەددیندا، نووسینی:پ: موحسین موحەمەد حوسەین، وەرگێرانی:عوسمان عەلی قادر، لاپەڕە:٢٦، چاپی دووەم/٢٠١٤.

١٠٠ _ مێژووی ناودارانی کورد، نووسینی:بابە شێخی مەردۆخ ڕۆحانی، وەرگێرانی:ماجدی مەردۆخ ڕۆحانی، بەرگی: یەکەم، لاپەڕە:٨٠، چاپی: یەکەم/٢٠١٣ز.

١٠١ _ بڕوانە سەر هەمان سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

قوتابخانەی (الشهرزورية) دەرسی گوتووەتەوە، لەوێ پلە و پایەی بەرزبووەتەوە[102].

خاوەن ئاوەز بووە و خاوەن هزرێکی سنگسن بووە، لەبەرئەوە ئەتابەک[103].

چەندین جار بەباڵیۆز ناردوویەتی بۆلای خەلیفەی عەباسی ولای سلاحەدین دوای ئەوەی لە ساڵی(583ک/1188ز) لە حەج گەڕایەوە سەردانی (بيت المقدس)ی کرد، کە تازە سوپای موسڵمانان فەتحیان کردبوو، لەوێ سەلاحەدین بەدوای ناردوو و داوای لێ کرد کە لەلای بمێنێتەوە، ئیبن شەداد ڕەزامەندی دەربڕی و لەلای سەلاحەدین مایەوە [104]، لەوێوە دەبێتە مێژوونووسی تایبەتی سەلاحەدین و دەست دەکات بە نووسینی کتێبی (النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية/سيرة صلاح الدين الأيوبي)، لەم کتێبەدا هەر چییەکی دیتبێت و بیستبێتی، بە شێوازێکی شیرین بەبێ جوانکاری زمانەوانی تۆماری کردووە،

١٠٢_ سوپای ئەییوبیان لەسەرودەمی سەلاحەددیندا، نووسینی:پ: موحسین موحەمەد حوسەین، وەرگێڕانی:عوسمان عەلی قادر، لاپەڕە:٢٦، چاپی دووەم/٢٠١٤ز.

١٠٣_ ئەتابەگ:وشەیەکی تورکییە لە دوو برگە پێکهاتووە: (ئەتا-باوک)، (بەگ-میر)، بە واتای باوکی میر دێت؛ لە بنەڕەتدا بەو کەسە دەگوترا کە پەروەردەکردنی منداڵی سوڵتانەکانیدەکەوێتە ئەستۆی، پاشان میری دەوڵەتەکان و فەرمانڕەوایانی کوردستان ئەم نازناوەیان هەڵگرتووە کە بریتی بوون لە پێنج چین: میرەکانی فەرمانڕەوای ئەرتەقی، فەرمانڕەواکانی شای ئەرمەنە، سوڵتانەکانی فەرمانڕەوایی زەنگی، ئەتابەگییەکانی ئازەربایجان، ئەتابەگی لوڕستان و هەولێر نازناوی ئەتابەگ یەکەم جار بە نیزامەئەلمولکی تووسی وەزیری مەلەکشای سەلجووقییەکان درا.

١٠٤_ بڕوانە سەر هەمان سەرچاوەو لاپەڕەی پێشووتر.

خەباتی سەختی سوپاکەی سەڵاحەدین دژ بەهێرشی سێیەمی خاچپەرستان بەشێوەیەکی تەواو نمایشی کردووە بە بێ ئەوەی بەدوای هەوا و هەواس پەرستی قارەمانیەتی پەلکێشبێ، هەر بۆیە دەگمەنە سەرچاوەیەکی مێژووی سوڵتانێ یان میرێ لە سەرکردەکانی چاخی ناوەڕاست بدۆزرێتەوە هێندەی کتێبەکەی ئیبن شەداد بایەخی مێژووی هەبێت.

ئیبن شەداد ساڵانی کۆتایی سەلاحەدین ماوەیەک وەك ڕاوێژکار و ماوەیەکی تر وەك نهێنی پارێز، هەندێک جاریش وەك بەرپرسێکی باڵای دەوڵەتی ئەیوبی کاری کردووە و چەند کاتێکی کەم نەبێت هەرگیز لە سەلاحەدین جیانەوبۆتەوە، هەر بەم هۆیەشەوە ناوبراو لەگەڵ قازی فازڵدا تاکە کەس بوون کە لەکاتی سەرەمەرگ لە پشتی سەرییەوە بوون لە شاری دیمەشقی پایتەختی شام.

برادەرایەتی ئیبن شەداد و سەڵاحەدین لە پێنج ساڵ زیاتر نەخایان، هاوڕێتێیان لەوساڵەوە دەستی پێکرد کە باسمان کرد تاوەکو ڕۆژی مردنی سوڵتان سەڵاحەدین[105].

هەر ئەم پەیوەندی و متمانەیەش دەرفەتی زۆری بۆ ڕەخساندووە کە لە نزیکەوە ئاگاداری زۆربەی هەرە زۆری نهێنییەکان و چۆنییەتی دروستکردنی بڕیار ببێت لەناو دەوڵەتی ئەیوبی لە سەردەمی سەلاحەدین و تەنانەت پاش کۆچی دوایی ئەویش لە سەردەمی کوڕەکانی.

١٠٥_ سوپای ئەییوبیان لەسەردەمی سەلاحەددیندا، نووسینی:پ: موحسین موحەمەد حوسەین، وەرگێرانی:عوسمان عەلی قادر، لاپەڕە:٢٧، چاپی دووەم/٢٠١٤ز.

بەرهەمەکەی ئیبن شەداد " النوادر السلطانية"

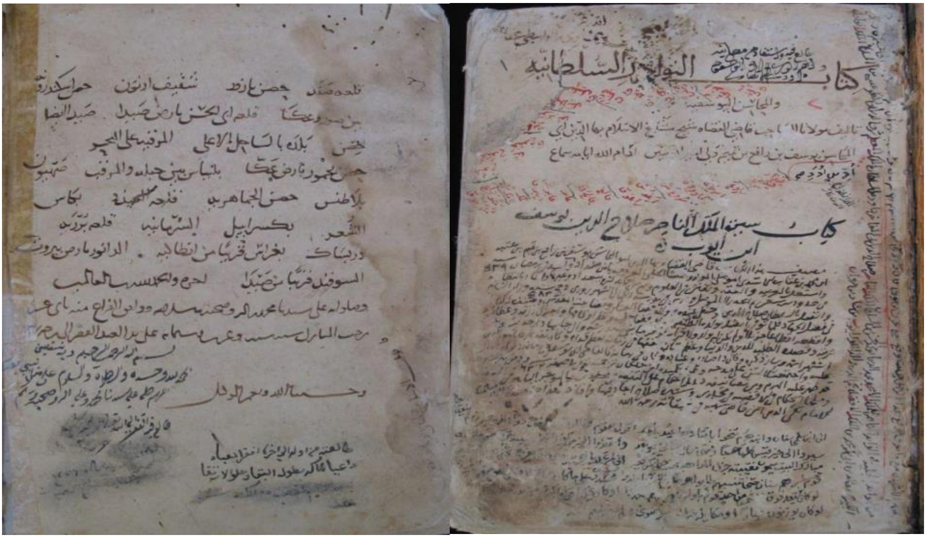

کتێبەکەی "ئیبن شەداد"

ناوی تەواوی ئەم کتێبە بریتییە لە " النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية"، بەڵام زیاتر بە "ژیاننامەی سەلاحەدین" بەناوبانگە.

ئیبن شەداد ئەم کتێبەی وەك یاداشتی ڕۆژانە نووسیوەتەوە و دابەشی کردووە بۆ دوو بەشی سەرەکی: یەکەمیانی تایبەت کردووە بە لەدایکبوونی سەلاحەدین، گەشەکردن و پێگەشتنی، ئاکار و ڕەوێ و ڕەفتاری. بەشی دووەمیش تەرخانە بۆ بارودۆخی سەردەمی سەلاحەدین، جەنگەکان و مێژووەکان و بەروارەکانیان تا کۆتایی ژیانی.

لە کۆتاییشدا ئامارێکی خستۆتەڕوو لەبارەی ئەو قەڵا و شارانەی لە سەردەمی سەلاحەدین کۆنترۆڵکراون بەدرێژایی مێژووی تێکۆشانی ئەو لە نێوان ساڵانی (٥٦٥ــ ٥٨٤ك/ ١١٦٩ــ ١١٨٨ز)[106].

لەبارەی میتۆدی ئەم بەرهەمەوە، ئیبن شەداد ڕوونی دەکاتەوە کە ئەو دروست لە مانگی جەمادی یەکەمی 584 ك/ 1188ز چۆتە ناو ئیدارەی سەلاحەدینەوە، بۆ بەسەرهات و ڕووداوەکانی پێش ئەو بەروارەش پشتی بە خەڵکانی متمانەپێکراو بەستووە. پاش ئەو ساڵەش شتەکانی چۆن دیوە وەها تۆماری کردوون، یان چۆن خەڵکانی متمانەپێکراو بۆیان گێڕاوەتەوە(12). لەم میانەیەشدا کاتێك ڕوداوەکانی ساڵی 585ک _ 1189ز دەگێڕێتەوە باس لەوە دەکات ئەو لەوێ نەبووە و لە سەفەر بووە، ئەمەش ئاماژەیە بۆئەوەی بەرهەمەکەی گێڕانەوەی ڕاستەخۆیە، ئەمەش بۆ مێژوونوسان بایەخێکی هێجگار گرنگی هەیە.

١٠٦_ سوپای ئەییوبیان لەسەرودەمی سەلاحەددیندا، نووسینی:پ: موحسین موحەمەد حوسەین، وەرگێرانی:عوسمان عەلی قادر، لاپەڕە:٢٨، چاپی دووەم/٢٠١٤ز.

شێوازی نووسینی کتێبەکەی

ئیبن شەداد، ڕوداوەکان بە زنجیرە دەگێڕێتەوە بەپێی ڕیزبەندی مانگ و ساڵەکان، بەڵام بەرهەمەکە ساڵنامە نییە وەك ئەوانەی (تەبەری)[107] و (ئیبن ئەسیر)[108]، بەڵکو ناونیشانی سەرەکی داناوە بۆ ڕووداوەکان بە ڕەچاوکردنی کاتی ڕوودانیان، زمانی بەرهەمەکەش ئاسانە ئەگەر بەراورد بکرێت لەگەڵ بەرهەمە مێژووییەکانی تری سەردەمی پێش سەردەمی ئەیوبی.

ئیبن شەداد زۆر دەستەواژەکانی "دیم"، "چاوم پێی کەوت"، "گوێم لێبوو" ئەمەش نیشانەی ئامادەییەتی لەناو ڕووداوەکان و بەشداریکردنییەتی لە دروستکردنی هەندێکیان بە حوکمی نزیکایەتی لە سەلاحەدین.

دەستنوسی بەرهەمەکەی ئیبن شەداد لە کتێبخانەی قودس پارێزراوە، بەپێی لێکۆڵەری ئەو نوسخەیەش کە جەمالەدین شەیالە و لە 1959 ئەنجامیداوە، نوسخەکە شەش ساڵ بەر لە مەرگی ئیبن شەداد نوسراوەتەوە و پیشانی خۆی دراوە و لەسەری ڕازی بووە، ئەمەش نزیکی دەکاتەوە لە وێنەی کتومت.

١٠٧_ تەبەری: محەممەد کوڕی جەریر کوڕی یەزید کوڕی کەثیر کوڕی غالب ناسراوە بە تەبەری مێژوونووس و زانایەکی ئیسلامی فارس بوو خەڵکی ئامۆلی تەبەریستان. لە نێو دیارترین کەسایەتییەکانی سەردەمی زێڕینی ئیسلامیدا بوو، تەبەری بە بەرهەمە مێژووییەکانی و شارەزایی لە تەفسیری قورئاندا ناسراوە.

١٠٨_ ئیبن ئەسیر: عیزەدین ئەبولحەسەن، عەلی ئیبن محەممەد جزری شیبانی ناسراو بەعیزەدین ئیبن ئەسیر ١٨٨٦ی کوردی-١٩٣٣ی کوردی (١١٦٠ی زایینی–١٢٣٣ی زایینی). مێژوونووسی ئیسلامی جزیر. الکامل فی التاریخ و أسد الغابة فی معرفة الصحابه بەناوبانگترین بەرهەمەکانین.(ویکیپیدیای کوردی).

بەرهەمەکەی ئیبن شەداد وەسفێکی وردی تیایە لەبارەی ڕووداوە مێژووییەکان، لەبارەی جەنگەکانی نێوان ئەیوبی و خاچپەرستەکان، وەسفکردنی ئامرازە جەنگییەکان. لە بەرهەمەکەی ئیبن شەدادا وەسفی هەندێك ئامرازی جەنگی هاتوون لە سەرچاوەکانی تردا نین. جگە لە باس و خواستی جەنگەکانیش، ئیبن شەداد درێغیی نەکردووە **لە** ڕونکردنەوەی دۆخی کۆمەڵایەتیی و ئیداری کۆمەڵگا ئیسلامیی و مەسیحییەکانی ئەوکات بەتایبەت لە بواری ناوبژیوانی و نێوانگریی لە جەنگەکان.

لە بەرهەمەکەیدا [سیرة صلاح الدین] ئیبن شەداد باسی چۆنییەتی دانیشتنی سەلاحەدینی کردووە بۆ چارەسەری کێشەکان، چۆنییەتی پەنابردنی مسوڵمانەکان بۆ دادوەرێکی مسوڵمان کاتێك لە ژێردەستی خاچپەرستەکان بوون.

بەپێی گێڕانەوەکانی ئیبن شەداد میرە خاچپەرستەکان شتێك لە زمانی عەرەبی و مێژوو دابونەریتیان زانیوە.

ئیبن شەداد باس لەوە دەکات تۆڵەی خەتابار لای سەربازانی ئەڵمان کوشتن بووە و دەڵێت "هەرکام لەوان تاوانێکیان بکردایە هیچ چارێکی تری نەبوو جگە لە سەربڕین وەك مەڕ" لەمیانەی خوێندنەوەی بەرهەمەکەشدا ئەوە دەردەکەوێت کە ئیبن شەداد لەژێر کاریگەریی کەسایەتی سەلاحەدیندا بووە، هەرگیز ناوی نابات لەگەڵ دەستەواژە و نازناوی گەورەییدا نەبێت.

پاسا و بۆ هەموو هەنگاوەکانی دەهێنێتەوە بە بەڵگە و شیکاری جیا جیا، بەڵام ئەمە ڕێگر نەبووە ڕووداوەکان بە دروستی تۆمار بکات، بۆ نمونە لە باسی سەرکەوتنی سەلاحەدیندا لە شاری میافارقین، ئەوەی خستۆتە ڕوو "فەرمانڕەوای شار درێغیی نەکردووە لە بەرگریی، بەڵام قەدەر بەخشیبووی بە سەلاحەدین".

سەرسامی بە سەلاحەدین پەسەندکردنی زۆری لەلایەن ئیبن شەدادەوە شتێکی سەیر نییە ئەگەر ئەوە بزانرێت کە ناوبراو چەندە نزیك بووە لەم سەرکردەیە و چۆن بەشداریی بڕیار و هەنگاوەکانی کردووە.سەرسامی ئیبن شەداد بە سەلاحەدین لە دەستپێکی بەرهەمەکەیدا دەردەکەوێت کە لەبارەی سەلاحەدینەوە کۆمەڵێک نازناوی هۆندۆتەوە لەوانەش:-

١_ الملك الناصر (شای سەرکەوتن).

٢_ جامع كلمة الأيمان (کۆکەرەوەی وشەی ئیمان).

٣_ قامع عبدة الصلبان (سەرکوتەری خاچپەرستان).

٤_ رافع علم العدل والأحسان (بەرزکەرەوەی ئاڵای دادپەروەری وچاکە).

٥_ صلاح الدنيا والدين (چاکەی دونیاو دین).

٦_ سلطان الإسلام والمسلمين (سوڵتانی ئیسلام و موسڵمانان).

٧_ منقذ بيت المقدس من أيدي المشركين (ڕزگارکەری قودس لە دەستی موشریکەکان).

٨_ خادم الحرمين الشريفين (پارێزەری دوو مزگەوتە پیرۆزەکە).

لە میانەی خوێندنەوەی بەرهەمەکەی ئیبن شەدادا دەردەکەوێت کە ناوبراو تۆماری ڕۆژانەی کردووە، چونکە لەکاتی ناوبردنی سەلاحەدیندا زوو زوو دەڵێت "یرحمه الله" لەکاتێکدا پێداچونەوەی بەرهەمەکە لەلایەن خۆیەوە کەوتۆتە پاش وەفاتی سەلاحەدین.

کتێبەکانی ئیبن شەداد:

١_ (النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية) لەمەڕ کەسایەتی سوڵتان سەڵاحەدینی ئەیوبییەوە.

٢_ (دلائل الأحكام) لەبارەی حەدیسەوە.

٣_ (ملجاء الحكام عند التباس الحكام) لە دادوەریدا.

٤_ (فضل الجهاد).

٥_ (الموجز الباهر) لە فوروعدا.

٦_ (كتاب العصا)[109].

١٠٩_ مێژووی ناودارانی کورد، نووسینی:بابە شێخی مەردۆخ ڕۆحانی، وەرگێڕانی:ماجدی مەردۆخ ڕۆحانی، بەرگی: یەکەم، لاپەڕە:٨٠، چاپی: یەکەم/٢٠١٣ز.

کۆچی دوایی ئیبن شەداد

ئیبن شەداد دوایی مردنی سەلاحەدین، هەوڵی دا ڕێگری بکات لە سەرهەڵدانی ئاژاوە لە نێوان کوڕەکانی سەڵاحەدین دا[110]، دواتر گەڕایەوە میسڕ و هەوڵیدا مەلیک عەزیز عوسمانی کوڕی سەلاحەدین لە جێی بابی دانێت و لەو کارە گرینگە سەرکەوتوو بوو ، لە ساڵی (591ک) مەلیک زاهیر غیاسەدین میری حەلەب، داوای لێکرد بچێت بۆ ئەوێ و دادوەری حەلەب لەدەست بگرێت، ئیبن شەداد ئەو داخوازیەی بەجێ هێنا و تا دوا کاتەکانی ژیانی (632ک/1234ز) لەو کارەدا مایەوە و لەتەمەنی (٩٣) ساڵیدا لە حەلەب گیانی سپارد.

١١٠_ مێژووی ناودارانی کورد، نووسینی:بابە شێخی مەردۆخ ڕۆحانی، وەرگێڕانی:ماجدی مەردۆخ ڕۆحانی، بەرگی: یەکەم، لاپەڕە:٨٠، چاپی: یەکەم/٢٠١٣ز.

ئیبن تەیمییە

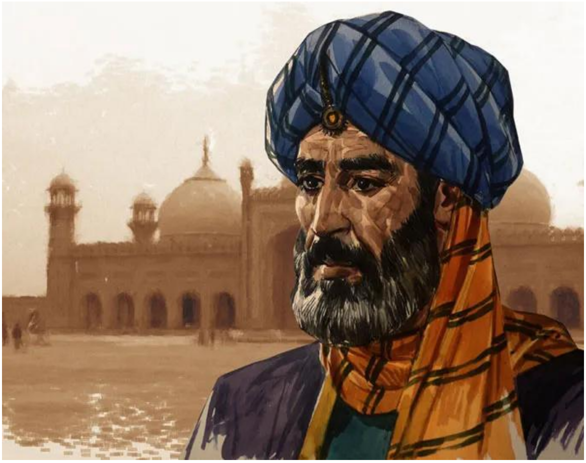

هەرچەندە باسی ئەم زانا بەڕێزە بکەین ناتوانین حەق و مافی تەواوەتی وەکو خۆی پێبدەین لە باسکردنیدا، ئەم زانایە لە بنەڕەتدا کوردە و خەڵکی شاری حەڕانە،بەڵام عەرەب زۆر هەوڵی داوە بیکاتە موڵکی خۆی، تاوەکو فەخر و شانازی پێوە بکات.

ئیبن تەیمییە کەسێکی زانا و موفتی و شارەزا لە زانستی شەرعی و فیقهی ئیسلامی و تەفسیری قورئان و فەرموودەدا بووە، کە بە (شیخ الإسلام)یش، ناسراوە.

ئیبن تەیمییە لە خێزانێکی زانستپەروەر لەدایکبووەو پێگەیووە و سەرجەم زانستەکان بەباشی فێربووە، وە پێش تەمەنی (٢٠)ساڵی و هەر بەگەنجی توانای فەتوا دانی هەبووە[111].

١١١_ ٤٠ وانە لە شارستانیەتی ئیسلامی، نووسینی: سەربەست جەباری، ل: ٢٧١.

زانای پایەبەرز ئیبن تەیمیە، بەکەسێکی گەڕانەوە بۆ یەکتاپەرستی و لەناوبەری بیدعەچی بەناوبانگ و ناسراو بوو.

ئەم زانا گەورەیە کەسێکی پارێزگارو موجاهید و زاهید بووە و چاونەترس و ئازا بووە، بەهیچ شێوەیەک ماستاو و ڕووپامایی بۆکەس نەکردووە، بە کەسێکی نوێکەرەوە(مجدد)ی، سەردەمی خۆی ناسراوە، ماوەیەک چووە بۆ میسر بۆ فەتوادان و پاشان گەڕاوەتەوە بۆ شام لەزیندان و لە ساڵی (٧٢٨ک/١٣٢٨ز) کۆچی دوایی کردووە،

خەڵکی هەموو شاری دیمەشق شوێن جەنازەکەی کەوتن کە ژمارەیان (٢٠٠)هەزار کەس بووە، وتراوە: جەنازەکەی ئەم گەورەترین جەنازەبووە لە ئیسلامدا لەدوای جەنازەکەی ئیمامی ئەحمەدی کوڕی حەنبەل[112].

ئەم زانا ناودارە یەکێکە لەو زانا ناودارانەی کە زۆرترین نوسراویان هەیە، ئەو نوسراواواتەیکە تاوەکو ئێستا چاپکراون (٣٠٠) بەرگ دەبن[113]، ناودارترینیان بریتییە لە (مجموعة الفتاوى) کە (٣٧) بەرگە.

١١٢_ ٤٠ وانە لە شارستانیەتی ئیسلامی، نووسینی: سەربەست جەباری، ل: ٢٧١.

١١٣_ ئەمە ئیبن تەیمیەیە، نوسینی: مامۆستا عەلی خان، لاپەڕە: ١٢ چاپی یەکەم/٢٠١٧ز.

شاری حەڕان

شاری حەران[114]، ناوچەیەكە لە كوردستانی باكووری ئازیز.

ئەم شارە كاتی زوو نشینگەی پێغەمبەری خوا ئیبراهیم (علیه السلام)بووە، بەڵام دواتر كەسانی بێباوەڕ تیایدا دەركەوتن كەپێیان دەوترا صابیئیەكان، ئەمانە لەبری خوای گەورە ئەستێرەیان دەپەرست.

كاتێك ئایینی ئیسلام هات لەسەردەمی خەلیفەی موسوڵمانان عومەری كوڕی خەتابدا لەلایەن موسوڵمانانەوە شاری حەران ئازاد كرا، ئیتر ئاینی خوا گەیشتە ئەو شارەو ریشەی بتپەرستی تیایدا وشك بوو.

لەناو ئەم شارە كوردیەدا بنەماڵەیەكی گەورەو خواناس دەركەوت كەزۆربەی هەرە زۆری كەسەكانی زانای گەورە و هەڵكەوتەی ناو موسوڵمانان بوون،ئەو بنەماڵەیە بنەماڵەی تەیمیە بوو، ئەوانە دەیان زانای گەورەیان پێشكەش كرد بەموسوڵمانانو تا ئەمڕۆش موسوڵمانان قەرزاری زانست و خزمەتی ئەوانن.

لەو شارەداو لەناو ئەو بنەماڵەیەدا زانایەكی گەورە هەبوو كەناوی عەبدولحەلیم بوو، ئەو زانایە هەر لە منداڵیەوە لەسەر دەستی باوكی زانستی وەرگرت و پێگەیشت و دواتر كەوتە وانەوتنەوەو بڵاوكردنەوەی زانستو خزمەت كردن بەموسوڵمانان، تا كاتی خۆی هات ژنێكی هێنا بەناوی ستونیعەم كە ئافرەتێكی زیرەك و زانا بووە.

١١٤_ حەڕان: یەكێكە لە شارە كۆنەكانی توركیا لە باكووری كوردستان كە لە پارێزگای ڕحا هەڵكەوتووە. بەپێی سەرژمێرییەكانی ساڵی ٢٠٠٩ ژمارەی دانیشتووانی ٦٢,٩٨٩ كەس بووە، كە نزیكەی ٥,٩٩٥ كەسیان لە بەشی ناوەندی نیشتەجێن.(ویكیپیدیای كوردی).

خوای گەورە چەند منداڵێكی بەخشی بەم ژن وپیاوە زاناو خواناسە، هەموو منداڵەكانیشیان كەسی دیار و زانا دەرچوون كە خزمەتێكی گەورەیان پێشكەش كرد ،ناوی منداڵەكانی بریتی بوون لە (عەبدورحمان، عەبدوڵا، ئەحمەد).

لەهەموویان زیرەكتر و زاناتریان ئەحمەد بوو كە لەبەر زۆر زیرەكیەكەی بوو بەكەسایەتی هەرە دیاری بنەماڵەكەی، هەر لەبەرئەوەش بەناوی بنەماڵەكەیەوە ناسراوەو بە (ئیبن تەیمیە) ناوی دەبرێت.

ئیبن تەیمیە لەساڵی 661 كۆچی لەشاری حەران لەدایك بوو، لەوێ سەرەتای ژیانی دەستی پێكرد، هەر لەمنداڵیەوە دایك و باوكی گرنگییەكی زۆریان پێدا تا زانستی زۆری پێببەخشن، بەڵام هێندەی نەبرد باری ژیانیان تێكچوو و ناچار بوون شارو ناوچەی خۆیان جێبهێڵن، ئەوكات تەمەنی ئیبن تەیمیە شەش ساڵ بوو[115].

١١٥_ ئیبن تەیمییە(ڕەچەڵەك و ڕۆڵی لەمێژووی ئیسلامیدا) نووسینی:نیهاد جلال حبیب الله، لاپەڕە:٥١.

بۆچی ناچار بوون شار و ناوچەی خۆیان جێ بهێڵن؟

هۆکاری ناچار بوونیان بە کۆچکردن و بەجێ هێشتنی شارەکەیان بۆ هێرشی تەتار و مەغۆل دەگەڕێتەوە، چونکە مەغۆلەکان خەڵکێکی دڕندەو پیاوکوژ و خراپەکار بوون هێرشیان هێنا بۆ سەر شارەکەیان، بۆیە ئەو خێزانە ناچار بوون کۆچ بکەن بۆ وڵاتی شام بۆ شاری دیمەشق.

ئەم خێزانە بۆئەوەی دەستگیر نەکرێن بەشەو کۆچیان کرد و هەرچی کتێبیان هەبوو بەچەند عەرەبانەیەك لەگەڵ خۆیاندا بردیان تا لەوێش لە زانست نەبڕێن، ئەمەش بەڵگەی گرنگی و بەهاداری زانست بووە لەلای ئەو خێزانە[116].

کاتێك چوون بۆ شاری دیمەشق لەوێ باوکی لەمزگەوتدا وانەی دەوتەوەو ئیبن تەیمیەش بەردەوام زانستی وەردەگرت و لەخزمەت چەندین زانا و مامۆستادا زانستی وەردەگرت، بەوجۆرە گەورە بوو تا گەیشتە تەمەنی گەنجی.

١١٦_ ئیبن تەیمییە(ڕەچەڵەك و ڕۆڵی لەمێژووی ئیسلامیدا) نووسینی:نیهاد جلال حبیب الله، لاپەڕە:٥١/. هەروەها / الکرمي: س، پ، ل:٣٢١.

ئیبن تەیمییە کێیە؟

شیخ الإسلام ناوی تەواوی (ئەحمەدی کوڕی عبدالحلیم کوری عەبدولسەلامی کوڕی عبداللهی کوڕی تەیمییەی حەڕانی)[117]،یە، لەساڵی (١٢٦٣ز)[118]، لەشارێک بەناو(حەڕان) کە ئەکەوێتە باکوڕی کوردستان وە نزیکە لەسنووری سوریاوە لەدایکبووە.

ئیبن تەیمیە لە تەمەنی حەوت ساڵییەوە دەستیکردوە بە خوێندنی ئایین و زمانی عەرەبی و بیرکای، هەر لە تەمەنی مێردمنداڵیدا قورئانی لەبەرکردوە. لای زیاتر لە 200 شارەزا و ماموستای ئیسلامی وانەی ئایینی خوێندوە و زانیاری و ئەزمونی لێوە بەدەخستون. لە تەمەنی مێردمنداڵیدا شارەزاییەکی باشی هەبووە لە بوارەکانی تەفسیر، فەرمودە، فیقە و زمانی عەرەبی دا. بە گوێرەی هەندێك سەرچاوەی ئیسلامی، جگە لە زمانی عەرەبی، ئیبن تەیمیە شارەزای زمانەکانی عیبری، لاتینی و تورکی بووە و لە نووسین و نامەکانیدا ئەو زمانانە دەرکەوتون.

ئیبن تەیمیە ئەو عالمەیە کە هەرکاتێك وترا ئیبن و تەیمییە وای فەرمووە زاناو فەرموودە ناسەکان بێدەنگ دەبن لەئاست فەتواکانیدا .

ئیبن و تەیمییە شارەزاییەکی زۆری هەبووە لە زانستەکانی:-

١١٧_ وتە و ئامۆژگاری و ژیاننامەی ئیبن تەیمییە،نووسینی:سید عبدالله، وەرگێرانی :محمد محمد حەمە میرزا، لاپەڕە:١٣.

١١٨_ ڕۆڵی پرشنگداری زانا موسڵمانەکان لە پێشکەوتنە زانستییەکاندا، نووسینی:د.کاوە فەرەج، لاپەڕە:٢٠٦.

(قورئانی پیرۆز و زانستەکانی ، فەرموودەو زانستەکانی، تەفسیر، مێژوو و شەریعەت و بیروباوەڕ و زمانی عەرەبی و شارەزایی دەستەو کۆمەڵە ئاینییەکان، زانسەکانی فەلسەفە و کەلام و مەنتیق)[119] ئێستاش بەشێك لە کتێبەکانی دەستی بەسەردا گیراوە لە مۆزەخانەی بەریتانی لە لەندەن .

ئیبن و تەیمییە ڕۆڵێکی کاریگەر و گەورەی بینی لە ڕووبەڕوبونەوەی تەتارومەغۆلەکان بەوەی هەستا بە دەرکردنی فەتوا و هاندانی ئومەتی ئیسلام لە ڕووبەڕوبونەوەی تەتارومەغۆلەکان و هاندانی سەرکردەکانی ئیسلام وەکو (مهنا عیسی ، محمد بن قلاوون ، المستکفی باللە) بۆ دژ وەستانی مەغۆل و تەتار .

بەڕای زۆرێك لە زانایان ئیبن تەیمییە بە زیندوکەرەوەی دین (مجدد) دادەنرێت[120]، لە بواری عەقیدەیی و زانستی و فقهی شەرعی.. هتد .

١١٩ _ ئیبن تەیمییە(ڕەچەڵەك و ڕۆڵی لەمێژووی ئیسلامیدا) نووسینی:نیهاد جلال حبیب الله، لاپەڕە:٥٨.

١٢٠ _ ڕۆڵی پرشنگداری زانا موسڵمانەکان لە پێشکەوتنە زانستییەکاندا، نووسینی:د.کاوە فەرەج، لاپەڕە:٢٠٦.

نازناوی ئیبن تەیمیە

بەهۆی ئەو شارەزاییەی ئیبن تەیمیە لە ئایینی ئیسلامدا هەیبووە و پابەندی ڕێبازی سوننە و جەماعە بووە و زۆربەی کاتەکانی ژیانی بۆ لێکۆڵینەوە لە ئایینی ئیسلام تەرخانکردوە، زۆرێك لەو شارەزا و کەسایەتییە ئایینیانەی هاوسەردەمی بوون و چەندینی تریش کە دوای ئیبن تەیمیە پەیدابوون، نازناوی "شێخی ئیسلام"یان بە ناوبراو بەخشیوە و تا ئێستاش، لە نێوەندی ئیسلامیدا ئیبن تەیمیە بە "شيخ الإسلام" دەناسرێت و ناوبانگی بڵاوبووەتەوە.

ڕۆڵی ئیبن تەیمیە

ئیبن تەیمیە شارەزایەکی ناوداری ئیسلامە. لە بۆچونەکانیدا پشتی بە دەقەکانی قورئان و فەرمودەی پێغەمبەری ئیسلامﷺ بەستوە.

ئیبن تەیمیە، ڕۆڵێکی کاریگەر و گەورەی هەبووە لەوەی "جیهاد" بخاتە پلەوپایەیەکەوە کە بەلای شوێنکەوتوانیەوە ببێت بە یەکێك لە کۆڵەکە و پایە سەرەکییەکانی ئیسلام. ئەوەش کاریگەرییەکی بەرچاوی خستە سەر بیرکردنەوەی ئەو ئیسلامگەرا و گروپە ئیسلامیە سیاسییانەی لە سەدەی بیستەم بەدواوە سەریانهەڵداوە و تا سەردەمی ئێستاش بەردەوامن لە پەیدابوون و جموجۆڵ و کارکردن.

فێربوون و پێگەیشتنی

ڕۆژێك عەبدولحەلیم منداڵەکانی کۆکردەوە تا بیانبات بۆ سەیران و گەڕان، بەڵام ئیبن تەیمیە داوای کرد لەباوکی ڕێی بدات نەچێت بۆ سەیرانەکە، باوکیشی ڕازی بوو، تا باوکی و براکانی چوون بۆ گەڕانەکەیان و هاتنەوە ئیبن تەیمیە کتێبێکی گرنگ و گەورەی زانایەکی لەبەرکردبوو، کەباوکی هاتەوەو ئەوەی بینی تەواو سەرسام بوو بەتوانای کوڕەکەی، بۆیە ترسا خەڵکی زیانی پێبگەیەنن، بە ئیبن تەیمیەی کوڕی وت ڕۆڵە شیرینەکەم ئەمە بۆ کەس باس نەکەیت[121].

جارێك زانایەکی حەلەبی هاتە دیمەشق و بیستبووی ئیبن تەیمیە زیرەکە، بۆیە چوو بۆلای تا تاقی بکاتەوە، کاتێك پرسیاری لێکرد و ئیبن تەیمیە وەڵامی دایەوە هێندە زیرەکانەو بەهێز وەڵامی دایەوە کەزاناکە تەواو پێی سەرسام بوو، زاناکە یەکسەر وتی ئەگەر ئەم کوڕە بمێنێت لە داهاتوودا ڕۆڵی زۆر گەورەی دەبێت.

ئیتر هێندە زیرەك بوو تاخێرا بوو بەزانایەکی دیارو لەتەمەنی حەڤدەساڵیدا فەتوای دەدا لەسەر مەسەلەکان، فەتواکانیشی ڕاست بوون و زانایان ڕەخنەیان لێ نەدەگرت.

---

١٢١ _ ئیبن تەیمیە(ڕەچەڵەك و ڕۆڵی لەمێژووی ئیسلامیدا) نووسینی:نیهاد جلال حبیب الله، لاپەڕە:٥٥.

ئیبن تەیمیە هیچ کات پارەو شتی لەخەڵك وەرنەدەگرت چونکە هەر لەمنداڵییەوە بەڵێنی دابوو بەخوای گەورە کە لەسەر قورئان پاداشت وەرنەگرێت، بۆیە کاتێك قورئانی لەبەردەکرد و کەسێك بیویستایە خەڵاتی بکات وەری نەدەگرت، چونکە دەیوت من تەنیا لای خوا پاداشت وەردەگرم.

هیچ کات ئیبن تەیمیە رەخنەی نەدەگرت لەخواردن، بەڵکو بەهەر خواردنێکی حەڵال رازی بوو و نارەزاییشی دەرنەدەبڕی.

له ساڵی 692 کۆچیدا واته تەمەنی 31 ساڵی ئیبن تەیمیە لەگەڵ کاروانێکدا چوو بۆ حەج، لەرێگەی سەفەریاندا رەشەبایەکی توند هەڵیکرد کەژمارەیەکی زۆری خەڵکەکە بەو هۆیەوە مردن، بەڵام ئیبن تەیمیەو ژمارەیەکی تر لەخەڵکەکە رزگاریان بوو.

دوای ئەوەی باوکی کۆچی دوایی کرد ئیبن تەیمیە لەشوێنی باوکیدا لەمزگەوتدا وانەی دەوتەوە، هێندە زیرەك بوو کەکاغەزو نووسینی لەبەردەستیدا نەبوو و هەموو شتەکانی لەبەر بوو، ئیبن تەیمیە لەوتارەکانیدا زۆر گرنگی دەدا بە فەرموودە و لەرێبازی راستی زانایانی پێشوو لای نەدەدا، دوای وتارەکەش گوێی دەگرت لە پرسیاری خەڵك و وەڵامی پرسیارەکانی دەدایەوە.

جارێك ئیبن تەیمیە نەخۆش کەوت، کاتێك چوو بۆ لای پزیشك پزیشکەکە پێی وت زۆر مەخوێنەرەوەو خۆت ماندوو مەکە، لە وەڵامدا ئیبن تەیمیە وتی مەگەر ئێوە ناڵێن ئەگەر کەسێك حەزەکەی بێتەدیو خۆشی بێت ئەوە بۆ تەندروستی باشە، دەی من لەکاتی خوێندنەوەو

زانستدا تەواو خۆشیمە و دەبێت باش بێت بۆم، بۆیە هۆکاری نەخۆشیەکەی من ئەوە نیە.

ئیبن تەیمیە لەبەرگریکردنی لە موسوڵمانان زۆر دلێر و نەترس بوو، کاتێك مەغۆلەکان هاتن و شامیان داگیر کرد، سەکردەکەیان ناوی (فازان)[122]، خان بوو، ئیبن تەیمیە لەگەڵ ژمارەیەك زانای تر چوون بۆ لای، ئیبن تەیمیە هێندە بەرەقی قسەی لەگەڵ کرد کەهەموو زاناکانی تر ترسان، ئەو داوای کرد هەموو بەندکراوانی موسوڵمانان و بەندکراوە ناموسوڵمانەکانیش ئازاد بکرێن، ئەویش رازی بوو، پاشان هەموویانی ئازاد کرد، کاتێك گەڕانەوە زاناکانی تر وتیان لەگەڵ ئەو ناچینەوە تووشی شتێکمان دەکات، کەچی ویستی خوا وابوو ئیبن تیمیە بەسەلامەت گەیشتەوە، کەچی ئەوان تووشی دەستەیەکی مەغۆلە رێگرەکان بوون کە چییان پێبوو لێیان سەندن و ئازاری زۆریشیان دان.

کاتێك جارێکی تر مەغۆلەکان هاتن تا خاکی شام داگیر بکەن ئیبن تەیمیە هانی موسوڵمانانییدا تا رێیان پێنەدەن و وتاری بۆ دەدان، خۆیشی چوو بۆ لای سەرکردەی موسوڵمانان لەمیصر تا رازی بکات بێت بۆ هاوکارییان، ئەوەبوو بەسوپایەکەوە هاودەم بەسوڵتان گەڕایەوەو لەجەنگەکەدا خۆیشی بەشداری کردو خوای گەورەش سەرکەوتنی بەخشی بەموسوڵمانان، لەجەنگەکەشدا ئیبن تەیمیە بەردەوام موسوڵمانانی هاندەدا تا نەترسن و لەرێی خوادا بەگەرمی بجەنگن چونکە خوا موسوڵمانان سەردەخات.

١٢٢_ ڕۆڵی پرشنگداری زانا موسڵمانەکان لە پێشکەوتنە زانستییەکاندا، نووسینی:د.کاوە فەرەج، لاپەڕە:٢٠٧.

هەمیشە هەندێك کەس هەن کە حەز ناکەن کەس لەوان گەورەتر بێت و خۆیان بەگەورە دەزانن، بۆیە ژمارەیەك لەو جۆرە کەسانە کەوتنە پیلان گێڕان دژ بەئیبن تەیمییەو لای دەسەڵاتداران تۆمەتیان بۆ دروست دەکرد تا ئەوەی بوونە هۆکاری بەندکردنی ئیبن تەیمیە، سێ جار لەدادگای دیمەشق دادگایی کرا، بەڵام لەهیچ کامیاندا نەیانتوانی بیسەلمێنن کە تاوانبارە و کاتێك زانییان بێتاوانە ئیبن تەیمیەیان ئازاد کرد.

بەڵام جارێکی تر کەسانێکی ناو میصر کە رقیان لەناوبانگی ئیبن تەیمیە بوو، تۆمەتیان بۆ دروست کردو داوایان کرد لەمیصر دادگایی بکرێت، خەلیفەش ئەوکات لە میصر بوو، ئەوان سەرکردەی وڵاتیان رازی کرد تا داوا لەدەسەڵاتداری شام بکات ئیبن تەیمیە بنێرێت بۆ میصر، هەرچەند ئەو رازی نەبوو بەڵام ئیبن تەیمیە خۆی بڕیاریدا بچێت و لەوێیش وەڵامی گومانەکان بداتەوە.

ئیبن تەیمیە بەڕێکەوت بەرەو میصرو لە کۆتاییەکانی مانگی رەمەزاندا گەیشتە شاری قاهیرە، کاتێك گەیشت رۆژی هەینی بوو، لەدوای نوێژی هەینی لەگەڵ زاناو کەسە دیارەکان مشتومڕی ئەنجامدا، بەڵام دواجار لەوێش بەندکراو دواتر گوازرایەوە بۆ بەندیخانەیەك کە پێی دەوترا (جب) بەڵکو شەرەفەدین و زەینەدینی برایشی لەگەڵ خۆیدا بەند کران[123].

هێندە دژایەتی ئەو زانایە کرا کە تەنانەت ئەوانەش شوێن نووسینەکانی بکەوتنایە ئەو کەسانەش بەند دەکران.

١٢٣_ئیبن تەیمییە(ڕەچەڵەك و ڕۆڵی لەمێژووی ئیسلامیدا) نووسینی:نیهاد جلال حبیب الله، لاپەرە:٧٦.

بۆچی دەسەڵاتداران وایان دەکرد لە کاتێکدا موسوڵمانیش بوون؟

لەبەرئەوەی هەندێك کەس کەحەزیان نەدەکرد ئیبن تەیمیە وەك زانایەکی گەورە دەربکەوێت وایان وتبوو بەدەسەڵاتداران کە ئیبن تەیمیە خەڵکی گومڕا دەکات، بەڵام ئیبن تەیمیە ڕێی نەدەدا کەس لەدژی دەسەڵاتدارانی موسوڵمانان هیچ بکەن چونکە نەبوونی ئاژاوەو پاراستنی یەکڕیزی و ئاشتی ناو موسوڵمانانی لەلا گرنگتر بوو تا ئازادبوونی خۆی.

ئیبن تەیمیە پاش ماوەیەك ئازاد کراو ئەو ماوەیەی ئازاد کرا لەمزگەوتەکاندا وانەی دەوتەوەو خەڵکی فێری زانست دەکرد، هاوکات نامەی دەنارد بۆ دایکی خۆشەویستی و بۆ خەڵکی دیمەشق و خۆشەویستی خۆی بۆیان دەردەبڕی.

هێندەی نەبرد جارێکی تر ئیبن تەیمیە بەند کرا، ئەمجارەش یەکێك لەبراکانی لەگەڵیدا بەندکرا، بەڵام هێندەی پێنەچوو کە سوڵتانی موسوڵمانان خۆی هات بۆ بەندیخانە بۆ لای ئیبن تەیمیەو ئازادی کرد.

ئەو سوڵتانە کێ بوو کە ئیبن تەیمیەی ئازاد کرد؟

ئەوسوڵتانە ناوی سوڵتان ناصر بوو کە کاتێك توانی بێتە سەر دەسەڵات خێرا ئیبن تەیمیەی ئازاد کرد.پاش حەوت ساڵ مانەوە لەمیصر دواجار ئیبن تەیمیە لەگەڵ سوڵتانی موسوڵماناندا گەڕایەوە بۆ شام، لەوێ پێشوازیەکی گەرمی لێکراو خێرا ئەویش دەستی کردەوە بەوانە وتنەوە.

بەڵام هێندەی نەبرد جارێکی تر ئەو زانایە کەوتە بەر پیلانی ناحەزان و سەرلەنوێ تۆمەتیان بۆ دروست کرد و ئیبن تەیمیەی زانای بێتاوان جارێکی تر بەند کرا، ئیتر لەو بەندیخانەیەدا مایەوە تا ئەوەی دواجار لەوێ نەخۆش کەوت و کۆچی دوایی کرد.

کۆتا دادگایی و زیندانی کردنی تا کۆچی دوایی

ئیبن تەیمیە لەماوەی تەمەن و ژیانیدا بۆماوەی ١٧ ساڵ لە زیندان ماوەتەوە بەڵام بەشێوەی پچڕ پچڕ، واتە ئەو ١٧ ساڵە لەسەر یەک حوکم نەدراوە.

لە ماوەی ئەو بەند بوونەیدا ئیبن تەیمیە هەشتاو یەك جار هەموو قورئانی پیرۆزی خوێندەوەو زیکرو پەرستشی زۆری دەکرد[124].

١٢٤_ ئیبن تەیمیە(ڕەچەڵەك و ڕۆڵی لەمێژووی ئیسلامیدا) نووسینی:نیهاد جلال حبیب الله، لاپەڕە:٨٨.

کاتێك کۆچی دوایی کرد هەمووان بەمردنی دڵتەنگ بوون تەنانەت ئەوانەش کە دژی بوون، شار تەواو قەرەباڵغی دایگرت و هەموان هاتن بۆ نوێژکردن لەسەر تەرمەکەی و مەراسیمی ئەسپەردەکردنەکەی، هێندە قەرەبالغ بوو کە بازاڕی شار داخرا، نزیکەی پێنج سەد هەزار کەس نوێژیان لەسەر تەرمی ئیبن تەیمیە کرد.

پاش خۆی ئیبن تەیمیە نووسین و کتێبی زۆری جێهێشت بۆ موسوڵمانان، کتێبەکانی تا ئەمڕۆش موسوڵمانان دەیانخوێننەوەو سوود لە زانستەکەی وەردەگرن.

ئیبن تەیمیە چەندین جاریش دادگایی کراوە بەڵام ئێمە لێرەدا کۆتا دادگایی و لێپێچینەوەی باس دەکەین.

کۆتا دادگایی و لێپێچینەوەی ئەوەبوو؛ لەسەر فەتوایەکی ساڵی ٧٠٩ك دابووی دەربارەی چوونە سەر گۆڕی پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وسلم) و پیاوچاکان، کە بەو شێوەیە هاتووە، دەڵێ: (دروست نییە مەبەستی سەرەکیت لە سەردانیکردنت بۆ مەدینە، گۆڕی پێغەمبەر بێت درودی خوای لەسەر، مەگەر بۆ کارێک بچی لەوێ سەردانی بکەی، ئەوە شتێکی ئاساییە و دروست و سوننەتە)[125]، ئیتر بەوە کەوتنەوە دژایەتی و هانابردن بۆ لای سوڵتان، تا بەتەواوی دابیڕن لە فەتوادان و پێگەیاندنی فێرخوازان و تێگەیاندنی خەڵکی، چونکە کاریگەریەکی ئێجگار زۆری هەبوو لەسەر فێرخوازان و خەڵکی ناوچەکە، لە ساڵی

١٢٥ _ ئیبن تەیمییە(ڕەچەڵەك و ڕۆڵی لەمێژووی ئیسلامیدا) نووسینی:نیهاد جلال حبيب الله، لاپەڕە٨٧.

٧٢٦ک، ئیبن جوملە دەقی فەتواکەی گۆڕی و بەرزی کردەوە بۆ لای

سوڵتان، دیسانەوە بە ئامادەبوونی کۆمەڵێک دادوەر و قازی دەوڵەت، بڕیاردرا بە زیندانیکردنی لە زیندانی قەڵا(قلعة) لە دیمەشق، براکەشیان لەگەڵدا نارد -کە ناوی شەڕەفەددین بوو- تا لەوێ خزمەتی بکات، بەڵام زۆری نەخایاند لە ساڵی ٧٢٧ک براکەی کۆچی دوایی

کرد، ئیبن تەیمییە خۆی نوێژی لەسەرکرد[126]، دوای مردنی براکەی بڕیاریاندا ڕێگربن لە نوسینەکانی، بەوەی کاغەز و قەڵەمی لێ دوور بخەنەوە، ئەویش لەوێ کاتەکانی خۆی هەر بە نوسینەوە و خواپەرستی و قورئان خوێندن بەسەردەبرد، هێندەی نەبرد لە ساڵی ٧٢٨ک (١٣٢٨ز)توشی نەخۆشی بوو، دوای بیست ڕۆژ بەو نەخۆشییە سەری نایەوە و کۆچی یەکجارەکی کرد، لە گۆڕستانی(الصفیة)یاخود (الصوفیة)لە دیمەشق لە تەنیشت براکەی (شەڕەفەدین) بە خاک سپێردرا[127].

١٢٦_ ئیبن تەیمییە(ڕەچەڵەك و ڕۆڵی لەمێژووی ئیسلامیدا) نووسینی:نیهاد جلال حبیب الله، لاپەڕە:٨٨.

١٢٧_ شەرحی العقیدة الواسطیة لشیخ الإسلام ابن تیمیة،نووسینی:د. صالح الفوزان،وەرگێڕانی: عبدالسلام فاتح عبدالرحمن، لاپەڕە: ٢١.

بەشێك لە كتێبەكانی ئیبن تەیمیە

ئیبن تەیمیە، خاوەنی زۆر کتێبە،"ئیبن قەیم الجوزی" کە خوێندکاری ئیبن تەیمیە بووە لە کتێبی (أسماء المؤلفات)ەکەیدا، ناوی (٣٣٧) کتێبی دەهێنێت، هەندێک جار بە هاوەڵانی دەگووت: ئەو ۆەستنووسانەم بۆ بهێننەوە با بڵاوببنەوە، بەڵام ئەوان لەبەر داکۆکیان لەسەر نوسراوەکان لای خۆیان دەیانهێشتنەوەو نەشیان دەتوانی بڵاوی بکەنەوە، هەروەها هەندێک جار لەبەر ترس شاردراونەتەوە، هەندێکیشیان فرۆشراون وە بەشێکیشیان فەوتاون[128].

١ _ کتێبی: وتە و ئامۆژگاری و ژیاننامەی ئیبن تەیمییە،نووسینی:سید عبداللە، وەرگێڕانی :محمد محمد حەمە میرزا، لاپەڕە: ٤٠.

لێرەدا ناونیشانی چەند کتێبێکی دەخەینەڕوو:-

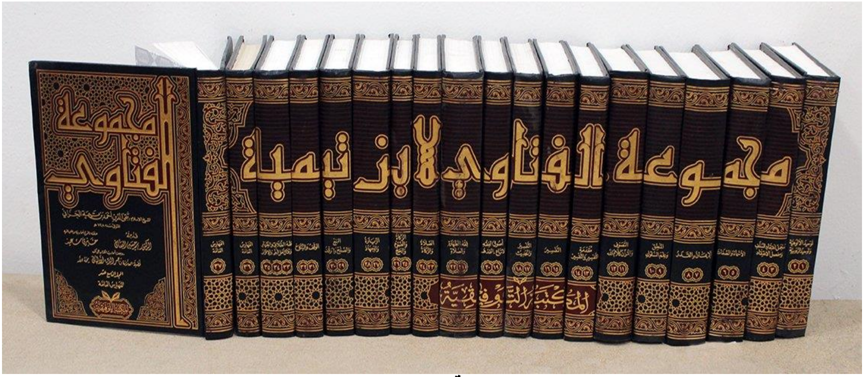

کتێبی (مجموعة الفتاوي)

-مجموعة الفتاوي، ٣٧ بەرگە(کۆی فەتواکان).

- الفرقان بين أولياء الرحمن و أولياء الشيطان (جیاوازی نێوان دۆستانی ڕەحمان و دۆستانی شەیتان).

- العبودية (بەندایەتی).

- أمثال القرآن (پەندەکانی قورئان).

- أقسام القرآن (بەشەکانی قورئان).

ئەمانە ناوی بەشێک لە کتێبەکانی "ئیبن تەیمییە" بوون[129].

١٢٩_ بڕوانە سەر هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە : ٤٠.

ئیبن تەیمییە و زانکۆکانی ئەوروپا

وە هەروەها لەم ساڵانەی کۆتایشدا، زۆرێک لە زانکۆکانی ئەوروپا کەوتنە لێکۆڵینەوە لەسەر بەرهەمەکانی ئەم کەڵە زانا کوردە. لەوانە[130] :-

زانکۆی(ئۆکسفۆرد).

زانکۆی(نوتینگهام).

زانکۆی(جۆرج تاون).

زانکۆی(ئەندیانا).

زانکۆی(کورنیل).

زانکۆی(ئەستنافورد).

بە دەیان کۆڕ و سیمینار دەربارەی ئەم پیاوە مەزنە کرا، چەندین بڵاو کراوە و چەند کتێبێکی لەسەر نوسرا، زۆرجار ناویان دەبرد بە(ئەو پیاوە مەزنەی کە ئوممەتەکەی لێی بێ ئاگان!).

(د. هنری لاوست) کتێبێکی لەسەر بڵاوکردەوە بەناوی(نظريات إبن تيمية في الاجتماع والسياسة) کە تیایدا دەڵێت: ئەم پیاوە بەجۆرێک

١٣٠_ شەرحی العقيدة الواسطية لشيخ الإسلام ابن تيمية،نووسینی:د. صالح الفوزان،وەرگێڕانی: عبدالسلام فاتح عبدالرحمن، لاپەڕە: ١٣– ١٤.

مەزن بوو، کە نەک تەنها ئوممەتی ئیسلامی، بەڵکو تەواوی

بەشەرییەتی قەرزداری خۆی کردووە، دەشڵێت: ئیبن تەیمییە لەکتێبی (السیاسة الشرعیة)دا، دەستورێکی تەواوی بۆ حوکمڕانییەکی دروست نوسیوە، کە لەسەردەمی (قلاون)دا ئەم کتێبە وەک دەستوری هەموو پادشاکانی ئەوسەردەمە مامەڵەی لەگەڵ دەکرا، بەجۆرێک کە بەحەرفێک لێیان لانەدەدا.

د.کوج جلن دەڵێت: ئیبن تەیمییە ئەوکەسەیە، کە پێش هەموو کەسێ نەقدی مەنتقی ئەرستۆی کرد، کە دواتر ئەو مەنتقە زیانی زۆری بە ئەوروپا گەیاند و هەموو بۆچوونەکانی ئیبن تەیمییە لەسەری ڕاست دەرچوو.

قوتابییەکانی ئیبن تەیمییە

هەروەک ئیبن حەجەر دەفەرمووێت: بەس بێت بۆ ئیبن تەیمییە کە قوتابییەکی وەکو (ئیبنولقەییم)ی پێگەیاندووە.

مامۆستا کرێکاریش دەفەرمووێت: ئیبنولقەییم یەکێکە لە چوار قوتابیی ئیبن تەیمییە؛ کە زانستی ئەویان لەگەڵ زوهد و خواناسییەکەیدا هەڵگرتووە، ئەوانی تر(ئیمامی زەهەبی و ئیبن کەسیر و خاتوو بنتوعەیباش) بوون.

هەندێک لە قوتابییەکانی:

- **زەهەبی(محمد بن احمد بن عثمان الذهبي الشافعي).**
- **ئیبنولقەییمی جەوزی(محمد بن أبی بکر بن أيوب الحنبلي).**
- **ئیبن عەبدولهادی(محمد بن أحمد بن عبدالهادي).**
- **ئیبن موفلیح(محمد بن مفلح بن محمد المقدسي الحنبلي).**
- **ئیبن کەسیر(إسماعيل بن عمر بن كثير الشافعي).**
- **بەرزالی(علم الدين القاسم بن محمد البرزالي).**
- **واستی(أحمد بن إبراهيم بن عبدالرحمن الواسطي)**

تەیمییە ناوی نابوو(جونەیدی سەردەم).

چەندان قوتابی تریش، وەک: (ئیبن سەیدولناس و میززی و بەزاڕ و ئیبنولوەردی [131]......)

١٣١_ ئەمە ئیبن تەیمیەیە، نوسینی: مامۆستا عەلی خان، لاپەڕە: ١٤ــ ١٥ چاپی یەکەم/٢٠١٧ز.

ئیبن سەڵاحی شارەزووری

ئیبن سەڵاحی شارەزووری (بە عەرەبی: إبن الصلاح الشهرزوري) زانای موسوڵمانی پەیڕەوی ڕێبازی سوننە، فەرموودەناس، مامۆستا، فەقیهـ، موفەسیر و خاوەنی زانستەکانی فەرمووده (صاحب علوم الحديث)، کە لە سەردەمی خیلافەتی عەباسیدا ژیاوە، ناوی تەواوی عوسمانی کوڕی عەبدولرەحمانی کوڕی موسای کوردیی شارەزوورییە، ناسراوە بە ئیبن سەڵاح، لە ساڵی ١١٨١ لە گوندی شەرخان لە شارەزوور لەدایکبووە[132]، یەکێکە لە زانایانی بواری فەرموودە، سەرەتا لەلای باوکی لە شارەزوور دەستی بە خوێندن کردووە، باوکیشی یەکێک بووە لە زانایانی ناوچەکە کە لە نێوان ساڵەکانی ١١٤٤ بۆ ١٢٢١ ژیاوە، دواتر لەگەڵ باوکیدا چووە بۆ مووسڵ ماوەیەکی کەم لەوێ ماوەتەوە، پاشان بە وڵاتە ئیسلامیەکاندا گەڕاوە بۆ بەدەستهێنانی زانست، لەوانەش: مووسڵ، بەغداد، خۆراسان، هەمەدان، نیساپور، حەڕان و دیمەشق.

١٣٢_ ٤٠ وانە لە شارستانیەتی ئیسلامیدا، نووسینی: سەربەست جەباری، لاپەڕە: ٢٧٠.

ئەو مامۆستایانەی کە ئیبن سەڵاح لەلایان خوێندویەتی:

لە موسڵ لەلای (عەبدوڵای کوڕی سەمین، مەحموودی کوڕی عەلی مووسڵی و باوکی موزەفەری کوڕی بەرنی) خوێندوویەتی، پاشان ڕۆشتووە بۆ بەغداد و لەلای (باوکی ئەحمەدی کوڕی سەکینە و عومەری کوڕی تەبەرزەد) خوێندوویەتی، دواتر لە هەمەدان لەلای (باوکی فەزڵی کوڕی مەعزەم) خوێندوویەتی، هەروەها لە نیساپور لەلای (موئەیەدی کوڕی موحەمەدی کوڕی عەلی توسی، زەینەبی کچی ئتبوقاسمی شەعری و باوکی مەعالی کوڕی ناسر ئەنساری) خوێندوویەتی، پاشان گەشتی کردووە بۆ شام لەلای (باوکی موزەفەری سەمعانی لە مەڕو، باوکی موحەمەدی کوڕی ئوستاز لە حەلەب) خوێندوویەتی، لە دیمەشق لەلای (ئیبن عەساکیر و ئیبن قودامە) وانەی خوێندووە، لە حەڕان لەلای (حافز عەبدول قادری روهاوی) خوێندوویەتی، پاشان لە قوتابخانەی (الصلاحیة_سەڵاحییە) لە مزگەوتی ئەقسای پیرۆز لە قودس خوێندوییەتی، بەڵام کە فەرمان درا بە ڕووخانی دیواری شارەکە، کۆچی کردووە بۆ دیمەشق ماوەیەک لە ڕەواحیە خوێندوویەتی، کاتێک ماڵی ئەشرەفییە (الدار الأشرفية) کرایەوە بووە بە شێخی ئەو شوێنە، پاشان بووە بەرپرسی وتنەوەی وانەی "الشاملة صغری"[133].

١٣٣_ بڕوانە سەر سایتی (زادی ڕێمان)ئامادەکردنی: شێروان عبدالرحمن ،هەڵەچنیی: زانکۆی ئازادی دیراساتی ئیسلامی(زادی).

https://zadyreman.com/detailnews.aspx?jimare=1526&babet=52

قۆناغی تەدریس و وانەگوتنەوەی:

لە دوای گەشتە دوور و درێژەی، کە ئیبن سەڵاح بە مەستی وەرگرتنی زانست و کۆکردنەوەی فەرمووودە گرتبوویەبەر، لێی بەردەوام بوو، تاوەکو لە شاری قودس جێگیر بوو، هەر لەوێش دەستی کرد بە وانەگوتنەوە و پێگەیاندنی فێرخوازان لە خوێندنگەی (سەڵاحییە_ الصلاحية)[134]،کە سەلاحەدینی ئەیوبی بونیادی نا، بۆیە هەر بەو ناوە ناونراوە.

کە سەرەتا چووە شارەکە خەڵکێکی زۆر لە پێشوازی دابوون، چونکە ناوبانگێکی تەواوی دەرکردبوو بە بلیمەتی و پڕعیلمی و تەقواکەی، لە دوای بەسەربردنی ماوەیەکی درێژ لە وانەگوتنەوە لە قودس، ئینجا چووە دیمەشق، لەوێش لە خوێندنگەی(الرواحية) وانەی گوتەوە تا قوتابی و فێرخوازانی زیاتر پێبگەیەنێ. دوای ئەوەی مەلیک ئەشرەفی کوڕی عادل(خانەی فەرموودەی) دامەزراند(وەک خوێندنگەیەکی تایبەت بە فەرموودەوانی)، زۆر پێداگری کرد کە ئیبن سەڵاح وەک سەرۆکی مەدرەسەکە دابمەزرێنێ، ئیبن سەڵاح بەو مەرجە ڕازی بوو کە دەبێ ڕێگەی بدەن تا لەهەمانکاتدا بتوانێ لە خوێندنگەی(ست الشام)یش وانەبێژی بکات(کە خاتوو زومرودی ئەیووبی[135]، -خێزانی ناسرەدین ئەسەدەدین شێرکۆی والی حمس- دایمەزراندبوو) کە تایبەت بوو بە فێرخوازانی ئافرەت.

١٣٤_ ٤٠ وانە لە شارستانیەتی ئیسلامیدا، نووسینی: سەربەست جەباری، لاپەڕە: ٢٧٠.

١٣٥_ بڕوانە سەر لاپەڕەی (٧٤– ٧٦) تێیدا باسی خاتوو زومرود کراوە.

کارەکانی لە وڵاتی شام:

- وانەوتنەوە لە قوتابخانەی ناسریە لە قودسی پیرۆز.
- وانەوتنەوە لە قوتابخانەی ڕەواحیە.
- وانەوتنەوە لە قوتابخانەی خاتونی شام(ست شام).
- ماوەی ١٣ ساڵ شێخی ماڵی فەرموودەی ئەشرەفیە بووە.

ئەو خوێندکارانەی کە لەلای ئیبن سەڵاح خوێندویانە:-

فەرموودەی لێ وەرگیراوە لەلایەن:

ئیمام شەمسەدینی کوڕی نوحی مەقدیسی.

شەمسەدینی کوڕی خەلەکانی ئەربیلی.

ئیمام کەمالەدین ئیسحاق و چەندانی تر.

ڕیوایەتی لێ وەرگیراوە لەلایەن:-

- ئیمام شەریفەدینی نەوەوی.
- قازی شەهابەدینی کوڕی خوەیی.
- فەرموودەناس عەبدووڵڵای کوڕی یەحیای جەزائیری.
- موفتی فەخرەدین عەبدول ڕەحمانی کوڕی یوسف بەعلبەکی.
- شێخ ئەحمەدی کوڕی عەبدول ڕەحمان شارەزووری.
- عیمادی کوڕی بالیسی و چەندانی تر.

لە گرنگترین نووسراوەکانی:

ئەم زانا بەڕێزە خاوەنی چەندین کتێبی زانستیە لە بوارە جۆراوجۆرەکان، دیارترین و بەناوبانگترینیان بریتییە لە کتێبی (مقدمة ابن الصلاح) لەزانستی فەرموودەناسی کە تا ئێستاش لەجیهانی ئیسلامی لە زانکۆ و پەیمانگاو حوجرەو قوتابخانەکان و تەنانەت لەخوێندنی باڵاش ئەم کتێبە دەخوێنرێت، وە وتراوە هەر زانایەک لە پاش (ئیبن سەڵاحی شارەزووری) کتێبی لە بوارەی فەرموودەناسی (علم الحدیث) نووسیبێت سەرچاوەی سەرەکی بریتی بووە لە کتێبەکەی پێشەوا (ئیبن سەڵاحی شارەزووری)، هەروەها ئەم کتێبە جگە لە بابەتی زانستی زۆر ورد لەخۆ دەگرێت کە بریتییە لە (علم تحقیق النصوص وتوفیق المروریات) چۆنیەتی تخقیق کردنی دەق و بەهێزکردن و متمانەدان بە گێڕاوەکان[136].

---

[136] ـــــ ٤٠ وانە لە شارستانیەتی ئیسلامی،ن:سەربەست جەباری ، ل:٢٧٠ــ٢٧١.

هەروەکو ئاماژەمان پێدا پەرتوکی زانستەکانی فەرموودە یان پێشەکی ئیبن سەڵاح بە باشترین پەرتوک دادەنرێت لە بواری فەرموودەدا، کە کردنەوەی دەرگایەکی نوێ بوو بۆ نووسین لە بواری زانستەکانی فەرموودەدا، بەهۆی گرنگی ئەم پەرتوکەوە بووە بە سەرچاوەیەک بۆ نووسین، لە دوای خۆی لە لایەن زانایانەوە چەندین جار شیکردنەوەی بۆ کراوە و پوختکراوەتەوە، لە گرنگترین نوسراووەکان:

– 1- الإرشاد للإمام النووي (تلخيص لكتاب علوم الحديث).
– 2- اختصار علوم الحديث ابن كثير الدمشقي.
– 3- الخلاصة في علم الحديث للشي.

لە گرنگترینی کتێبەکانی ئەمانەن:-

- علوم الحديث أو معرفة أنواع علم الحديث المعروف بمقدمة ابن الصلاح.
- طبقات فقهاء الشافعية اختصره الإمام النووي.
- فوائد الرحلة وهو في أجزاء كثيرة عن رحلته إلى خراسان.
- أدب المفتي والمستفتي [137].
- نكت المهذب.
- الأمالي.
- صلة الناسك في صفة المناسك.
- الفتاوى طبع في مجلد.
- شیکردنەوەوەی پەرتوکی (الوسيط في فقه الشافعية).
- شیکردنەوەوەی پەرتوکی(صحيح مسلم).
- المؤتلف والمختلف في أسماء الرجال.
- أحاديث في فضل الإسكندرية وعسقلان.

ئیبن سەلاحی شارەزووری چەند دەستنووسێکی هەن کە تا ئێستا لێکۆڵینەوە و تەحقیق نەکراون، کە لەکتێبخانەکانی ئەیاسۆفیا لەئەستەنبوڵ و کتێبخانەی ڕیاز لەوڵاتی سعودییە پارێزراون. ئەمە جگە لەچەند دەستنووسێکی دیکە کە مێژوونووسان بە نووسراوی ئیبن سەلاحیان داناوە بەڵام پێویستییان بە لێکۆڵینەوە و پشتڕاستکردنەوە هەیە، کە ئەوانیش لەکتێبخانەی ڕاغب پاشا لە ئەستەنبوڵ و کتێبخانەی ڤاتیکان لەوڵاتی ڤاتیکان پارێزراون[138].

١٣٧_ کتێبی ڕۆڵی پرشنگداری زانا موسوڵمانەکان لە پێشکەوتنە زانستیەکاندا،نووسینی: د.کاوە فەرەج،ل:٢٠٩.

١٣٨_ https://www.kurdipedia.org/default.aspx?lng=1&q=20210610224494504

کۆچی دوایی:

ئیبن سەڵاحی شارەزووری لە بەیانی ڕۆژی چوارشەمەی ١٩ی ئەیلوولی ساڵی(١٢٤٥ز/٦٤٣ك) لە دیمەشق کۆچی دوای کردووە، بە ئامادەبونی ژمارەیەکی زۆر لە نوێژخوێن لە گۆڕستانی سۆفییەکان لە دیمەشق نێژراوە[139]، ئیبن سەڵاح چەندین نووسینی بەنرخی لە دوای خۆی بەجێهێشتووە کە بەڵگەیە لەسەر زۆری زانست و زانیاری ئەو، هەندێک لە نووسینەکانی پێداچونەوەی نووسراوەکانی گەورە زانایانە.

بۆچونی زانایان دەربارەی ئیبن سەڵاح:

شەمسەدین ئیبن خەلەکان دەربارەرەی مامۆستاکەی (ئیبن سەڵاح) وتویەتی: ئیبن سەڵاح هەر لە تەمەنی گەنجیدا بووە بە یاریدەدەر لەلای عیمادەدینی کوڕی یونس، یەکێک بووە لە زانایانی سەردەمی خۆی لە بواری تەفسیر و فەرموودە و فیقهـ و هەرچی کە پەیوەستە بە زانستی فەرموودەوە، یەکێک بووە لەو شێخانەی کە سوودم لێ بینیون، ئیبن کەسیریش دەربارەی ئیبن سەڵاح وتویەتی: یەکەم شێخی وتنەوەی وانە بووە لە (دار الحديث) لە دیمەشق، عومەری کوڕی حاجب لە پەرتوکەکەیدا بەم شێوەیە باسی ئیبن سەڵاحی کردووە: "خاوەنی شکۆیەکی سەرسوڕهێنەر بووە، ئیمامێکی پاک، ئەقڵێکی فراوان، دەریایەک لە زانست، زمان پاراو، تێکۆشەر لە دینداریدا، زانستێکی بەسوود، دیندارێکی بەهێز بوو".

١٣٩_ ٤٠ وانە لە شارستانیەتی ئیسلامی،ن:سەربەست جەباری ، ل:٢٧٠.

ئیبن جەزەری

ئەم زانا کوردە بەڕێزە کە بە "شێخی قورئان" یش، ناسراوە..

ناوی تەواوی (محەممەدی کوڕی محەممەدی کوڕی محەممەدی کوڕی عەلی کوڕی یوسفی عومەری دیمەشقی شیرازییە)، کە بە (ابن الجزری) ناسراوە[140]، لەساڵی (٧٥١ک/ ١٣٥٠ز) لە جەزیرەی (ابن عمر)ی، نزیک شاری موسڵ لەدایک بووە و لەشاری (دیمەشق)یش، گەورە بووە و پێگەیشتووە[141]

دەگووترێ باوکی ئیبن جەزەری پێش لە دایک بوونی ئیبن جەزەری ساڵی ٧٥٠ی کۆچی حەجی کرد و ئاوی زەمزەمی خواردەوە بە نیەتی کوڕێکی زانا، داوای لە خودا کرد کە کوڕێکی پێ ببەخشێ و ئەو کوڕەش ببێتە زانا[142].

ئیبن جەزەری لەتەمەنی ١٣ ساڵیدا قورئانی لەبەرکردووە و لەتەمەنی ١٤ ساڵیشدا بووەتە ئیمام.

کەسێکی شارەزابووە لە زانستەکانی(القراءات، الفقه، الحدیث) "ئین کثیر"ی، زاناو لێکدەرەوەی قورئانیش، لەساڵی(٧٧٤ك) مۆڵەتی فەتوا دانی پێبەخشیوە، هەروەها ئیبن جەزەری لەشاری دیمەشق قوتابخانەیەکی دامەزراندووە بەناوی (دار القرآن)[143]،

١٤١ _ لێکدانەوەی پێشەکی (إبن الجزري)نووسینی:إحسان برهان الدین،لاپەڕە: ١٦.

١٤٢ _ بڕوانە سەر هەمان لاپەڕە و سەرچاوەی پێشوو.

١٤٣_ ٤٠ وانە لە شارستانیەتی ئیسلامی،نووسینی: سەربەست جەباری، لاپەڕە: ٢٧٢.

"ئین الجزری" لە ژیانیدا چەندین شار و وڵات گەڕاوە، ئەم زانا بەڕێزە خاوەنی چەندین کتێب و نووسراوی بەپێزە بەتایبەت لە بواری زانستەکانی قورئان و علمي قراءات، کتێبەکانی لەزۆرێک لە وڵاتان کراوە بە مەنهەجی خوێندن.

ئەم زانا ئازیزە ئیمامی حافز و هەروەها کەسێکی شافعی مەزهەب بووە، لە گۆڕەپانی بەرهەم نووسیندا بەرهەمی زۆری هەبووە لە چەند بوارێکی ئیسلامی، یەکێک لە بەرهەمە بەناوبانگەکانی پەرتووکی پێشەکیی جەزەری (مقدمة الجزرية)یان مەتنی جەزەری کە لە ١٠٧کۆپلە (دێر)پێکهاتووە لە باسی زانستی تەجوید[144]، تیایدا باسی دەرچەی پیتەکان و سیفاتی پیتەکان و ئەحکامەکانی تەجوید و هتد بە شیعر دەکات.

١٤٤_ لێکدانەوەی پێشەکی (إبن الجزري)نووسینی:إحسان برهان الدين،لاپەڕە: ٢٢.

ئەو پێشەکییەی کە پێویستە قورئانخوێن بیزانێ:

"کۆپییەکی نووسراو لە پێشەکیەکەی جەزەری"

ئەو پێشەکییەی کە پێویستە قورئانخوێن بیزانێ ناسراو بە پێشەکیی جەزەری(مقدمة الجزرية) یان مەتنی جەزەری، مەتنی ئیمامی ئیبن جەزەریە سەبارەت بە زانستی تەجوید.

لەگەڵ بچووکی پەرتووکەکە، زۆربەی بابەتەکانی تەجوید لەخۆدەگرێت، بە گۆیەکی (لەفزێکی) جوانیش، هەروەها توانی ڕازی بوونی خەڵکی وەدەست بهێنی هەر لە سەرەتای نووسینی تا ئێستاش، هەروەها زانایان لە چەند سەردەمی جیاواز شەرحیان بۆ داناوە، چەند شەرحێکیش لەو شەرحانە لە چاپ دراوە، لە ١٠٧ دێڕە شیعر پێکهاتووە، بەڵام ئیبن جەزەری سەردێڕ و ناونیشانی لە نێوان دێڕەکان دانەناوە، بەڵام ئەوانەی کە دوای ئەو لێیان کۆڵیەوە و لەبەریان گرتەوە، چەند ناونیشانێکیان بۆ داناون.

چەند نمونەیەک لە بەرهەمەکانی:

بەرهەمی زۆرن، بە تایبەت لە زانستەکانی قورئان، ئەمانەش چەند نمونەیەکن:-

- تحبير التيسير فى القراءات العشر.
- البيان فى خط عثمان.
- نحفة الإخوان فى الخلف بين الشاطبية والعنوان.
- البداية فى علوم الرواية.
- مقدمة علوم الحديث.
- الإجلاء والتعظيم فى مقام إبراهيم.
- الإصابة فى لوزام الكتابة.
- تقريب النشر في القراءات العشر[145].

١٤٥_ لێکدانەوەی پێشەکی (إبن الجزري)نووسینی:إحسان برهان الدين،لاپەڕە: ٢١.

کۆچی دوای ئیبن جەزەری

ئیبن جەزەری لە ژیانیدا زۆر وڵات و شار گەڕاوە بە مەبەستی فێربوون و وەرگرتنی علم و زانستە ئیسلامی و شەرعیەکان، ئەمانەش ناوی بەشێک لەو شار و وڵاتانەن:-

(وڵاتی حیجاز، مەککە، مەدینەی پیرۆز، عێراق، قاهیرە،ئیسکەندەرییە،وڵاتی ڕۆم،برۆسە، کش ، سەمەرقەند، خوراسان، ئەسفەهان، بەغداد،شیراز، بەسڕە و هتد..)

ئیبن جەزەری لەکۆتایی تەمەنیدا لەشاری شیرازی ئێران نیشتەجێ بووەو بووە بە دادوەر (قاضي) ئەو شارە و هەر لەوێشدا لەساڵی (٨٤٤ك / ١٤٢٩ز) کۆچی دوایی کردووە[146].

کاتێک کە خەڵکی هەواڵی مردنییان بیست، لە هەموو لایەکەوە کۆبوونەوە و بەخەڵک و کاربەدەستانەوە پێشبڕکێیان دەکرد بۆ هەڵگرتنی تەرمەکەی، هەر لەو قوتابخانەیە نێژرا کە لە شیراز دایمەزراندبوو[147].

١٤٦_ ٤٠ وانە لە شارستانیەتی ئیسلامی، ن: سەربەست جەباری، لاپەڕە:٢٧٢.

١٤٧_ لێکدانەوەی پێشەکی (إبن الجزري)نووسینی:إحسان برهان الدين،لاپەڕە: ٢١.

کۆتایی

لە کۆتایدا ئەڵێم سوپاس و ستایش بۆخوای باڵادەست کە تەمەن و مەودای بەمنی بەندە بەخشی تاوەکو ئەم پەرتووکە بنووسم و بەکۆتای بهێنم، بێگومان ئەم کتێبەش هەروەکو مرۆڤ لەهەڵە بەدەر نابێت جا لەڕووی هەر لایەن و بوارێکدا بێت، چونکە ئەم کتێبەش لەلایەن بەندە و مەخلوقێکی خوداوە نووسراوە، کەماڵ و تەواوەتی و بێ هەڵەیی تەنها بۆ خودای بڵند و باڵایە.

ئەگەر لەهەر بابەتێکدا پێکابێتم ئەوا لەلایەن فەزڵ و گەورەیی خوداوەیە، وە لەهەر بابەتێکشدا هەڵەم کردبێت و نەم پێکابێت ئەوا لەلایەن منی بێ دەسەڵاتەوەیە.

بۆیە لە هەر هەڵەو کەم و کوڕیەکی نێو ئەم پەرتووکە بمان بوورن.

هیوادارم توانیبێتم حەق و مافی تەواوەتی و ناساندنم بۆ بەشێک لەو کەسایەتیانە کردبێت کە لە کتێبەکەمدا ناوم هێناون، بێگومان میللەتی کورد لە زۆر بواری جیاوازدا کەسایەتی و مێژوونووس و زانا و دانا و گەریدەو زانای ئاینی زۆری هەیە، بەڵام من لەم کتێبەدا تەنها بەشێکیانم بۆتان خستووەتە ڕوو، کە حەزم کردووە زیاتر بایناسن و شارەزای ژیان و کارەکانیان بن...

بۆ هەر سەرەنج و ڕەخنە و تێبینییەك،بەخۆشحاڵییەوە دەتوانن لەڕێگەی ئەم ئەکاونتانەمدا ئاگادارم بکەنەوە:-

Facebook// Mhamad S Salaye

Instagram// mhamad_saeed99

چاوەڕوانی بەرهەمی نوێتر بن..

محمد سعيد محمد .

کەرکوک_کوردستانی باشوور.

٢٠٢٣/٧/٢٩ ڕۆژی شەممە.

سەرچاوەکان

١_ قورئانی پیرۆز.

٢_ تەفسیری ئاسان.

لیستی سەرچاوە کوردییەکان:

٣_ ٤٠ وانە لە شارستانیەتی ئیسلامی، نووسینی: سەربەست جەباری.

٤_ کتێبی ڕۆڵی پرشنگداری زانا موسوڵمانەکان لە پێشکەوتنە زانستیەکاندا، نووسینی: د.کاوە فەرەج، پزیشکی شارەزای نەخۆشییەکانی سنگ.

٥_ کتێبی ئەزموونێک لە گۆڕانکاری مێژووی گەلان، نووسینی: ماکوان کەریم.

٦_ کتێبی (١٠٠١ داهێنان لە کەلەپووری زانایانی موسوڵمان) بەڕێوەبەری نووسین: پرۆفیسۆر سەلیم حەسەنی، وەرگێڕانی: جوتیار قارەمان.

٧_ کتێبی صلاحەدینی ئەیوبی، نووسینی: د.علی صەلابی،وەرگێڕانی:جەمیل قادر.

٨_ وەستا ڕەجەب چەکسازی بلیمەتی، نوسینی:جەواد ساڵح نەورۆز.

٩_ پوختەیەک لە مێژووی شارستانیەتەکانی سۆمەری، ئیسلام، ئەمریکا، نووسینی:زریان ئەحمد.

١٠_ صەلاحەددینی ئەیووبی سەرکردەی موسڵمانی کورد، نووسینی: هادی علی.

١١_مێژووی دەوڵەتی ئەیوبی کورد باسی سوڵتان سەلاحەدینی ئەیوبی لەسەرەتاوە تا کۆتایی ،نوسینی: مەلا خالید فریزی.

١٢_ ڕەنگدانەوەی شارستانیەتی یۆنانی لەناو شارستانیەتی ئیسلامیدا(لەسەردەمی عەبباسی یەکەمدا)، نووسینی: زریان حاجی.

١٣_ فەتواکەی مەلای خەتێ ئەفسانەی مێژوونووسێک، نووسینی: حەسەن مەحمود حەمەکەریم.

١٤_ وەفایاتی عەیان و ئەنبائی زەمان / وەرگێڕانی یاسین محمود.

١٥_ سوپای ئەییوبیان لەسەرودەمی سەلاحەددیندا، نووسینی:پ: موحسین موحەمەد حوسەین، وەرگێڕانی:عوسمان عەلی قادر.

١٦_ مێژووی ناودارانی کورد، نووسینی:بابە شێخی مەردۆخ ڕۆحانی، وەرگێڕانی:ماجدی مەردۆخ ڕۆحانی، بەرگی: یەکەم.

١٧_ئەمە ئیبن تەیمیەیە، نوسینی: مامۆستا عەلی خان.

١٨_ ئیبن تەیمییە(ڕەچەڵەك و ڕۆڵی لەمێژووی ئیسلامیدا) نووسینی:نیهاد جلال حبیب الله.

١٩_ وته و ئامۆژگاری و ژياننامەی ئيبن تەيمييه،نووسينی:سيد عبدالله، وەرگێڕانی :محمد محمد حەمه ميرزا.

٢٠_ شەرحی العقيدة الواسطية لشيخ الإسلام ابن تيمية،نووسينی:د. صالح الفوزان،وەرگێڕانی: عبدالسلام فاتح عبدالرحمن.

٢١_لێکدانەوەی پێشەکی(إبن الجزري)نووسينی:إحسان برهان الدين.

ليستی سەرچاوە عەرەبی و بيانييەکان:

٢٢_ : ألف اختراع واختراع التراث الإسلامي في عالمنا،المحرر المسؤول: البروفيسور سليم الحسني.

٢٣_ كتاب الروضتين (٢٥٢/٢).

٢٤_ كتاب الروضتين (٢٥٧/٢).

٢٥_ تاريخ بيت المقدس، د.محمد الحافظ النقرل.

٢٦_ سبط ابن الجوزي.

٢٧_النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية (سيرة صلاح الدين الأيوبي)، نوسينی:بهاء الدين ابن شداد.

٢٨_ البداية والنهاية، ابن كثير، ١٤/ ٤١٢.

٢٩_ زرياب، دائرة املعارف الإسالمية، م 10، ترجمة أحمد الشنتناوي وإبراهيم خورشيد. دار املعرفة، (بريوت:لبنان).

٣٠_ البحوث الموسيقية:زرياب منجازاته، وأبرز مبتكراته الموسيقية،المحور الثاني :السيرة الفنية لزرياب ،(د.مهيمن إبراهيم الجزراوي).

٣١_ شمس العرب تسطع على الغرب: أثر الحضارة العربية في أوروبة)،كاتبه: (زيگرد هۆكه)زيغريد هونكه.

٣٢_ابن خلكان: وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان،ج1، ص5 ؛ يسري عبدالغني عبدالله: معجم المؤرخين المسلمين، ص 120.

٣٣_الصفدي: الوافي بالوفيات، تحقيق، احسان عباس، بيروت، 1969، ج7، ص 313 ؛ الكتبي، فوات الوفيات، تحقيق، إحسان عباس، دار صادر، بيروت، ج1، ص 113.

٣٤_الأسنوي: طبقات الشافعية، تحقيق، عبدالله احمد الجبوري، مطبعة الارشاد.

٣٥_عبدالقادر أحمد طليمات، مظفرالدين كوكبري، المؤسسة المصرية العامة للتأليف، القاهرة، 1963، ص 15 ـ 55.

٣٦_فراز روزنثال: عام التاريخ عند المسلمين، ص 764 ؛ شكيب راشد آل فتاح: مجدالدين بن الأثير (دراسة نصية)، بحث منشور في مجلة الدراسات الموصلية، العدد 33، رجب 1432 هـ/ حزيران 2011.

٣٧_ Encyclopædia Britannica Online, Ibn Khallikān”. 2010. Retrieved May 22, 2010

٣٨_ فرانز روزنثال: علم التاريخ عند المسلمين ص 764 ؛ عبدالرحمن البدوي: موسوعة المستشرقين ،ص 399.

٣٩_ Ibn Khallikan’s biographical dictionary

٤٠_الجامع بين العلم والعمل النافع في صناعة الحيل، الجزرى.

٤١-عبقرية الحضارة الإسلامية)، كاتب: (أحمد محمد عوف).

ليستی سەرچاوەی سایتەکان:

٤٢_بەرنامەی دۆکۆمێنتاری لەسەر ژیاننامەی ئیبن مستەوفی.

٤٣_ ویکیپیدیای کوردی.

٤٤_ ویکیپیدیای عەرەبی.

٤٥_ سایتی(زادی ڕێمان).

٤٧_سایتی مێژووی کورد.

٤٧_ سایتی کوردیپێدیا.

٤٨_سایتی پەیسەر پرێس.

٤٩_سایتی بصائر.

لەگەڵ چەندین سەرچاوەوە سایتی دیکەدا.

ناوەڕۆک

پێشەکی...٣
دەستپێک...٥
بەشی یەکەم:دانا و کەسایەتیە کوردە موسوڵمانەکان.................................٨
١_ بەدیعو زەمان(جەزیری)..٩
• جەزیری کێیە؟...١١
• جەزەری؛خاوەنی زیاد لە (٥٠) داهێنانی گەورەیە لەبوارەکانی وەکو:-..............١٣
• ئەو ئامێرانەی کە دروستی کردوون:...١٤
• کەشتیە موزیکژەنەکەی جەزیری..١٥
• ڕۆبۆتەکانی جەزیری...١٧
• پەمپی ئاو...١٨
•کاتژمێری فیلی(ئاوی)..١٩
•ئامێری پزیشکی...٢١
• کتێبە بەناوبانگەکانی ئیسماعیل جزیری..٢٢
• ئارامگەکەی جەزیری..٢٥
٢_ یەکەم کەس کێبوو کە نەخشەی ئەمریکای کێشا؟..................................٢٦

• ئەو کوردەی کە ئەمریکای دۆزیەوە (محیەدین رەئیس)................................٢٩
• لەباسی نەخشەکەی پیری ڕەیسی...٣٣

• بۆچوونی زانایانی جوگرافیاناس لەسەر نەخشەکەی پیری.............................٣٥
٣_بۆمبی بێهۆشکەر...٣٨
• کورتەیەک لەژیاننامەی(صلاح الدینی ئەیوبی)..٤١
• نەسەب و ڕەچەڵەکی سوڵتان صەلاحەدین..٤٤
• هۆکاری کۆچکردنەکەی بنەماڵە و باوانی صلاحەدین..................................٤٦
• هۆکاری دەرکردن و هەڵهاتنی بنەماڵەی(ئەیوب شادی) باوانی سلاحەدینی ئەیوبی لە تکریت چی بوو؟..٤٨
• پەروەردەکردنی صلاحەدینی ئەیوبی...٥١
• لەپێش ڕزگارکردنی قودسەوە...٥٤
• جەنگی حطین..٥٥
• هۆکاری ناونانی بەو ناوەوە...٥٦
• هۆکاری هەڵگیرسانی جەنگەکە...٥٦
• ڕووداوەکانی پێش جەنگ و ئامادەکارییەکان...٥٧
• هەڵگیرسانی جەنگی حطین..٥٤
• گەمارۆدان و ڕزگارکردنی قودس...٦١
دوا ساتەکانی تەمەنی صلاحەدینی ئەیوبی...٦٦
• نەخۆشکەوتنی صلاحەدین..٦٨
• کۆچی دوایی صلاح الدینی ئەیوبی..٧٠

٤ _ زومرود خاتوون..٧٤
٥ _ ئایا زەریباب دەناسن؟...٧٧

• ڕەچەڵەکی زەریباب...٧٩
• زەریاب و مامۆستاکەی..٨١
• کارو چالاکییەکانی لە ئەندەلوس (ئیسپانیا)...٨٤
• هەزار و دووسەد ساڵ دوای زەریباب...٨٦
• کاریگەری زەریباب بەسەر ئەورووپاوە...٨٨
• داهێنانەکانی زەریاب..٨٨
٦ _ وەستا ڕەجەب...٩٠
کۆتایی بەشی یەکەم...٩٤
بەشی دووەم:زانا و کەسایەتیە کوردە موسوڵمانەکان...٩٥
١ _ یەکەم مێژوونووسی شاری هەولێر..٩٦
• ئیبن مستەوفی کێیە؟...٩٨
٢ _ ئیبن خەلەکان..١٠٣
• ئیبن خەلەکان کێیە؟...١٠٤
• ڕەچەڵەکی ئیبن خەلەکان..١٠٥
• قۆناغی زانست و پێگەیشتنی...١٠٧
• باوکی ئیبن خەلەکان...١٠٨
• ژیانی وەزیفی ئیبن خەلەکان...١١٠
•کتێبە بەناوبانگەکەی ئیبن خەلەکان...١١٢

• کۆچی دوایی ئیبن خەلەکان... ١١٥
٣ _ مێژوونووسە تایبەتەکەی صەڵاحەدین... ١١٦

• ئیبن شەداد کێیە؟.. ١١٨
• بەرهەمەکەی ئیبن شەداد "النوادر السلطانية".................................. ١٢١
• شێوازی نووسینی کتێبەکەی.. ١٢٣
• کۆچی دوایی ئیبن شەداد ١٢٧
٤ _ئیبن تەیمیە.. ١٢٨
• شاری حەڕان... ١٣٠
• بۆچی ناچاربوون شارو ناوچەی خۆیان جێ بهێڵن؟................................ ١٣٢
• ئیبن تەیمییە کێیە؟.. ١٣٣
• نازناوی ئیبن تەیمییە.. ١٣٥
• ڕۆڵی ئیبن تەیمیە.. ١٣٥
• فێربوون و پێگەیشتنی ١٣٦
• بۆچی دەسەڵاتداران وایان دەرکرد لە کاتێکدا موسوڵمانیش بوون؟................. ١٤٠
• ئەو سوڵتانە کێ بوو کە ئیبن تەیمییەی ئازاد کرد؟.................................. ١٤١
• کۆتا دادگایی و زیندانی کردنی، تا کۆچی دوایی..................................... ١٤١
• بەشێک لە کتێبەکانی ئیبن تەیمییە.. ١٤٤
• لێرەدا ناونیشانی چەند کتێبێکی دەخەینەڕوو.. ١٤٥
• ئیبن تەیمیە و زانکۆکانی ئەورووپا.. ١٤٦
• قوتابییەکانی ئیبن تەیمیە... ١٤٨

٥_ئیبن سەڵاحی شارەزووری ١٤٩
• ئەو مامۆستایانەی کە ئیبن سەڵاح لەلایان خوێندوویەتی............................... ١٥٠

• قۆناغی تەدریس و وانە گوتنەوەی.. ١٥١
• کارەکانی لە وڵاتی شام.. ١٥٢
• ئەو خوێندکارانەی کە لەلای ئیبن سەڵاح خوێندوویانە:-............................... ١٥٢
•ڕیوایەتی لێ وەرگیراوە لەلایەن:-.. ١٥٣
• لە گرنگترین نوسراوەکانی:-.. ١٥٣
• لە گرنگترین کتێبەکانی... ١٥٥
• کۆچی دوایی... ١٥٦
• بۆچوونی زانایان دەربارەی ئیبن سەڵاح.. ١٥٦
٦_ ئیبن جەزەری... ١٥٧
• ئەو پێشەکییەی کە پێویستە قورئانخوێن بیزانێ....................................... ١٥٩
• چەند نموونەیەک لە بەرهەمەکانی ١٦٠
• کۆچی دوایی ئیبن جەزەری.. ١٦١
کۆتایی.. ١٦٢
سەرچاوەکان:... ١٦٤
ناوەڕۆک.. ١٦٩

لە کتێبەکەوە:

هەرکاتێک لایەنی خوێندن و خوێندەواری و زانست و زانیاری فەرامۆش کرا چ لەلایەن دەسەڵاتدارانی موسڵمانان یاخود لەلای تاک بەتاکی موسڵمانانەوە بێت، ئەوا شارستانیەتی ئیسلامی بەرو لاوازی هەنگاو دەنێت هەروەکو ئێستا لەبەرچاومانە کە لەم ڕۆژگارەدا بەچاوی سەر دەیبینین بەداخەوە کە جیاوازیەکی زۆرمان هەیە لەگەڵ ڕابردوومان‌دا لەبواری زانست و داهێنان و شارستانیەتدا.

محمد سعید محمد